

دانشگاه معارف اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد
رشته: مدرسی معارف اسلامی
گرایش: اخلاق اسلامی

عنوان:

جایگاه نهاد نماز جمعه در ارتقاء اخلاقی جامعه با تأکید بر نقش امام جمعه

استاد راهنما:

حجت الاسلام دکتر محمدحسین پوریانی

استاد مشاور:

حجت الاسلام دکتر سید حسین رکن‌الدینی

نگارش:

مرضیه ابراهیمی کاظم‌آباد

۱۳۹۶

کلیه حقوق این پایان نامه اعم از چاپ، تکثیر، نسخه برداری، ترجمه، اقتباس و . . .
برای دانشگاه معارف اسلامی محفوظ است، نقل مطالب با ذکر مأخذ بلا مانع است.

پیشکش به

ساحت مقدس آخرین ذخیره الهی، وارث الانبیاء و المرسلین، عصمت الدین،

صاحب الشرف و الزمان، صدر الخلائق، خاتم الائمه و الاوصیا

مهدی موعود (عجل الله تعال فرجه الشریف).

تشکر و قدردانی

خداوند بزرگ را شاکرم که لطف خود را شامل حال من نمود تا بتوانم تحقیق خود را به پایان برسانم و بتوانم سهمی هرچند اندک، در راه توسعه علمی ایران عزیز بردارم که چو ایران نباشد، تن من مباد.

همچنین از زحمات حجه الاسلام دکتر محمدحسین پوریانی و حجه الاسلام دکتر سید حسین رکن‌الدینی اساتید محترم راهنما و مشاور و حضرت حجه الاسلام ماشاالله ابراهیمی کاظم‌آباد امام‌جمعه بخش خلیجستان قم، کمال تشکر دارم که "من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق". و در پایان از زحمات خانواده خوبم که مرا در تدوین این تحقیق یاری نمودند متشکرم و از خداوند منان سلامت و سعادت ایشان را خواستارم.

چکیده

ازجمله نوآوری‌های اسلام تشریع فریضه عبادی سیاسی نماز جمعه بود که از موضوعات کهنه نشدنی است. گرچه نماز در برنامه پیامبران پیشین قرار داشت اما نمازی رسمی با جهت‌گیری عبادی سیاسی آن‌هم هفته‌ای یک‌بار در جمع خدایاوران در ادیان گذشته وجود نداشته است. اهمیت نماز جمعه به‌عنوان عامل وحدت‌آفرین که در قرآن هم یک سوره به نام جمعه وارد شده است عبارت از جامعیت این فریضه و دارا بودن جنبه معنوی و عبادی از یک‌سو و جنبه اجتماعی و سیاسی از سوی دیگر است که در زمان حضور امام (ع) واجب عینی و در زمان غیبت واجب تخییری است. نماز جمعه از سوی حاکم اسلامی یا نمایندگان او بین اقشار مختلف جامعه برگزار می‌شود و مردم را به تقوا و ترک محرمات که پایه و اساس اخلاق و رفتار در جامعه اسلامی است دعوت می‌نماید. با توجه به نقش محوری اخلاق در سعادت فردی و اجتماعی انسان‌ها، هدف از این پژوهش شناخت نقش نماز جمعه و چگونگی تأثیرگذاری این نهاد در تربیت اخلاقی جامعه و بررسی موانع تأثیرگذاری و ارائه راهکارهایی در این باره هست. بر این اساس با روش توصیفی تحلیلی به بررسی جایگاه نهاد نماز جمعه در ارتقای اخلاقی جامعه با تأکید بر نقش امام‌جمعه خواهیم پرداخت، نهاد نماز جمعه یک نهاد خاص اجتماعی است که خطمشی‌های آن برگرفته از قرآن و سیره عملی نبی اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) است و از مهم‌ترین راهبردهای آن، تبیین تقوا و تربیت اسلامی در شئون مختلف زندگی فردی و اجتماعی مسلمین است. امام‌جمعه به‌عنوان رکن رکن تأثیرگذاری نهاد نماز جمعه و نماینده نظام اسلامی و رابط میان حکومت با مردم چنانچه مطابق مبانی اسلام عمل کند می‌تواند به‌عنوان الگوی اخلاق اسلامی جامعه نقش سازنده‌ای را ایفا نماید. موانعی ازجمله موانع سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و اخلاقی وجود دارد که مانع تأثیرگذاری این نهاد به‌ویژه امام‌جمعه در جامعه می‌شود که در صورت رفع، نقش مؤثرتری در ارتقای اخلاقی جامعه خواهند داشت.

واژگان کلیدی

اخلاق، امام‌جمعه، جمعه، نماز جمعه، نهاد نماز جمعه.

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات

۱- مقدمه.....	۱
۱-۱- تبیین موضوع.....	۱
۱-۲- سؤال‌های تحقیق.....	۲
۱-۲-۱- سؤال اصلی.....	۲
۱-۲-۲- سؤال‌های فرعی.....	۲
۱-۳- فرضیه‌های تحقیق.....	۲
۱-۴- اهداف تحقیق.....	۳
۱-۴-۱- اهداف اصلی.....	۳
۱-۴-۲- اهداف فرعی.....	۳
۱-۵- اهمیت موضوع و ضرورت تحقیق.....	۳
۱-۶- پیشینه تحقیق.....	۴
۱-۷- نوع و روش تحقیق.....	۵
۱-۸- تعاریف مفاهیم.....	۵
۱-۸-۱- اخلاق.....	۶
۱-۸-۲- نهاد.....	۶
۱-۸-۳- نماز جمعه.....	۷
۱-۸-۴- جمعه.....	۷
۱-۸-۵- امام جمعه.....	۸

فصل دوم: نقش نماز جمعه و نهاد نماز جمعه

۱- مقدمه.....	۱۱
۲- تاریخچه نماز جمعه.....	۱۱
۲-۱- نماز جمعه در صدر اسلام.....	۱۲
۲-۲- نماز جمعه در تاریخ ایران.....	۱۴
۲-۲-۱- دوره صفویه.....	۱۴
۲-۲-۲- نحوه انتخاب امام جمعه در دوران صفویه.....	۱۵
۲-۲-۲-۱- دوره قاجار.....	۱۶

- ۲-۲-۲. دوره قاجار، آغاز موروئی شدن امامت جمعه..... ۱۶
- ۳-۲-۲. دوره پهلوی ۱۷
- ۴-۲-۲. دوره انقلاب اسلامی ۱۸
- ۳-۲. نماز جمعه از منظر آیات و روایات ۱۹
- ۱-۳-۲. آیات قرآن ۱۹
- ۲-۳-۲. روایات ۲۳
- ۱-۲-۳-۲. فضایل ۲۴
- ۲-۲-۳-۲. آثار ترک نماز جمعه ۲۵
- ۴-۲. رسالت و جایگاه نماز جمعه ۲۷
- ۱-۴-۲. رسالت تربیتی و تزکیتی ۲۷
- ۲-۴-۲. رسالت علمی و آموزشی ۲۸
- ۳-۴-۲. رسالت تبیین و تحلیل مسائل سیاسی ۲۸
- ۴-۴-۲. رسالت پاسداری از مرزهای فرهنگ عمومی ۲۹
- ۵-۴-۲. رسالت ایجاد و تحکیم وحدت ۲۹
- ۵-۲. شرایط نماز جمعه ۳۰
- ۱-۵-۲. امام جمعه ۳۰
- ۲-۵-۲. جماعت ۳۱
- ۳-۵-۲. خطبه ۳۲
- ۴-۵-۲. تعداد شرکت کنندگان ۳۲
- ۵-۵-۲. مقارن نبودن با نماز جمعه دیگر ۳۳
- ۶-۲. آثار نماز جمعه در جامعه ۳۳
- ۱-۶-۲. آثار سیاسی نماز جمعه ۳۴
- ۱-۱-۶-۲. نماز جمعه نشان گر قدرت اسلام است ۳۴
- ۲-۱-۶-۲. ایجاد وحدت و همدلی ۳۵
- ۳-۱-۶-۲. پیونددهنده جناح ها ۳۶
- ۴-۱-۶-۲. تعامل و ارتباط میان حکومت و توده مردم ۳۶
- ۲-۶-۲. آثار معنوی نماز جمعه ۳۷
- ۱-۲-۶-۲. نماز جمعه، معامله ای پرسود ۳۷

- ۲-۶-۲. نماز جمعه، آرامش روحی ۳۸
- ۲-۶-۳. آثار فرهنگی - اجتماعی نماز جمعه ۳۸
- ۲-۶-۳-۱. ایجاد مشارکت اجتماعی ۳۹
- ۲-۶-۳-۲. محلی برای حل مشکلات ۴۰
- ۲-۶-۳-۳. آموزش مستقیم و عمومی ۴۰
- ۲-۶-۴. آثار اخلاقی: ۴۰
- ۲-۷. جایگاه نهاد نماز جمعه ۴۱
- ۲-۸. ساختار نهاد نماز جمعه ۴۲
- ۲-۸-۱. شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه ۴۲
- ۲-۸-۱-۱. خط‌مشی‌ها ۴۲
- ۲-۸-۱-۲. سیاست‌ها ۴۳
- ۲-۸-۱-۳. راهبردها ۴۳
- ۲-۸-۱-۴. شرح وظایف ۴۴
- ۲-۸-۲. ستاد نماز جمعه ۴۵
- ۲-۸-۲-۱. وظایف ستاد نماز جمعه ۴۵
- ۲-۸-۳. امام‌جمعه ۴۶
- ۲-۸-۳-۱. شرایط امام‌جمعه ۴۷
- ۲-۸-۳-۲. وظایف امام‌جمعه ۴۷
- ۲-۹. جایگاه امام‌جمعه از منظر امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری ۵۳
- ۲-۹-۱. امام خمینی (ره) ۵۳
- ۲-۹-۱-۱. امامان جمعه و تقویت نظام وعدم تشویش اذهان عمومی ۵۴
- ۲-۹-۱-۲. ائمه جمعه و جلوگیری از تفرقه در جامعه و حمایت از حکومت ۵۴
- ۲-۹-۱-۳. ائمه جمعه و تهذیب نفس ۵۴
- ۲-۹-۲. مقام معظم رهبری ۵۴
- ۲-۹-۲-۱. اهمیت نماز جمعه ۵۴
- ۲-۹-۲-۲. ارتقاء معرفت دینی ۵۵
- ۲-۹-۲-۳. ایجاد همگرایی عمومی ۵۵

فصل سوم: موانع و راهکارهای تأثیرگذاری نهاد نماز جمعه در ارتقای اخلاقی جامعه

۱. مقدمه ۵۷

۲. اصول بنیادی اخلاق نهاد نماز جمعه ۵۷
- ۲-۱. ایمان ۵۸
- ۲-۲. تقوا ۵۹
- ۲-۳. تزکیه و تهذیب نفس ۶۰
- ۲-۴. امانت‌داری ۶۱
- ۲-۵. عدل‌گرایی ۶۲
۳. نقش نهادنماز جمعه در تربیت اخلاقی جامعه ۶۴
۴. موانع و راهکارهای تأثیرگذاری نهاد نماز جمعه به‌ویژه امام‌جمعه بر جامعه ۶۶
- ۴-۱. موانع اخلاقی ۶۷
- ۴-۱-۱. فقدان روحیه نقد پذیری ۶۷
- ۴-۱-۲. برتری‌طلبی، خودکامگی و قدرت‌طلبی ۶۸
- ۴-۱-۳. حرمت‌شکنی و تحقیر دیگران ۶۹
- ۴-۱-۴. دنیاگرایی ۶۹
- ۴-۲. راه‌کارهای اخلاقی ۷۰
- ۴-۲-۱. شنونده بودن ۷۱
- ۴-۲-۲. صادق بودن و جلب اعتماد ۷۱
- ۴-۲-۳. شرح صدر ۷۲
- ۴-۲-۴. انعطاف‌پذیری ۷۳
- ۴-۲-۵. حلم و بردباری ۷۳
- ۴-۲-۶. احترام به مردم ۷۴
- ۴-۲-۷. عمل به گفته‌ها ۷۴
- ۴-۲-۸. خودسازی و اخلاص ۷۵
- ۴-۲-۹. تواضع ۷۵
- ۴-۲-۱۰. حسن خلق ۷۶
- ۴-۲-۱۱. آراستگی ظاهری ۷۷
- ۴-۲-۱۲. ساده زیستی و دوری از تجملات ۷۹
- ۴-۳. موانع سیاسی ۷۹
- ۴-۳-۱. جناحی شدن نهاد نماز جمعه ۷۹

- ۴-۳-۲. به روز نبودن خطبه‌ها..... ۸۰
- ۴-۳-۳. عدم پشتوانه قانونی..... ۸۰
- ۴-۴. راه کارهای سیاسی..... ۸۰
- ۴-۴-۱. ایجاد وحدت..... ۸۰
- ۴-۴-۲. خطابه و خطبه‌های کاربردی..... ۸۲
- ۴-۴-۳. به روز بودن خطبه‌ها..... ۸۲
- ۴-۴-۴. کنترل منصوبان و مراقبت از اطرافیان..... ۸۲
- ۴-۵. موانع اجتماعی..... ۸۳
- ۴-۶. راه کارهای فرهنگی-اجتماعی..... ۸۳
- ۴-۶-۱. مردمی بودن..... ۸۳
- ۴-۶-۲. در نظر گرفتن ظرفیت فکری مخاطبان..... ۸۵
- ۴-۶-۳. آشنایی بآدانش مدیریت..... ۸۶
- ۴-۶-۴. نوآوری..... ۸۶
- ۴-۶-۴-۱. نوآوری در مدیریت فرهنگی جامعه..... ۸۶
- ۴-۶-۴-۲. نوآوری در مدیریت ستادهای نماز جمعه..... ۸۷
- ۴-۶-۴-۳. نوآوری در تبلیغ و ارشاد و ایراد خطبه‌ها..... ۸۷
- ۴-۶-۵. به کارگیری قدرت نرم..... ۸۷

فصل چهارم: نتیجه‌گیری و پیشنهادها

- تلخیص و نتیجه‌گیری..... ۹۰
- پیشنهادها..... ۹۴
- منابع..... ۹۵

فصل اول:

کلیات

۱. مقدمه

در دنیایی که چالش‌های فرا روی دین بسیار است و برون‌رفت آن به اذعان اصحاب اندیشه جز با شناخت معنویت و اخلاق مبتنی بر دین میسر نیست بی‌شک اخلاق از مهم‌ترین مباحث قرآنی است. بیشترین تکرار، تذکر و آموزش در قرآن درباره مسائل اخلاقی صورت گرفته است و با تعبیرات مختلف به رذایل و محاسن اخلاقی توجه شده است. صفت تقوا نماینده نظام اخلاقی در قرآن می باشد و قرآن یکی از اهداف اصلی رسالت انبیا به‌ویژه پیامبر اکرم (ص) را اهتمام به اخلاق و تزکیه نفس انسان‌ها معرفی می کند.

نماز جمعه فریضه‌ای هفتگی است که چهره‌های گوناگون اجتماعی از لحاظ سن و سال و شخصیت و گرایش‌های مختلف سیاسی، اقوام، گروه‌ها، سلاقی و فرهنگ‌های مختلف در آن حضور می‌یابند و به تقوای پیشه کردن دعوت می‌شوند و در آن وحدت و صمیمیت و مساوات و برادری ترویج می‌گردد و تبعیضات نژادی و طبقاتی و تمایزات مالی و فامیلی طرد و لغو می‌گردد. و امام جمعه یک فرصت طلایی هر هفته در اختیار دارد و به‌صورت چهره به چهره و مستقیم با مخاطبان خود ارتباط برقرار کرده و رابطه تعاملی و دوسویه را با آن‌ها ایجاد می‌کند. درواقع نوعی رابطه احساسی بین خطیب و نمازگزار ایجاد و امکان انتقال احساسات و عواطف و گرایش‌ها را فراهم می‌کند. امام جمعه باید آگاه به شریعت اسلامی در بعد عقیدتی فقهی و اخلاقی باشد و خود نیز در اندیشه گفتار و کردار مطابق مبانی اسلام انجام‌وظیفه کنند و مردمی بودن، ساده زیستی، مدیریت، تدبیر، آگاهی از مسائل روز و منطقه و ولایت مداری و... از مهم‌ترین ویژگی‌های امام جمعه مطلوب و مؤثر است. نماز جمعه با آثار تربیتی چشمگیر در عرصه‌های فردی و اجتماعی توان مصون‌سازی پیشگیری و هدایت ناهنجاری‌های اجتماعی را داشته و واجد ظرفیت عظیم در جهت ایجاد هنجارهای مطلوب اجتماعی و ارتقای اخلاقی جامعه است. امام جمعه و همکاران او در نهاد امامت جمعه مدیرانی هستند که وظیفه طرح و گسترش فرهنگ دینی را در جهت ارتقای اخلاقی جامعه بر عهده دارند. در این رساله که شامل چهار فصل می باشد در فصل اول کلیات موضوع آورده شده و در فصل دوم نقش نماز جمعه و نهاد نماز جمعه در صدر اسلام و تاریخ ایران و جامعه اسلامی بررسی شده و در فصل سوم موانع و راهکارهای تاثیر گذاری نهاد نماز جمعه بر جامعه آورده شده و در فصل چهارم تلخیص و نتیجه گیری آورده شده است.

۱-۱. تبیین موضوع

از آنجاکه اسلام آیین فرد سازی و جامعه پردازی است در متن آموزه‌های خود و در قالب یک امر واجب فریضه نماز جمعه را تعبیه و تکلیف کرده است تا امت اسلامی ضمن دانش‌افزایی هفتگی و ارتقاء آگاهی دینی در متن رخدادهای اجتماعی جهان اسلام قرار گرفته و حوادث واقعه را از زبان تحلیل گران کارشناس و مورد اطمینان بشنوند و مصلحت دین و دنیای خود را با توجه به این آگاهی‌های عبادی و

سیاسی تنظیم نمایند. نماز جمعه پایه و اساس اخلاق در جامعه می‌باشد که مسئولیت آن را نهاد نماز جمعه عهده‌دار است و از شئون حکومت بشمار می‌رود و امام جمعه به‌عنوان الگوی اخلاقی جامعه در موقعیت خطیر و سرنوشت‌سازی قرار دارد که باید گفتار و رفتارش جلوه‌گر ولایت و تبیین‌کننده آرمان‌ها و اهداف نظام مقدس اسلامی باشد.

با توجه به جایگاه و نقش سازنده و تأثیرگذار نهاد نماز جمعه به‌ویژه امام جمعه در ارتقاء اخلاقی جامعه، بررسی و تحلیل وضع موجود شناخت آسیب‌ها و موانع و مشکلات و ارائه راهکارها در سطح خرد و کلان به ما کمک خواهد کرد تا بتوانیم ارائه طریق نماییم.

از آنجائی که در دهه اول انقلاب حضور جوانان در نمازهای جمعه بیشتر بوده و امروزه این حضور کمتر به نظر می‌رسد و باتوجه به اینکه، بدون تردید محتوای آموزه‌های دینی هیچ‌گاه رنگ و غبار زمان نمی‌گیرد و از آنجاکه با فطرت آدمی همسویی دارد در هیچ زمانی انسان‌ها نسبت به آن آموزه‌ها احساس بی‌نیازی نخواهند داشت آنچه ممکن است ملال‌آور و خسته‌کننده و گاهی فراری‌دهنده مردم باشد روش ارائه و القاء آن آموزه‌ها است. تجدیدنظر در شیوه ارائه آموزه‌های دینی در حوزه کاری خطیبان گامی به‌سوی نوآوری و تأثیرگذاری بیشتر است، باید به‌صورت علمی و روشمند جایگاه و کارکرد و نقش نهاد نماز جمعه به‌ویژه امام جمعه و محتوای خطبه‌ها و رفتار و خلقیات امام جمعه و تأثیراتی که در برنامه‌ریزی سیاسی-اجتماعی در تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی‌های مردم جامعه دارند موردبررسی و مطالعه قرار گیرد. برای بررسی چگونگی ارتقاء اخلاقی در جامعه از طریق این نهاد بر آنیم تا به پاسخ برخی از این پرسش‌ها بپردازیم تا وضع موجود را بهتر رصد کرده و آینده را ترسیم نماییم.

۲-۱. سؤال‌های تحقیق

۱-۲-۱. سؤال اصلی:

چگونه نهاد نماز جمعه و امام جمعه می‌توانند در تربیت اخلاقی جامعه نقش ایفا کنند؟

۱-۲-۲. سؤال‌های فرعی:

جایگاه و نقش نهاد نماز جمعه و امام جمعه در جامعه چگونه است؟

نهاد نماز جمعه و امام جمعه در چه زمینه‌هایی و چگونه می‌تواند موجب ارتقاء اخلاقی جامعه شوند؟

موانعی که مانع تأثیر اخلاقی نهاد نماز جمعه و امام جمعه بر جامعه است چیست؟

راهکارهای که موجب تأثیرگذاری بیشتر نهاد نماز جمعه بر جامعه می‌شود چیست؟

۱-۳. فرضیه‌های تحقیق

۱/۳/۱ نماز جمعه به‌عنوان یک عامل وحدت‌آفرین در طول تاریخ اسلام همواره رسالت وحدت‌آفرینی خود را به انجام رسانیده و نهان‌نماز جمعه از یک‌طرف زمینه تفاهم، تعامل و همکاری آحاد جامعه اسلامی را با یکدیگر و از دیگر سو با حکومت اسلامی و ولایت‌فقیه برقرار می‌کند و از طرف سوم جامعه اسلامی را در

برابر خطرات، دسیسه‌ها و توطئه‌ها بیمه می‌کند.

۱-۳-۲ نماز جمعه به عنوان یک اجتماع دینی -سیاسی در رابطه با آگاهی بخشی به توده مردم از اهمیت بالایی برخوردار است.

۱-۳-۳ نهاد نماز جمعه به عنوان پایه و اساس اخلاق در جامعه و بهترین الگوی رفتاری مسلمانان است.

۱-۳-۴ نهاد نماز جمعه به عنوان یک رسانه تأثیرگذار در ارتقای اخلاقی جامعه به ویژه جوانان نقش آفرین است.

۱-۴. اهداف تحقیق

۱-۴-۱. هدف اصلی

ارائه راه کارهایی برای تأثیرگذاری بیشتر این نهاد بر ارتقاء اخلاقی جامعه و نیز تأثیرپذیری جامعه از این نهاد

۱-۴-۲. اهداف فرعی:

-تقویت جایگاه این نهاد به ویژه امام جمعه در جامعه

-ارائه موانع تأثیر گذاری نهاد نماز جمعه و ارائه راهکارهای مناسب

-معرفی صحیح و مستند نهاد نماز جمعه و کارکردهای آن در جامعه

۱-۵. اهمیت موضوع و ضرورت تحقیق

نزول سوره جمعه که به بیان اهمیت نماز باشکوه جمعه می‌پردازد جایگاه ارزشمند این فریضه الهی را در جامعه اسلامی می‌رساند. نماز جمعه آثار و برکات معنوی اجتماعی فردی زیادی دارد از جمله تأثیرگذاری در تربیت اخلاقی جامعه. نماز جمعه به عنوان یک رسانه اسلامی پاسخگوی نیازها و پرسش‌های دینی و اخلاقی و سیاسی مردم هست و در رابطه با آگاهی بخشی به توده مردم نقش مهمی را ایفا می‌کند و ائمه جمعه به عنوان مرزداران عقیده و اخلاق مردم شناخته می‌شوند که مردم را به تقوا و کسب فضایل اخلاقی و ترک رذایل اخلاقی دعوت می‌کنند و به دلیل ارتباط چهره به چهره و مستقیم امام جمعه با نمازگزاران و نیز رابطه عاطفی و دوجانبه آنان با یکدیگر نماز جمعه را می‌توان رسانه‌ای دانست که در آن ارتباط به صورت دوسویه و تعاملی برقرار می‌شود.

امروزه تهاجم فرهنگی غرب در میان ملت‌های جهان سوم بحران هویت و از خودبیگانگی را به وجود آورده است اباحیگری مرزهای اعتقاد و اخلاق را درهم شکسته است و قانون سازنده و گرم خانواده در معرض آسیب‌های جدی قرار گرفته است و جوانان هدف اصلی این تهاجم همه جانبه می‌باشند بنگاه‌های رسانه‌ای جهانی در حوزه فرهنگ عمومی افکار عمومی را اسیر برنامه‌های هنری و خبری فاسد خود کرده‌اند و از این مسیر امنیت اجتماعی را در معرض خطر قرار داده‌اند نماز جمعه به عنوان رسانه اسلامی و عامل وحدت آفرین، یکی از سرمایه‌های اسلام است که در هدایت، سالم سازی، رشد-و کمال جامعه اسلامی نقش تعیین کننده دارد. و تهیه و تدوین این رساله با توجه به ضرورت‌ها و نیازهای فرهنگی و معنوی جامعه اسلامی و تحولات علمی باهدف تبلیغ و تبیین معارف بلند اسلامی و تحقق جامعه‌ای دینی با رویکردی

منطقی نسبت به تحولات پیش رو امری شایسته و درعین حال بایسته است خصوصاً وقتی هجده‌های تبلیغاتی و شبهه افکنی و انحرافات اخلاقی و اعتقادی را در جامعه می‌بینیم اهمیت معرفی صحیح مستند علمی نهاد نماز جمعه که از تأثیرگذارترین نهادهای اجتماعی است آشکار می‌گردد.

۱-۶. پیشینه تحقیق

کتاب‌های فقهی تدوین شده درباره نماز جمعه از عصر کلینی و شیخ صدوق به عنوان بزرگ‌ترین محدثین شیعه و عصر غیبت صغری - کبری تا شیخ مفید و سید مرتضی و شیخ طوسی خود بهترین دلیل برای اهمیت این موضوع است و در کتبی مانند معراج السعاده، تاریخ طبری، وسایل الشیعه، اصول کافی، بحارالانوار و... مطالبی در این باره آمده است و در مقالاتی از جمله: مقالاتی که در سایت رسمی شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه و مجله فرهنگ جمعه درباره موضوعات مختلفی مانند امام جمعه و افکار عمومی، نقش فرهنگی نهاد نماز جمعه، وظیفه ائمه جمعه، سند چشم‌انداز ملی ۲۰ ساله ایران و نقش نهاد نماز جمعه در آن، ضرورت نماز جمعه از نظر قرآن و روایات و... ذکر شده است. با تفرصی که انجام شده است، در مورد وجوب نماز جمعه، آداب، شرایط، آثار و کارکردهای آن تحقیقاتی انجام گرفته است ولی در مورد جایگاه نهاد نماز جمعه در ارتقای اخلاقی جامعه تحقیقات مناسب و جامعی انجام نشده است.

ذیلاً برخی از پژوهش‌هایی که ارتباط نزدیکی با موضوع این رساله دارند به اختصار معرفی می‌کنیم.
- روض الجنان شرح ارشاد الاذهان: شهید ثانی زین‌الدین بن علی العامل، مرکز نشر موسسه نشر اسلامی، ۱۴۲۲ ق، ص ۷۹۲-۷۵۴ عربی، مهم‌ترین مباحث آن عبارتند از: وجوب نماز جمعه و وجوب نماز جمعه، آداب و مستحبات خطبه‌های نماز جمعه، حکم نماز جمعه در عصر غیبت، مستحبات خطیب جمعه، حکم وضعی معامله هنگام برپایی نماز جمعه.

- وظایف یوم الجمعة: رساله مختصری از شهید ثانی که درباره نماز جمعه بحث کرده و همراه رساله دیگرش به نام اعمال الجمعة به چاپ رسیده است. ترجمه آن توسط محمد حسین محمدی ارده‌الی انجام گرفته و در تاریخ ۱۳۲۳ شمسی در ۴۳ صفحه در تهران به چاپ رسیده است.

- تذکره الدله فی شرح التبصره: ملکی تبریزی، حبیب‌الله، ۱۳۸۵ ق، ص ۲۶۵-۲۷۳، عربی، مهم‌ترین مباحث آن عبارتند از: وجوب نماز جمعه، شرایط صحت نماز جمعه، کیفیت نماز جمعه، ویژگی‌های خطیب جمعه، تأثیرگذاری خطبه‌های نماز جمعه در مردم، آداب و مستحبات روز جمعه و نماز جمعه.

- تحریرالوسیله: موسوی خمینی (ره)، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۷۷، ص ۴۳۷-۴۱۹، مهم‌ترین مباحث عبارتند از: حکم نماز جمعه، شرائط وجوب نماز جمعه، شرائط صحت نماز جمعه، آداب و مستحبات نماز جمعه، واجبات خطبه‌های نماز جمعه، محتوای خطبه‌های نماز جمعه، شرائط امام جمعه، حکم صحبت کردن در بین خطبه‌های نماز جمعه.

- نماز شناسی: راشدی، حسن، ستاد اقامه نماز جمعه، جلد دوم، قم، ۱۳۸۰، ص ۲۶۷-۳۰۶.

مهم‌ترین مباحث عبارت‌اند از: حکمت تشریع نماز جمعه در تحکیم پایه‌های برادری و برابری، نقش نماز جمعه در حفظ حیات اجتماعی اسلام و مسلمانان، نقش نماز جمعه در حفظ عزت مسلمانان، نقش نماز جمعه در جلوگیری از اختلافات، ابعاد سیاسی نماز جمعه، نقش نماز در آمادگی نظامی مسلمانان آثار ترک نماز جمعه فضیلت تشویق افراد به شرکت در نماز جمعه.

-فلسفه و نموده‌های اجتماعی و سیاسی نماز جمعه: احمد تقوایی، چاپ اول، حزب جمهوری اسلامی، فسا، ۱۳۷۶، ص ۳۷ مهمترین مباحث آن عبارتند از: اهمیت نماز جمعه، نقش نماز جمعه در وحدت مسلمانان، ابعاد سیاسی نماز جمعه، چگونگی ایراد خطبه‌های نماز جمعه، محتوای خطبه‌های نماز جمعه، نقش نماز جمعه در ایجاد فضای محبت و برادری بین مسلمانان.

-کارکرد رسانه ای نماز جمعه: مجید ملکان، شورای سیاستگذاری ائمه جمعه، ۱۳۸۶، ص ۱۹۲
مهمترین مباحث آن عبارتند از: نماز جمعه از منظر کارکردی، فرآیندهای ارتباطاتی نماز جمعه، معیارهای ارزیابی عملکرد رسانه نماز جمعه، برنامه ریزی ارتباطاتی در فرآیند رسانه ای نماز جمعه.

-رسالت و جایگاه نماز جمعه: سید رضا تقوی (رییس شورای سیاستگذاری ائمه جمعه)، تهران، نورالائمه (ع) ۱۳۸۴، ص ۲۹۶ مهمترین مباحث آن عبارتند از: جایگاه نماز در ادیان گذشته و اسلام، شرایط قبولی نماز موانع قبولی نماز، رسالت و جایگاه نماز جمعه، ائمه جمعه و پدیده‌های مخرب اجتماعی، تنظیم رفتارهای اجتماعی، خطیب و خطابه در اسلام، عناصر موعظتی اسلام.

-بررسی میزان تاثیر خطبه‌های نماز جمعه: انصاری مجموعه مقالات نماز و نوسازی معنوی، دبیر خانه اجلاس سراسری نماز، ستاد اقامه نماز ۱۳۷۷ مهمترین مباحث عبارتند از: تاثیر نماز جمعه بر جامعه، نقش نماز جمعه در وحدت مسلمانان.

-نماز معراج خاکیان، عزیرالله محمدی، بی جا، ۱۳۷۷، ص ۲۸۰-۲۴۷ مهمترین مباحث کتاب: فضیلت روز جمعه و نماز جمعه، تاریخچه نماز جمعه، چگونگی نماز جمعه، شرایط و وجوب و صحت نماز جمعه، واجبات و محتوای خطبه‌های نماز جمعه، شرائط نماز جمعه.

-نماز زیباترین الگوی پرستش، غلامعلی نعیم آبادی، ستاد اقامه نماز جمعه ۱۳۷۹ ق م ص ۱۵۴-۱۳۵
مهمترین مباحث آن عبارتند از: سیمای نماز جمعه در قرآن و روایات، آثار نماز جمعه، عقوبت ترک نماز جمعه، عقوبت سبک شمردن نماز جمعه، حکم منع دیگران از حضور در نماز جمعه.

۱-۷. نوع و روش تحقیق

در این پژوهش از روش ترکیبی نقلی، تاریخی، و حیانی، و تحلیلی بهره‌گیری گردیده است و روش تجزیه و تحلیل اطلاعات تحلیلی توصیفی و پژوهشی است.

۱-۸. تعاریف مفاهیم

اخلاق - نهاد نماز جمعه - نماز جمعه - جمعه - امام جمعه

۱-۸-۱. اخلاق

اخلاق جمع خلق و خلق است به معنای سرشت، خوی، طبیعت و امثال آن می‌باشد که به معنای صورت درونی و باطنی و ناپیدای آدمی به کار می‌رود که با بصیرت درک می‌شود؛ در مقابل خلق که به صورت ظاهری انسان گفته می‌شود که با چشم قابل رؤیت است.^۱

در عین حال شایع‌ترین کاربرد اصطلاحی اخلاق در میان اندیشمندان اسلامی عبارت است از: صفات نفسانی راسخ و پایداری که موجب می‌شوند افعالی متناسب با آن صفات به سهولت و بدون نیاز به تأمل از آدمی صادر شود.^۲ اخلاق عنوان شاخه‌ای از علوم انسانی که در آن از ارزش خوی‌ها و رفتارهای آدمی بحث می‌شود و کار علم اخلاق شناسایی رذایل و فضایل و تلاش برای کسب فضایل و دفع رذایل است آن فضایل می‌توانند رفتاری یا حالت روحی (نفسانی) باشند.

امیرالمؤمنین علی (ع) در مورد تزیین وجود به مکارم الاخلاق می‌فرماید: «اگر هم به بهشت، امید او باور [نمی‌داشتیم و از دوزخ، نمی‌هراسیدیم و پاداش و کیفری در میان نمی بود، باز شایسته بود که در طلب مکارم اخلاق برآییم؛ زیرا که راه پیروزی را می نمایاند.»^۳

یکی از شیوه‌های مشترک پیامبران الهی این بوده است که فضایل اخلاقی را در جامعه پیاده نموده و مردم را با آن‌ها آشنا نمایند و هدف اصلی از رسالت خود را ساختن مردم و تکمیل فضایل اخلاقی و پاک کردن از رذایل و افعال ناپسند بیان داشته اند.

زندگی پیشوایان دینی نیز سرتاسر بیانگر همین موضوع است که آن‌ها در همه جا به فضایل اخلاقی دعوت می‌کردند و خود الگوی زنده و اسوه حسنه‌ای در این باره بودند. قرآن مجید هنگام بیان مقام والای پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ»؛^۴ «و تو اخلاق عظیم و برجسته‌ای داری» اخلاق مذموم و ناپسند همچون پرده‌هایی مانع رسیدن انسان به معارف الهی و فیض‌های قدسی می‌شوند زیرا رذایل اخلاقی به منزله پوششی برای نفس‌اند که اگر برطرف نشوند حال روحانی و معنوی برای انسان رخ نمی‌دهد.^۵

۱-۸-۲. نهاد نماز جمعه

نهاد در لغت به معنای استقرار، بنیاد، اساس، باطن است.^۶ و در اصطلاح عبارت است از: نظام

۱. الزبیدی، *تاج العروس من جواهر القاموس*، ج ۲۵، ص ۲۵۷؛ ابن منظور، *لسان العرب*، ج ۱۰، ص ۸۶

۲. مسکویه، *تهذیب الاخلاق و تطهیر الاعراق*، ص ۵۱؛ مجلسی، *بحار الانوار*، ج ۶۷، باب ۵۹، ص ۳۷۲

۳. نوری، *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*، ج ۱۱، ص ۱۹۳

۴. قلم (۶۴): ۴

۵. رک. نراقی، *علم اخلاق اسلامی*، ج ۱، ص ۴۵

۶. معین، *فرهنگ فارسی معین*، ص ۱۱۳۸

سازمان یافته‌ای از روابط اجتماعی که دربرگیرنده برخی از نیازهای اساسی جامعه است.^۱ نهاد نماز جمعه که یک نهاد خاص اجتماعی است و متشکل از شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه، امام جمعه و ستاد اقامه نماز جمعه است و مهمترین راهبرد آن تربیت اخلاقی جامعه در تمام شئون فردی و اجتماعی بامحوریت قرآن و اهل بیت (ع) می‌باشد توضیحات بیشتر در مورد نهاد نماز جمعه در فصل دوم آورده می‌شود.^۲

۱-۸-۳. نماز جمعه

نمازی است که مسلمانان هر جمعه، اول ظهر و به جای نماز ظهر برگزار می‌کنند. این نماز باید حتماً به صورت جماعت خوانده شود و به تنهایی نمی‌توان آن را خواند. "نماز جمعه در زمان غیبت واجب تخییری است و حضور در آن در زمان غیبت امام (ع) واجب نیست و معنای آن این است که مکلف در ادای فریضه واجب ظهر جمعه بین خواندن نماز جمعه یا نماز ظهر مخیر است."^۳ و آنچه این فریضه را به طور مشخص در پیکره ظاهری آن ممتاز می‌کند دو خطبه به جای دو رکعت نماز است.

این فریضه عبادی سیاسی که از سوی حاکم اسلامی و یا نمایندگان او برگزار می‌گردد، مظهر وحدت، عزم ملی، تصمیم‌های سیاسی، افشای سیاست‌های شیطنانی دشمنان داخلی و خارجی اسلام و یکی از پایه های اخلاق در جامعه هست که مردم را به تقوای پیشه کردن دعوت می‌کند. پیامبر (ص) می‌فرماید: «صبح هر جمعه، شیطان‌ها با پرچم‌هایشان به بازار رفته، در پیشاروی مردم موانعی می‌افکنند و آنان را از آمدن به نماز جمعه باز می‌دارند.»^۴

۱-۸-۴. جمعه

جمعه در "لغت به معنای هفتمین روز هفته مسلمانان می‌باشد."^۵ جمعه، "به سکون میم، به معنی هفته و به ضم میم، نام یکی از روزهای هفته است که در جاهلیت آن را عروبه (روز نیکو) می‌نامیدند."^۶

«برخی از فرهنگ نویسان، جمعه را به معنی آخرین روز هفته معنا کرده اختلاف در قرائت

آن را مربوط به اختلاف در قبایل می‌دانند. این کلمه یکبار در قرآن آمده است و تمامی قراء

آن را به ضمّ میم خوانده‌اند. این واژه بر اجتماع و گردهمایی دلالت دارد.»^۷

سیوطی، کعب بن لؤی غالب یکی از اجداد پیغمبر اسلام را نخستین شخص می‌داند که این روز را

۱. کوهن، درآمدی به جامعه‌شناسی، ص ۷۸

۲. سایت شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه www.imamatjome.com

۳. خامنه‌ای، رساله اجوبه الاستفتائات، ص ۱۲۴

۴. علاءالدین، کنز العمال، حدیث ۲۱۱۶۸

۵. معین، فرهنگ فارسی معین، ص ۳۵۵

۶. حسینی دشتی، معارف و معاریف، ج ۴، ص ۱۹۲؛ معلوف، المنجد، ص ۱۰۱

۷. صدرحاجی جوادی، دائره المعارف شیعه، ج ۵، ص ۴۳۹

جمعه نامید.^۱

نقل دیگر آن است که: «انصار پیش از هجرت پیامبر اکرم (ص) نخستین اشخاصی بودند که این روز را جمعه خواندند. انصار گفتند: یهود را روز خاصی است که هر هفته در آن جمع می‌شوند و نصارا نیز چنین روزی دارند، پس چرا ما روزی را برای اجتماع خود قرار ندهیم تا در آن روز ذکر خدای (تعالی) گوییم و نماز به جای آوریم؟ و سپس گفتند: روز شنبه برای یهود و روز یکشنبه برای نصارا است. آنگاه روز عروبه را برای خود قراردادند. در جاهلیت روز آدینه را یوم العروبه می‌نامیدند.»^۲

«سلمان فارسی نقل می‌کند، رسول خدا (ص) به من فرمود: آیا می‌دانی جمعه چیست؟ گفتم: خیر. فرمود: در این روز (خلقت) پدرت (آدم) جمع شد (کنایه از اتمام خلقت آدم).»^۳

پیامبر اکرم (ص) فرمود: "جمعه را از این جهت جمعه گویند که خداوند در این روز تمام مردم را از گذشته و آینده در یک مکان جمع می‌کند".^۴

ابن حمزه می‌گوید: "مردی به امام باقر (ع) عرضه داشت: چرا روز جمعه، جمعه نامیده شد؟ حضرت فرمود: خدای (عزوجل) در آن روز (عالم ذر) جمع نمود خلق خویش را برای گرفتن پیمان بر ولایت حضرت محمد (ص) و وصی‌اش (حضرت علی علیه‌السلام) و سپس به واسطه گردآوری مخلوقاتش در آن روز، آن را جمعه نام‌گذاری کرد".^۵

۱-۸-۵. امام جمعه

امام جمعه از میان نخبگان و انسان‌های متقی و بلیغ و آگاه به زمان انتخاب می‌شود و به‌عنوان یکی از الگوهای رفتاری مسلمانان و رکن اصلی و تأثیرگذار نهاد نماز جمعه است که یا حاکم اسلامی است یا منصوب از ناحیه اوست. ائمه جمعه به‌عنوان نمایندگان نظام اسلامی، رابط میان حکومت با مردم، مبلغان دینی و مروجان ارزش‌های اسلامی و هدایتگران جامعه مطرح هستند، با توجه به این ویژگی، آنان رسالت و نقش مهمی را در جذب و هدایت سایر اقشار و گروه‌های مختلف مردم بخصوص جوانان و نوجوانان به‌سوی نمازهای جمعه رادارند و امام جمعه به‌عنوان یک حلقه واسط میان رأس هرم سیاسی و قاعده جامعه، عمل می‌کند و انتظارات

۱. سیوطی، *الدر المنثور*، ج ۶، ص ۲۱۸؛ ابوالفتوح رازی، *تفسیر روح الجنان*، ج ۱۱، ص ۱۴۶؛ عظیمی، *نماز جمعه در فقه و تاریخ اسلام*، ص ۱۷

۲. طبرسی، *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، ج ۱۰، ۹، ص ۴۳۱ و ۴۳۲؛ عظیمی، *نماز جمعه در فقه و تاریخ اسلام*، ص ۱۸

۳. مجلسی، *بحار الانوار*، ج ۸۹، ص ۲۷۷

۴. حرعاملی، *وسائل الشیعه*، ج ۵، باب ۳، حدیث ۱.

۵. مجلسی، *بحار الانوار*، ج ۸۹، ص ۲۸۳

و توقعات مردم را به حکومت منتقل می‌کند و از آن طرف، نظرات و سیاست‌های دولت را به مردم اعلام می‌دارد امام‌جمعه، در خطبه‌های نماز، افزون بر ستایش خداوند و سفارش به تقوا از مصالح دینی و دنیوی امت اسلامی، حوادث واقعه در جهان، به‌ویژه کشورهای اسلامی و همچنین از مسائلی که در سرنوشت و استقلال و وحدت و همبستگی آنان، اثرگذار است، سخن می‌گوید، لذا در استقلال و موجودیت اسلامی جامعه، رشد آگاهی‌های مردم و ایجاد همبستگی بین آنان تأثیر بسزایی دارد توضیحات بیشتر در مورد امام‌جمعه و شرایط ایشان در فصل دوم آورده شده است.

فصل دوم:

نقش نماز جمعه و نهاد نماز جمعه

۱. مقدمه

آموزه‌های حیات‌بخش اسلام، بر اساس دولت و حکومت پی‌ریزی شده‌اند. اگر حکومت و تشکیلاتی در کار نباشد، بسیاری از آموزه‌های اسلامی عرصه تحقق نمی‌یابند از جمله نماز جمعه که در اسلام از اهمیت وافری برخوردار است پیامبر اکرم (ص) در این باره می‌فرماید:

«ثَلَاثٌ لَوْ تَعَلَّمُ امْتَنَى مَا لَهُمْ فِيهَا لَضَرْبُوا عَلَيْهَا بِالسَّهَامِ الْأَذَانُ، وَالْعَدُوُّ إِلَى يَوْمِ الْجُمُعَةِ، وَالصَّفُّ الْأَوَّلُ»^۱

«سه چیز است که اگر امتم بدانند چه ثوابی در آنها برای ایشان هست، بر سر آن، قرعه می‌زنند (با تیر، یکدیگر را می‌زنند): اذان، شتافتن به نماز جمعه، و صف اول [جماعت].»

"نماز جمعه فریضه‌ای عبادی سیاسی است. حد واسطی است میان جامعه و حکومت اسلامی که خواست‌ها و نیازهای دو طرف را به‌طرف مقابل منعکس می‌کند و با آگاه‌سازی مردم نسبت به برنامه‌ها و سیاست‌ها، راهکارهای مشارکت مردم در اجرایی شدن سیاست‌ها را مشخص ساخته و آن‌ها را در امور مربوط به جامعه خود سهیم می‌نماید."^۲ امام خمینی در مورد نماز جمعه می‌فرماید: "از نماز جمعه هرگز غفلت نکنید، که این نماز جمعه از بزرگ‌ترین عنایات حق تعالی بر جمهوری اسلامی ایران است."^۳

"نماز جمعه، بیانگر ماهیت اجتماعی نظام اسلامی است که به جنبه‌های اجتماعی رابطه انسان با خداوند از یک‌سو و رابطه مسلمانان با یکدیگر از سوی دیگر، توجه دارد. همچنین رسانه نماز جمعه مبنایش جهان‌بینی توحیدی و اتکایش به باورها، ارزش‌ها و اعمال فردی - اجتماعی است که اسلام آن‌ها را مشخص کرده است."^۴

متأسفانه، در گذشته، حاکمان ستمگر از این سنگر برای تحکیم پایه‌های حکومت خود بهره گرفتند. خطبای جمعه، رسالت خود را به فراموشی سپردند و بیش‌تر به سخنگوی حاکمان ستم تبدیل شدند. «در میان شیعه، نماز جمعه در روزگار حضور معصومان (ع) و همچنین دوره غیبت سرگذشت پردامنه‌ای داشته است.»^۵ در این فصل به تاریخچه نماز جمعه در صدر اسلام و ایران، نقش نماز جمعه از منظر آیات و روایات و نقش نهاد نماز جمعه و امام جمعه در جامعه می‌پردازیم.

۲. تاریخچه نماز جمعه

در تاریخچه نماز جمعه به بررسی نماز جمعه در صدر اسلام و ایران می‌پردازیم.

۱. نوری، مستدرک الوسائل، ج ۱ ص ۴۹۰؛ مجلسی، بحار الانوار، ج ۸۹، ص ۱۹۷

۲. ر.ک تقوی، رسالت و جایگاه نماز جمعه، ص ۵۶

۳. موسوی خمینی، صحیفه نور، ج ۲۱، ص ۱۷۳۰

۴. ر.ک شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه، امام جمعه موفق، ص ۱۵

۵. عظیمی، نماز جمعه در تاریخ و فقه اسلام، ص ۱۹

۱-۲. نماز جمعه در صدر اسلام

اکثر دانشمندان مسلمان، زمان فرض و وجوب نماز جمعه را در ليله الاسراء (شب معراج) در مکه دانسته‌اند، اما اقامه نشدن نماز جمعه در مکه (قبل از هجرت) یا بدان جهت بود که افراد به تعدادی که باید با حضور آنان نماز جمعه برپا شود، نمی‌رسیدند و یا به علت آن که رسول خدا (ص) در مکه مکلف به تبلیغ علنی و عبادت دسته‌جمعی نبودند.^۱

پیامبر اکرم (ص) اگرچه پیش از هجرت مجال نیافت در مکه جامعه اسلامی به وجود آورد ولی پس از آن در مکه گروه زیادی از مردم یثرب به دعوت آن حضرت پاسخ مثبت دادند و به درخواست آنان، پیامبر (ص) مصعب بن عمیر را برای تبلیغ آموزه‌های دین جدید به میان یثربیان فرستاد و دستور اقامه نماز جمعه را به آنان داد، مسلمانان اولین نماز جمعه را به امامت «اسعد بن زراره» برپا داشتند که این فرمان و اقدام، نخستین گام در راه جامعه سازی و پدید آوردن دولت اسلامی بوده است^۲ و در این رابطه پیامبر اسلام (ص) می‌فرماید:

«همانا خداوند سبحان نماز جمعه را بر شما از همین سال، از همین ماه و از همین ساعت فرض و واجب نمود. سپس کسی که آن را در حال حیات من، و بعد از رحلت من تا روز قیامت، از راه انکار یا استخفاف ترک نماید، خداوند پیرشانی او را جمع نگرداند، و عمر و مال پربرکت به او ندهد و مبارکش نگرداند. آگاه باشید چنین آدمی (با این بی‌اعتنایی به نماز جمعه) نمازی برای او نیست، حجی برای او نیست، صدقه او مورد پذیرش نیست، اموال او برکت ندارد تا این که توبه کرده، پشیمان شود و اگر توبه کند، توبه‌اش پذیرفته خواهد شد.»^۳

«پیامبر اکرم (ص) بر اثر فشار بت پرستان مکه به دستور خداوند متعال در سال سیزدهم بعثت به سوی مدینه مهاجرت فرمود. روز دوشنبه دوازده ربیع الاول به قریه قبا در نزدیکی مدینه وارد شد. گروهی از مهاجر و انصار در انتظار موکب رسول خدا (ص) بودند. پیامبر (ص) تا آخر هفته در آنجا توقف کرد.»^۴

حضرت چهار روز در قبا ماندند و مسجد قبا را بنیان نهادند^۵، سپس روز جمعه به سوی مدینه حرکت کرد و در وقت ظهر به محله بنی سالم رسید و مراسم نماز جمعه را در آنجا برپا داشت و این اولین نماز جمعه بود که رسول خدا در اسلام به جا آورد و خطبه ای هم در این نماز جمعه خواند که اولین خطبه حضرت

۱. شطابکری، *اعانة الطالبین*، ج ۱، ص ۵۲؛ شربینی خطیب، *معنی المحتاج*، ج ۱، ص ۲۷۶، عظیمی، *نماز جمعه در تاریخ و فقه اسلام*، ص ۲۰

۲. محمد بن اسحاق بن یسار المطلبی، *سیره ابن هاشم*، ج ۱، ص ۲۹۶

۳. حرعاملی، *وسائل الشیعه*، ج ۵، باب صلوة الجمعة.

۴. سیوطی، *تفسیر الدر المنثور*، ج ۶، ص ۲۱۸، ابوالفتوح رازی، *روح الجنان*، ج ۱۱، ص ۱۴۷

۵. ابن کثیر، *سیره نبویه*، ج ۲، صص ۲۹۲ و ۲۷۱

در مدینه بود.^۱

«عموم تاریخ نویسان نوشته‌اند، رسول اکرم (ص) روز جمعه وارد مدینه شد و نماز جمعه را با اصحاب بجا آورد. خطبه بلیغی خواند که در اعماق قلوب و جان آنان اثر بدیعی گذارد؛ زیرا آنان تا آن روز با چنین کلمات گران بهایی آشنا نبودند. متن خطبه را مرحوم مجلسی در بحار نقل کرده‌اند.»^۲

آن چنان که از تاریخ و سنت برمی‌آید، حضرت رسول (ص) و نیز خلف صالح ایشان حضرت امیر (ع) در طول دوران زمامداری خویش، اهتمام خاصی به برپایی نماز جمعه داشتند چنان که برخی از خطبه‌های نهج‌البلاغه از جمله خطب نمازهای جمعه حضرت علی (ع) به شمار می‌رود.^۳

اما بعد از حضرت امیر (ع) اقامه نماز جمعه از سوی سایر ائمه علیهم‌السلام در تاریخ دیده نمی‌شود. بلکه از برخی روایات استفاده می‌گردد که اصحاب ایشان هم موفق به برپایی نماز جمعه نبودند؛ چنان که در روایت عبدالملک بن اعین هست که حضرت باقر (ع) به او فرمود: «مثل تویی می‌میرد، در حالی که واجب الهی (نماز جمعه) را بجا نیاورده است.»^۴ از این روایت معلوم می‌گردد عبدالملک تا اواخر عمر نماز جمعه نخوانده بود که این گونه مورد خطاب حضرت واقع می‌شود.

در روایت دیگری زراره می‌گوید: «حضرت صادق (ع) ما را ترغیب و حریص به نماز جمعه می‌فرمود. تا حدی که ما گمان کردیم حضرت می‌خواهد قیام کند و ما را فرا می‌خواند که در نماز جمعه او حاضر شویم زراره در ادامه می‌پرسد: آیا به شما اقتدا کنیم؟ و امام (ع) در پاسخ می‌فرماید: «خیر، منظورم این است که در پیش خودتان و در میان یارانتان، آن را بجا آورید»^۵

«رمز شرکت امامان و تشویق یاران به شرکت در نماز جمعه، بزرگ و باشکوه و مقتدر و پر ابهت نشان دادن اجتماع مسلمانان در برابر دشمنان بود. یک نوع صف‌آرایی و جبهه‌بندی در برابر باطل بود. شرکت آنان بدین خاطر بود که دشمن احساس رخنه و خلأ در بین مسلمانان نکند و به فکر نفوذ بیفتد. امامان می‌خواستند به دشمن بفهمانند، اختلافات بین مسلمانان داخلی و خانوادگی است و اما در برابر دشمن بر سر اصول و استراتژی کلی است و نماز جمعه بهترین، زیباترین و پرشکوه‌ترین عبادتی است که از طریق آن می‌شود این همدلی و همگامی و همراهی را فهماند، که از هر سخنی کارا تر است و از هر موضع‌گیری

۱. مجلسی، *بحار الانوار*، ج ۸۹، ص ۲۳۲

۲. مجلسی، *بحار الانوار*، ج ۱۹، ص ۱۰۸

۳ همان

۴. حرعاملی، *وسائل الشیعه*، ج ۵، ص ۱۲

۵. همان.

خردمندانه‌ای، انسجام آفرین تر. و اگر در منطقه‌ای، شیعه می‌توانست خودش نماز جمعه برپا نماید، امامان اجازه می‌دادند.^۱

بنابراین، نتیجه می‌گیریم که ائمه و اصحاب ایشان از زمان امام زین‌العابدین (ع) به بعد به دلیل محدود بودن از سوی حاکمان جور موفق به انجام این فریضه الهی نبودند، استمرار بر انجام چهار رکعت در ظهر جمعه داشته‌اند و به جهت تقیه نماز جمعه مستقل برگزار نمی‌کردند. از این‌رو اصحابشان را ترغیب به اقامه جمعه در میان شیعیان می‌کردند.

۲-۲. نماز جمعه در تاریخ ایران

نماز جمعه در ایران از زمان صفویان تا اکنون به طور رسمی برگزار شده است که در ذیل به بررسی آن می‌پردازیم:

۲-۲-۱. دوره صفویه

نماز جمعه در ایران از دوره صفویه آغاز شد. در دوره صفویه که اوج اقتدار شیعه بود، علما از انزوا و گوشه‌نشینی بیرون آمده، این فریضه سیاسی و عبادی را اقامه می‌کردند. از دوره حکومت شاه اسماعیل اول صفوی اقامه نماز جمعه به تدریج در جامعه شیعی ایران گسترش یافت. نخستین نماز جمعه را در عصر صفوی، محقق کرکی در مسجد جامع عتیق اصفهان اقامه کرد.^۲

حکومت صفوی به دو دلیل دست به اشاعه این فرضیه الهی زد، یکی انتقاد حکومت عثمانی از برگزار نشدن این فریضه در یک جامعه اسلامی شیعی و دیگری تلاش‌های محقق کرکی برای اشاعه نماز جمعه در ایران بود. از آنجایی که حکومت عثمانی، در آن زمان، به عنوان معیار تشخیص یک حکومت اسلامی به شمار می‌رفت تلاش صفویه بر آن بود تا حداکثر ممکن فریضه‌های اسلامی را انجام دهد به طوری که از جانب عثمانی چندان مردود شمرده نشود. لذا علما هم احساس کردند با اقامه نماز جمعه، نفوذ بیشتری می‌توانند داشته باشند و به این وسیله می‌توانند سیستم مطمئن را برای اقامه حدود شرعی و احکام اسلام در اختیار داشته باشند و لذا به اقامه آن اصرار می‌ورزیدند. با آمدن فقیهان عرب و سپس عجم به صحنه سیاست، زمزمه اقامه جمعه در شهرهای مختلف مطرح شده و محقق کرکی نخستین فقیهی بود که به جد به این امر توجه کرد.^۳

چون سنت اقامه نماز جمعه در میان شیعیان به دلیل سلطه خلفای جور و تعیین امامان جمعه فاسق چندان رایج نبود و در میان علما مخالفان جدی داشت، رسمیت بخشیدن به آن در جامعه شیعی ایران

۱. شیر مردی، نماز جمعه، و تجلی حکومت و هدایت امت اسلامی، ص ۵۰

۲. ک. منتظری، البدر الزاهر فی صلاه الجمعة، ج ۱، ص ۷

۳. جعفریان، نماز جمعه زمینه‌های تاریخی و آگاهی‌های کتابشناسی، ج ۱، ص ۲۳-۲۵

به تدریج صورت گرفت.^۱

تأسیس حکومت مستقل شیعی در دوره صفویه نقش مهمی در پیدایش زمینه تاریخی این تفکر داشته است. فقهای شیعه بر این باور بودند که نظر ائمه معصوم (ع) در باب نماز جمعه و تأمل در اقامه آن، نه عدم اقامه آن به طور مطلق، بلکه ترک اقامه آن با حاکمان سنی بوده است و اکنون که آن وضع از میان رفته، شیعیان می‌توانند با وجود سلطان عادل یا نایب عام، نماز جمعه را به پادارند.

«بحث و مناقشه درباره حکم نماز جمعه در زمان غیبت امام معصوم و وجوب و حرمت آن، در عهد شاه سلیمان اول صفوی به جایی رسید که وی مجلسی از فقها را با حضور وزیر اعظم خود ترتیب داد تا درباره حکم نماز جمعه به نتیجه‌ای واحد برسند. این نیز افزودنی است که کسانی مانند میرداماد و شیخ بهایی، از بزرگان علمای عصر شاه‌عباس اول، قائل به وجوب تخییری نماز جمعه بودند و همین مقدار برای فراهم شدن زمینه اقامه جمعه به صورت رسمی، بسیار مؤثر بوده است.»^۲

۲-۲-۱. نحوه انتخاب امام جمعه در دوران صفویه

در خصوص انتخاب امام جمعه در این دوران باید گفت که شاه‌طهماسب اول به محقق کرکی اجازه تعیین آن‌ها را برای هر شهر داد و این مسئله تا به روی کار آمدن شاه‌عباس اول ادامه داشت. در زمان او منصب حکومتی امامت جمعه ایجاد شد. نحوه انتخاب به این صورت بود که امامت هر شهر را شیخ‌الاسلام آن شهر بر عهده می‌گرفت. در این میان استثناهایی نیز وجود داشت مانند امامت ملا محسن فیض کاشانی که به درخواست شاه‌عباس اول انتخاب شد.^۳ «ملا محمدتقی مجلسی نخستین کسی است که منصب امامت جمعه را بعد از دو امام اقدم؛ سید داماد و شیخ بهایی عهده‌دار شد. این پس از زمانی بود که سال‌ها وضع برگزاری نماز جمعه نامنظم بوده، گاه محقق سبزواری و در برخی اوقات شیخ لطف‌الله اصفهانی آن را اقامه می‌کردند. پس از وی فرزندش علامه محمدباقر مجلسی عهده‌دار آن گردید»^۴

«از دیگر امامانی که در این دوره بوده‌اند می‌توان شیخ بهایی، میرداماد، محمدتقی مجلسی، محمدباقر مجلسی، سبزواری، شیخ لطف‌الله اصفهانی را نام برد. مضمون خطبه‌های این دوره، بیشتر بر حمد و ثنای پروردگار، صلوات بر اهل بیت (ع) که البته اهل سنت، خلفا را درود می‌فرستادند، بود. با این توصیفات مشخص می‌شود که نماز جمعه عملاً در آن زمان موضوعات مهم سیاسی، اجتماعی یا معیشتی را انتقال نمی‌داد و صرفاً فرمایشی اجرا می‌شد

۱. همان، ص ۳۱

۲. قزوینی، *تتمیم امل الامل*، ج ۱، ص ۱۷۲-۱۷۳

۳. ر.ک. طهرانی، *الذریعه الی تصانیف الشیعه*، ج ۲۵، ص ۲۸

۴. ر.ک. جعفریان، *صفویه در عرصه دین فرهنگ و سیاست*، ج ۱، ص ۲۶۲

و در حقیقت تنها تلاش برای انجام یک فریضه بوده بدون آنکه کارکردش حاصل شود.^۱ بدین ترتیب علما نشان دادند که از نظر فقهی استقلال فکری خود را دارند. اقامه نماز جمعه، به گونه‌ای رابطه دینی مردم با حکومت را برقرار می‌کرد. این ارتباط، از یک سو برای دربار صفوی مفید بود و از سوی دیگر برای علمای ملت که می‌توانستند نقش خود را در این جامعه در دفاع از دین و مردم بهتر ایفا کنند. از این طریق بود که ائمه جمعه می‌توانستند بر کارهای حکام محلی نظارت داشته و از پایمال شدن حقوق بسیاری از محرومان جلوگیری نمایند. بدیهی است وقتی تنها اجرای عرفیات در محدوده اختیارات حکام محلی قرار می‌گرفت و نوعاً قانونی هم وجود نداشت که حکام در چارچوب آن عمل کنند، نفوذ علما در آن‌ها و محبوبیتشان در دل‌های مردم و تعیینشان به مقام شیخ الاسلامی و امامت جمعه، آنان را به صورت سپری در مقابل تجاوزات حکام درمی‌آورد.

۲-۲-۲. دوره قاجار

امامت جمعه در دوره قاجار همچون دوره صفوی، منصبی حکومتی به شمار می‌رفت و این منصب در این دوره، به موازات کاهش اعتبار مناصب مذهبی، به تدریج اهمیت دینی و سیاسی خود را از دست داد. « ساختار سیاسی حکومت ایلی قاجاریه، برای پذیرش موقعیت علما در مجموعه هیئت حاکم، ناسازگار بود و نمی‌توانست موقعیت آن‌ها را بپذیرد و دوگانگی میان علما و قدرت سیاسی موجود در جامعه تشدید شد و انتخاب امام جمعه در حوزه حکومت باقی ماند، و طبعاً ائمه جمعه در برابر علمایی قرار می‌گرفتند که رودرروی حکومت قرار داشتند.»^۲ «در اواخر دوره قاجار، برخی امامان جمعه در برابر علمای مشروطه‌خواه، که مخالف حکومت استبدادی بودند، قرار گرفتند نمونه این امر دفاع امام جمعه تهران از حکومت استبداد در برابر علمای مشروطه‌خواه، در آغاز آن حرکت است. باید توجه داشت که امام جمعه تهران به هیچ‌روی در این مخالفت انگیزه‌ای شبیه انگیزه علامه شهید شیخ فضل‌الله نوری نداشت.»^۳

۲-۲-۲. دوره قاجار، آغاز موروئی شدن امامت جمعه

اولین امام جمعه در دوران قاجار، مرحوم میر عبد الباقی خاتون‌آبادی بود که در شهر اصفهان نماز جمعه برگزار می‌کرد. نام بسیاری از ائمه جمعه شهرهای بزرگ مانند تهران، اصفهان و مشهد در طول دوره قاجاری ثبت شده است. بیش‌تر ائمه جمعه اصفهان و تهران، از خاندان خاتون‌آبادی بودند و این مسئله موروئی بودن امام جمعه در این دوران را اثبات می‌کند. در چنین وضعی روشن بود که بحث «عدالت» و عادل بودن امام جمعه کمتر مورد توجه قرار می‌گیرد و مباحث موروئی و فامیلی مطرح می‌شود. در دوران قاجار در بعضی موارد، امامان جمعه آلت دست حاکمان قرار می‌گرفتند که این مورد در زمان

۱. مجلسی، *لوامع صاحبقرانی*، ج ۴، ص ۵۱۳

۲. ر.ک. منتظری، *البدر الزاهر فی صلاه الجمعة والمسافر*، ج ۱، ص ۷

۳. ر.ک. جعفریان، *زمینه‌های تاریخی و آگاهی‌های کتابشناسی*، ج ۱، ص ۳۲

ناصرالدین شاه بیشتر دیده می‌شود.^۱

بی‌توجهی امام‌جمعه به شرایط لازم در دوره قاجار و وابسته شدن آنان به حکومت، سبب بی‌اعتمادی مردم به آنان شد. در این شرایط، مردم مراجع دینی مستقل را ترجیح می‌دادند و امام‌جمعه‌ها نیز خود را مقابل مردم و مدافع حکومت می‌دانستند، هرچند که در دوران مشروطه برخی از امامان جمعه در مقابل حکومت استبدادی قرار گرفتند ولی تعداد آن‌ها زیاد نیست. بنابراین در این دوره نیز مضامین خطبه‌ها همچون دوران صفویه اشاره خاصی به شرایط سیاسی، اجتماعی و معیشتی مردم نداشت از سوی دیگر این جریان موروثی بودن و خویشاوندی میان امام‌جمعه‌ها و حاکمان باعث شده مردم از امام‌جمعه‌ها دلسرد شوند و علمای مستقلی را برای خود در نظر بگیرند.^۲

۲-۳. دوره پهلوی

در دوران پهلوی نیز، نماز جمعه به همان سبک و سیاق دوره قاجار و صفویه ادامه یافت، هرچند که میزان اهمیتش به دلیل گرایش بیش‌ازحد پهلوی به غرب، بسیار کاهش می‌یابد، بنابراین در این دوران چندان توجهی به برگزاری نماز جمعه در شهرها نمی‌شد، خصوصاً در کلان‌شهری مانند تهران این موضوع کاملاً آشکار بود اما در دیگر شهرها همچنان نماز جمعه از مقبولیت عام برخوردار بود.^۳

«در این دوران اولین کسی که خواهان تجدیدنظر در نماز جمعه بود، شهید نواب صفوی است. او اعتقاد داشت که باید در زمان برگزاری نماز جمعه شاه و سران حکومت در آن حضورداشته باشند و به این وسیله اهمیت نماز جمعه بیشتر نمایان شود. در انتخاب امام‌جمعه نیز، چندان توجه دقیقی انجام نمی‌شد. جالب‌توجه آنکه آخرین امام‌جمعه دوره پهلوی، سید حسن امامی فرزند میرزا ابوالقاسم امامی بود. او در لوزان سوییس در رشته حقوق درس خوانده و یکی از دلایل انتخابش به خاطر همین نسبتش بوده است. البته این ارث از نسل آیت‌الله میرمحمد صالح خاتون‌آبادی به ابوالقاسم رسید و درنهایت به امامی تحویل داده شد. با توجه به ویژگی‌های امامی مانند تحصیل در غرب و گرایش به تفکرات روشنفکرانه، از جانب دربار نیز جهت انتخاب او به امام‌جمعه تأکید بیشتری صورت می‌گرفت.»^۴

مضامین و محتوای نماز جمعه در این دوران، مانند قاجار بوده و چندان تلاشی در جهت تبیین مسائل روز از سوی امامان جمعه صورت نمی‌گرفت. در دوره پهلوی، ائمه جمعه اصولاً وابسته و آلت دست حکومت

۱. ر.ک. جعفریان، صفویه در عرصه دین، فرهنگ و سیاست، ج ۳، ص ۲۷۱

۲. ر.ک. شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه، آشنایی با تشکیلات، ج ۱، ص ۷

۳. ر.ک. یزدی، وظایف روحانیت، ص ۸۴.

۴. مرعشی، یک بررسی تحقیقی و استدلالی پیرامون نماز جمعه، ص ۵۱.

بودند، گرچه کسانی نیز یافت می‌شدند که مستقلاً اقامه جمعه می‌کردند و ارتباطی با حکومت نداشتند، نظیر: حاج آقا رحیم ارباب اصفهانی (ره)، از علمای برجسته در علم و عمل که از معاصران و معمران بوده و در اصفهان اقامه نماز جمعه می‌کرد.^۱ و آیت‌الله حاج سید محمدتقی خوانساری (ره) که از مراجع تقلید بوده و در دوران حیاتش در قم اقامه نماز جمعه می‌نمود.^۲ و آیت‌الله حاج شیخ محمدعلی اراکی (ره) که در دوران حیات پربرکتش در قم اقامه جمعه می‌کرد.^۳

۲-۴. دوره انقلاب اسلامی

پس از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی به رهبری امام خمینی (ره) این فریضه مهم اسلامی مجدداً احیاء شده، دستور برگزاری آن از سوی ایشان صادر گردید. و در نخستین جمعه ماه مبارک رمضان سال ۱۳۹۹ هـ. ق برابر با پنجم مرداد ۱۳۵۸، اولین نماز جمعه باشکوه و پر عظمت، در تاریخ ایران زمین، با شرکت بیش از یک میلیون نفر از مردم مسلمان روزه‌دار تهران در گرمای شدید تابستان به امر امام خمینی (ره) و به امامت آیت‌الله طالقانی (ره) در دانشگاه تهران، باشکوه و جلوه خاصی برگزار شد.^۴

بعد از ارتحال امام راحل و پر کشیدن روح بلند ایشان به دیار باقی، سکان هدایت انقلاب به دست باکفایت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای افتاد، ایشان نیز با توجه به نقش نمازهای جمعه پیوسته بر اهمیت این فریضه مهم تأکید و مردم را به شرکت هرچه بیشتر و گسترده‌تر در آن ترغیب نمود.^۵

هم‌اکنون نیز با لطف و عنایت خداوند متعال در تمام شهرهای ایران اقامه نماز پرشکوه جمعه ادامه دارد. در ماه‌های آغازین پیروزی انقلاب که نظام اسلامی از لحاظ ساختاری شکل نگرفته بود و نهادهای حکومتی جایگاه و رسالت خویش را به‌خوبی تعریف نکرده بودند نقش نماز جمعه در جهت‌بخشی اندیشه‌ها و کشاندن مردم به صحنه و حمایت مردمی از ارکان حاکمیت انقلابی بی‌بدیل و کار سازی بود. امام خمینی (ره) با تیزبینی چند هدف را دنبال فرمود: اولاً یک فریضه الهی متروک را احیا کرد و ثانیاً به یکی از مطالبات دینی-سیاسی مردم پاسخ گفت و ثالثاً بستری را برای ایجاد و تقویت وحدت فراهم کرد و از طریق خطبه رشد سیاسی جامعه را تقویت بخشید. رابعاً با آمدن مردم به مصلاها و سامان دادن به افکار و خواسته‌های آنان و طنین شعارهای پرشور حضور مردم در صحنه تثبیت گردید و از همین طریق توطئه‌های فراوانی را خنثی کرد پشتیبانی از رزمندگان اسلام در دوران هشت‌ساله دفاع مقدس یکی از این‌گونه مسائل است به دنبال انجام پرشکوه این فریضه در مرکز، سایر شهرهای دیگر کشور نیز تقاضای

۱. همان

۲. کشوری، *فرزندگان خوانسار*، ج ۱، ص ۱۳۳

۳. دیلمی، *هزار و یک نکته درباره نماز*، نکته ۵۰۳

۴. ر.ک. شورای سیاستگذاری ائمه جمعه، *آشنایی با تشکیلات*، ج ۱، ص ۲

۵. همان

تعیین امام جمعه برای مناطق خویش کردند.^۱ از همان سال‌ها بود که با افزایش تعداد ائمه جمعه در سراسر کشور، ضرورت وجود مرکزیتی برای ساماندهی و پیگیری مسائل مربوط به نماز جمعه احساس می‌شد که با ابتکار و پیشنهاد حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (دام‌ظله‌العالی)، امام راحل چند تن از چهره‌های مورد وثوق را به تولیت امور نهاد دینی نماز جمعه تعیین نمودند و در تاریخ ۷۱/۱۲/۲۲ به حکم مقام معظم رهبری تشکیلات مرکزی ائمه جمعه وارد مرحله جدید شد. یکی از کارهای مهم شورا در این مدت، تهیه و تصویب چارت سازمانی تشکیلات نماز جمعه و تبیین بخش‌های گوناگون آن بوده که به تأیید مقام معظم رهبری نیز رسیده است.^۲

۳-۲. نماز جمعه از منظر آیات و روایات

در ذیل به بررسی جایگاه نماز جمعه از دو منظر آیات و روایات می‌پردازیم:

۲-۳-۱. آیات قرآن

سوره جمعه سوره یاد خدا، تسبیح، تقدیس، تعلیم، تربیت، تزکیه، سعی برای ذکر، پرهیز از غفلت، جهالت و توجه هر چه بیش‌تر به یاد خداست. در ذیل آیات ۹-۱۱ این سوره که در مورد نماز جمعه وارد شده است را بررسی می‌کنیم:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ. فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَادْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهِوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ»^۳

«ای کسانی که ایمان آورده‌اید! هنگامی که برای نماز روز جمعه اذان گفته شود، به‌سوی ذکر خدا بشتابید و خرید و فروش را رها کنید که این برای شما بهتر است اگر می‌دانستید و هنگامی که نماز پایان گرفت (شما آزادید) در زمین پراکنده شوید و از فضل خدا بطلبید، و خدا را بسیار یاد کنید شاید رستگار شوید هنگامی که آن‌ها تجارت یا سرگرمی و لهوی را ببینند پراکنده می‌شوند و به‌سوی آن می‌روند و تو را ایستاده به حال خود رها می‌کنند؛ بگو: آنچه نزد خداست بهتر از لهو و تجارت است، و خداوند بهترین روزی دهندگان است.»

در آیات فوق دلالت بر ضرورت و اهمیت نماز جمعه دارد که به بررسی آن‌ها می‌پردازیم:

۱. کلمه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ» که حرف ندا با حرف تنبیه همراه آمده دلالت بر هشدار و بیدارباش دارد. می‌رساند

۱. شورای سیاستگذاری ائمه جمعه، *آشنایی با تشکیلات*، ج ۱، ص ۵

۲. ر.ک. شورای سیاستگذاری ائمه جمعه، *نقش روحانیت در نظام اسلامی*، گزارشی از دوازدهمین گردهمایی سراسری ائمه جمعه

۳. جمعه (۶۲): ۹-۱۱

که مسئله نیاز به توجه خاص و هوشمندانه‌ای دارد و آگاهی ویژه‌ای را می‌طلبد.^۱

۲. خطاب به مؤمنین بودن، «الَّذِينَ آمَنُوا»، خود لطف ویژه در اهمیت و ضرورت مسئله نماز جمعه دارد بنابراین، «ایمان» مقتضی اهتمام به اقامه نماز جمعه، و اعراض و وانهادن کارهای مخالف آن است، خداوند همچون پدر مهربان که فرزندش را می‌خواهد مورد لطف و عنایت قرار دهد، او را متوجه اهمیت مسئله‌ای می‌نماید، «پسرم» خطاب می‌کند، مؤمنین را مورد خطاب قرار می‌دهد: «ای کسانی که مؤمن هستید و به من ایمان آورده‌اید. . .»^۲

«نودی» از ماده «نداء»، بانک برآوردن، و در اینجا به معنای اذان است؛ زیرا در اسلام ندایی برای نماز جز اذان نداریم.^۳ علامه طباطبایی (ره) هم به همین مضمون اشاره دارد.^۴

۳. جمله «فَاسْعُوا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ» که در آن از ماده «سعی» به صورت امر استفاده شده (با اینکه می‌توانست خداوند «فاقيموا الصلوة. . .» بفرماید) نهایت دلالت را بر اهمیت و ضرورت نماز جمعه و شتافتن به سوی آن دارد. جالب این است که در روایات اسلامی در نمازهای روزانه چنین سفارش شده است:

«اذا اقيمت الصلوة فلا تأتوها و انتم سعون و اتوها و انتم تمشون و عليكم السكينة. . .»^۵ هنگامی که نماز (های) یومیه برپا شود، برای شرکت در نماز ندوید و با سرعت حرکت نکنید (بلکه) با آرامش گام بردارید. ولی در مورد نماز جمعه نه تنها این سفارش را نفرموده‌اند، بلکه قرآن با صراحت می‌گوید: «فاسعوا» بشتابید و این دلیل بر اهمیت و ضرورت فوق‌العاده نماز جمعه است. در روایتی از امام باقر - علیه السلام - می‌خوانیم که: «مسلمانان از روز پنجشنبه خود را برای نماز جمعه آماده می‌کردند چراکه در جمعه حسنات دوچندان می‌شود.»^۶

۴. جمله «وذروالبيع» به این معناست که با شنیدن اذان در روز جمعه، خرید و فروش را ترک کنید و به نماز جمعه بشتابید. البته مراد خصوص ترک دادوستد نیست، بلکه ترک هر عملی که موجب اعراض از نماز جمعه گردد، مورد نظر آیه است و ذکر خصوص دادوستد به این جهت است که دادوستد از پرفایده‌ترین اعمال آدمی در دنیا است. وقتی این عمل را می‌بایست ترک کرد، ترک بقیه اعمال معارض با

۱. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، جلد ۲۴، ص ۱۲۶

۲. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۲۴، ص ۱۲۶.

۳. همان

۴. طباطبایی، تفسیر المیزان، ج ۱۹، ص ۴۶۱

۵. طبرسی، مجمع‌البیان، ج ۹ - ۱۰، ص ۴۳۴؛ مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، همان، ج ۲۴، ص ۱۲۷؛ آلوسی، روح

المعانی، ج ۲۸، ص ۹۰

۶. فیض کاشانی، تفسیر صافی، ج ۵، ص ۶۵.

نماز جمعه به طریق اولی است.^۱

۵. جمله «ذلکم خیر لکم» اشاره دارد به این که در هنگام ظهر در روز جمعه، بهترین کار، اقامه نماز جمعه است و هیچ عمل دیگری جای آن را نمی‌گیرد.^۲

۶. منظور از قضاء صلوٰه، اقامه نماز جمعه، و تمام شدن آن است و مراد از «انتشار در ارض» متفرق شدن مردم در زمین و مشغول شدن در کارهای روزانه برای به دست آوردن فضل خدا (رزق و روزی) است و اگر در میان همه کارهای روزانه فقط طلب رزق را نام‌برده برای این که مقابل ترک بیع در آیه قبلی واقع شود، لیکن از آنجایی که ما در آیه قبلی گفتیم که منظور از ترک بیع همه کارهایی است که آدمی را از نماز بازمی‌دارد، لاجرم باید بگوییم منظور از طلب رزق هم همه کارهایی است که عطیه خدای تعالی را در پی دارد، چه طلب رزق و چه عیادت مریض، و یا سعی در برآوردن حاجت مسلمان، و یا زیارت برادر دینی یا حضور در مجلس علم، و یا کارهایی دیگر از این قبیل.^۳

ناگفته پیداست که امر به «انتشار در زمین» و «طلب روزی» امر وجوبی نیست، بلکه به اصطلاح «امر بعد از نهی» است، و دلالت بر جایز بودن انتشار می‌کند، ولی بعضی از این تعبیر چنین استفاده کرده‌اند که تحصیل روزی بعد از نماز جمعه مطلوبیت و برکتی دارد، و در حدیثی آمده است که پیامبر بعد از نماز جمعه سری به بازار می‌زد.^۴ جمله «وَ اذْكُرُوا اللّٰهَ كَثِیْرًا» اشاره به یاد خدا است در برابر آن همه نعمت‌هایی که به انسان ارزانی داشته است.

۷. «وَ اِذَا رَاَوْا تِجَارَةً اَوْ لَهْوًا اَنْفَضُوْا اِلَيْهَا وَ تَرَكُوْكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ مِّنَ اللّٰهْوِ وَ مِنَ التِّجَارَةِ وَ اللّٰهُ خَيْرُ الرَّازِقِیْنَ.»^۵ «هنگامی که آن‌ها تجارت یا سرگرمی و لهوی را ببینند پراکنده می‌شوند و به سوی آن می‌روند و تو را ایستاده به حال خود رها می‌کنند؛ بگو: آنچه نزد خداست بهتر از لهو و تجارت است، و خداوند بهترین روزی دهندگان است.»

و اما شأن نزول این آیه عبارت است از این که: در یکی از سال‌هایی که مردم مدینه گرفتار خشک‌سالی و گرسنگی و افزایش نرخ اجناس شده بودند "دحیه ابن کعب کلبی" از تجار مدینه بود که بعداً به اسلام روی آورد. با کاروانی از شام فرارسید و با خود مواد غذایی آورده بود، درحالی که روز جمعه بود و پیامبر (ص) مشغول خطبه نماز جمعه بود. طبق معمول برای اعلام ورود کاروان طبل زدند و حتی بعضی دیگر

۱. همان

۲. طباطبایی، *المیزان*، ج ۱۹، ص ۴۶۷

۳. طباطبایی، *تفسیر المیزان*، ج ۱۹، ص ۴۶۲

۴. مکارم شیرازی، *تفسیر نمونه*، ج ۲۴، ص ۱۲۸

۵. جمعه (۶۲): ۱۱

آلات موسیقی نواختند. مردم با سرعت خود را به بازار رساندند، در این هنگام مسلمانانی که در مسجد برای نماز اجتماع کرده بودند خطبه را رها کرده و برای تأمین نیازهای خود به سوی بازار شتافتند، تنها دوازده مرد و یک زن در مسجد باقی ماندند (آیه نازل شد و آن‌ها را سخت مذمت کرد) پیامبر (ص) فرمود: «اگر این گروه اندک هم می‌رفتند از آسمان سنگ بر آن‌ها می‌بارید.»^۱

۸. «قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهِوِ وَمِنَ التَّجَارَةِ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ»^۲

در این قسمت از آیه به رسول خدا (ص) امر می‌کند که مردم را به خطایی که مرتکب شدند متنبه کند، و بفهماند که کارشان چقدر زشت بوده، و مراد از جمله «ما عندالله» ثوابی است که خدای تعالی در برابر شنیدن و موعظه در نماز جمعه عطا می‌فرماید و معنای جمله این است که:

به ایشان بگو آنچه نزد خدا است از لهو و تجارت بهتر است، برای اینکه ثواب خدای تعالی خیر حقیقی و دائمی و بدون انقطاع است و اما آنچه در لهو و تجارت است اگر خیر باشد خیری خیالی و غیردائمی است. علاوه بر این، چه بسا خشم خدا را در پی داشته باشد، همچنان که لهو همیشه خشم خدای تعالی را در پی دارد.^۳ ثواب و پاداش الهی و برکاتی که از حضور در نماز جمعه و شنیدن مواعظ و اندرزهای پیامبر (ص) و تربیت معنوی و روحانی عاید شما می‌شود قابل مقایسه با هیچ چیز دیگر نیست و اگر از این می‌ترسید که روزی شما بریده شود اشتباه می‌کنید، خداوند بهترین روزی دهندگان است.^۴

۹. در آیه شریفه که از کلمه «قائما» استفاده شده نشان می‌دهد که پیامبر اسلام (ص) ایستاده خطبه نماز جمعه می‌خواند. جابر بن سمره می‌گوید: من هیچ‌گاه رسول خدا (ص) را ندیدم که نشسته خطبه بخواند، پس اگر کسی برای حدیث کرد که آن جناب نشسته خطبه خوانده دروغ گفته است.^۵ و همچنین از عبدالله بن مسعود پرسیدند: آیا پیامبر (ص) ایستاده خطبه می‌خواند؟ گفت: مگر نشنیده‌ای که خداوند می‌گوید: «وَتَرْكُوكَ قَائِمًا» تو را درحالی که ایستاده بودی رها کردند.^۶

«آیه جمعه دستور و حیانی و الهی جهت تنظیم معیشت و معنویت و بیان وضعیت زندگی مؤمنان است هم از نماز سخن به میان آمد و هم از طلب روزی سخن گفته شد از بیع و شراء و فعالیت‌های دنیایی در کنار ارتباط با خدا حرف زد هم از فرد سخن به میان آمد و هم از جمع آیین‌نامه زندگی فردی و اجتماعی است و صریح‌ترین حکمی که از آیه دریافت می‌شود

۱. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۲۴، ص ۱۲۵؛ طبرسی، مجمع‌البیان، ج ۹، ص ۲۸۷

۲. جمعه (۶۲): ۱۱

۳. طباطبایی، المیزان، ج ۱۹، ص ۴۶۳

۴. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۲۴، ص ۱۲۹

۵. طباطبایی، المیزان، ج ۱۹، ص ۴۶۷؛ مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۲۴، ص ۱۳۰

۶. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۲۴، ص ۱۳۰

نماز جمعه است و احکام دیگری بیان شده از جمله وجوب نماز جمعه-وقت نماز جمعه - مکان نماز جمعه و اینکه باید به جماعت خوانده شود و مهم‌ترین تفاوت نماز جمعه با نماز یومیه اینکه خطبه و سخنرانی شرط صحت نماز جمعه است و بدون خطبه نماز جمعه منعقد و محقق نمی‌شود زیرا در آیه جمعه آمده است فاسعوا الی ذکر الله ذکر الله را خطبه و سخنرانی تفسیر کرده‌اند.^۱

«با توجه به اینکه امر به سعی و رفتن به سوی ذکر خدا شده استنباط می‌شود که خطبه واجب است. و لزوم برگزاری نماز جمعه به جماعت مستلزم وجود شخص صالحی برای امامت هست.»^۲

از مقایسه بین نماز جمعه و دیگر عبادات اسلامی و حتی سایر نمازها می‌توان فهمید که اهمیت نماز جمعه در چیست. چراکه نماز جمعه در میان دیگر عبادات اسلامی از چنان برجستگی‌ها و ویژگی‌هایی برخوردار است که با اندک تأملی می‌توان به کنه حقیقت آن دست یافت. از ویژگی‌هایی که بیانگر اهمیت نماز جمعه است اینکه نماز جمعه همانند بسیاری از عبادات جنبه خصوصی و فردی ندارد بلکه این نماز از شئون حکومت اسلامی به شمار رفته و همین خصوصیت اهمیت ویژه‌ای به آن بخشیده است در حقیقت جماعت جمعه را به مرکزیت نظام و محوریت امت پیوند می‌زند و در هر جمعه نمازگزاران با شرکت خود این پیوند را استحکام بخشیده و در تجدید این بیعت شرکت می‌کنند.

ویژگی و اهمیت دیگر نماز جمعه به امام جمعه مربوط می‌شود زیرا امام جمعه یا حاکم اسلامی است یا منصوب از ناحیه اوست بنابراین امامت در نماز جمعه مانند امامت در نماز جماعت نیست که هر کس قرائتش صحیح و عدالتش محرز باشد بتواند به عنوان امام جمعه جلو ایستاده و نماز را اقامه کند علاوه بر شرایطی که در امام جماعت باید لحاظ شود در امامت جمعه نصب و اجازه امام شرط اصلی است.

از دیگر ویژگی‌های نماز جمعه این است که در آن عبادت و سیاست درهم آمیخته شده‌اند به عبارت دیگر نقطه التقاء احکام سیاسی و عبادی اسلام که هر هفته تمرین شده و به نمایش گذاشته می‌شود نماز جمعه است از این جهت که امام جمعه باید به محوریت نظام و امامت امت به طور مستقیم مرتبط باشد و در خطبه‌ها مسائل روز امت اسلامی را بیان کند موجب گردیده تا در آمیختگی عبادت و سیاست در این نماز بیش از هر چیز جلوه نماید.

۲-۳-۲. روایات

در باب نماز جمعه روایات بسیاری وارد شده، در این نوشتار از دو منظر فضایل شرکت در نماز جمعه و عواقب ترک آن به برخی از روایات به عنوان نمونه اشاره می‌کنیم:

۱. طبرسی، مجمع البیان، ج ۵، ص ۴۳۴

۲. همان

۲-۳-۱. فضایل

نماز جمعه نیایش برتر مؤمنان است. نماز جمعه، مظهر وحدت جامعه ایمانی و نمایشگاه قدرت و صلابت اهل ایمان است و روایات بسیاری در باب فضیلت شرکت در نماز جمعه وارد شده است که مواردی از آن را بیان می‌کنیم:

الف. ثواب حج

حج یک کنگره عظیم عبادی سیاسی است که در طول عمر برای تمامی انسان‌هایی که دارای امکانات هستند به این مسافرت می‌روند اما اگر برخی نتوانستند در این برنامه الهی شرکت کنند می‌توانند به وسیله شرکت در نمازهای جمعه ثواب آن را دریافت کنند در همین راستا شخصی به نام قلیب که مرد اعرابی و بیابان‌گرد بود به خدمت پیامبر (ص) عرض کرد ای پیامبر خدا من بارها برای رفتن به حج آماده شدم ولی ممکن نشد بروم. حضرت در جواب فرمودند: «عَلَيْكَ بِالْجُمُعَةِ فَإِنَّهَا حَجُّ الْمَسَاكِينِ»؛ «بر تو باد نماز جمعه، که آن حج مستمندان است.»

ب. آمرزش گناهان و ضمانت بهشت

یکی دیگر از فضایل شرکت در نماز جمعه آمرزش گناهان و تضمین بهشت می‌باشد در این باره پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «مَنْ أَتَى الْجُمُعَةَ إِيْمَانًا وَ احْتِسَابًا اسْتَأْنَفَ الْعَمَلَ»؛ «هر که از روی ایمان و به حساب خدا در نماز جمعه شرکت کند، اعمالش را از نو آغازیده است [خداوند به پاداش آن گناهان گذشته اش را بیامزد و نامه عمل جدیدی برایش باز کند].» در روایت دیگر فرمود چهار گروه‌اند که (گناهان آنها بخشیده می‌شود) اعمال خویش را از نو آغاز می‌کنند: ۱. مریضی که بهبودی یافته ۲. مشرکی که مسلمان شده ۳. کسی که از نماز جمعه برگشته ۴. و حاجی که از سفر حج برگشته است.^۳ در این باره حضرت علی (ع) می‌فرماید: «ضَمِنْتُ لِسَيِّئَةِ الْجَنَّةِ... وَ رَجُلٌ خَرَجَ إِلَى الْجُمُعَةِ فَمَاتَ فَلَهُ الْجَنَّةُ...»؛ «من بهشت را برای شش کس ضمانت می‌کنم: ... مردی که برای شرکت در نماز جمعه بیرون رود و بمیرد، بهشتی است، ...»

امام صادق (ع) فرمود: «مَا مِنْ قَدَمٍ سَعَتْ إِلَى الْجُمُعَةِ إِلَّا حَرَّمَ اللَّهُ جَسَدَهَا عَلَى النَّارِ»؛ «هیچ گامی نیست که به سوی نماز جمعه برداشته شود، جز آن که خداوند، بدن او را بر آتش [دوزخ] حرام می‌گرداند.»

۱. حرعاملی، *وسائل الشیعه*، ج ۵، ص ۱۷، ح ۵.

۲. مجلسی، *بحار الأنوار*، ج ۸۹، ص ۱۹۲، ح ۳۳.

۳. نوری، *مستدرک الوسائل*، پیشین، ج ۶، ص ۷.

۴. ابن بابویه (شیخ صدوق)، *من لا یحضره الفقیه*، ج ۱، ص ۱۴۰، ح ۳۸۴.

۵. ابن بابویه (شیخ صدوق)، *الأمالی*، ص ۴۴۹ ح ۶۰۵- مجلسی، *بحار الأنوار*، ج ۸۹، ص ۱۸۴، ح ۱۹.

ج. مشمول دعای فرشتگان

از دیگر فضایل شرکت در نماز جمعه مشمول دعای فرشتگان شدن می‌باشد در این باره پیامبر خدا (ص) فرمودند:

«وقتی شب معراج مرا به آسمان بردند، زیر عرش خدا هفتاد هزار شهر را دیدم که هر شهری از آن همانند دنیای شما بود، و فرشتگانی را دیدم که بال‌هایشان را گسترده بودند و خدا را تسبیح و تهلیل می‌کردند و می‌گفتند: خدایا! کسانی را که به نماز جمعه حاضر می‌شوند بیامرزد. خدایا! کسانی را که روز جمعه غسل می‌کنند، رحمت کن.»^۱

پیامبر اکرم (ص) می‌فرمایند: «فرشتگان روز جمعه فرستاده می‌شوند تا بر درب مساجد ایستاده و نام شرکت‌کنندگان در نماز جمعه را به ترتیب از فرد اول به بعد بنویسند، و هنگامی که امام جمعه در جایگاه قرار گرفت، دفاتر ثبت‌نام برچیده می‌شود.»^۲

عبدالله بن سنان گوید: از امام ششم پرسیدم: در روز جمعه کدام ساعت بهترین وقت اجابت دعاست؟ فرمودند: «السَّاعَةُ الَّتِي يُسْتَجَابُ فِيهَا الدُّعَاءُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ مَابَيْنَ فَرَاغِ الْإِمَامِ مِنَ الْخُطْبَةِ إِلَى أَنْ يَسْتَوِيَ النَّاسُ فِي الصُّفُوفِ، وَسَاعَةً أُخْرَى مِنْ آخِرِ النَّهَارِ إِلَى غُرُوبِ الشَّمْسِ.»^۳ «آن ساعت از روز جمعه که دعا در آن مستجاب می‌شود، یکی بین فارغ شدن امام از خطبه تا به‌صف ایستادن مردم است، و دیگری از پایان ظهر تا غروب آفتاب.»

۲-۳-۲. آثار ترک نماز جمعه

مذمت‌های شدیدی در مورد ترک نماز جمعه آمده است و تارکان جمعه در ردیف منافقان شمرده شده‌اند.

که این مذمت‌ها در صورتی است که نماز جمعه واجب عینی باشد یعنی در زمان حضور امام معصوم و مسبوط الید بودن او باشد. اما در زمان غیبت واجب تخییری (بین ظهر و جمعه) هست و اگر از روی استخفاف و انکار انجام نگیرد مشمول این مذمت‌ها نخواهد شد.^۴

به برخی از آثار ترک آن اشاره می‌کنیم:

الف. نفاق

از پدیده‌های شومی که در جامعه صدر اسلام خودنمایی کرد و توانست تا حدودی در کار الهی

۱. نوری، مستدرک، ج ۶، ص ۹۰

۲. علاء الدین، کنز العمال، حدیث ۲۱۱۵۶

۳. مجلسی، بحار الانوار، ج ۹۳ ص ۳۴۸ ح ۱۴؛ طوسی، تهذیب الأحکام، ج ۳، ص ۲۳۵ ح ۶۱۹

۴. مکارم شیرازی، ر. ک. تفسیر نمونه، ج ۲۴، ص ۱۳۳.

پیامبر (ص) و یارانش اخلال و مزاحمت ایجاد کند، پدیده نفاق بود.^۱

از جمله مواردی که منافقان نسبت به آن به خاطر نقش سازنده و افشاگرانه‌اش بیش از اندازه از خود حساسیت نشان می‌دادند و سعی در تضعیف آن داشتند نماز جمعه بود. منافقان نماز جمعه را به دلیل طبیعت افشاگرانه‌اش بیش از هر برنامه دیگری، برای خود خطرناک و رنج‌آور می‌دانستند و علاوه بر کارشکنی‌ها و تبلیغات سویی که در ارتباط با از هم پاشیدن آن انجام می‌دادند خود از حضور در اجتماع نمازگزاران امتناع می‌ورزیدند، ولی پیامبر اکرم (ص) این توطئه را برملا کرد و شرکت در نماز جمعه را معیار و ملاکی برای شناخت موافق از منافق اعلام و فرمودند:

« مَنْ تَرَكَ ثَلَاثَ جُمُعٍ مُتَعَمِّدًا مِنْ غَيْرِ عِلَّةٍ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قَلْبِهِ بِخَاتَمِ النِّفَاقِ »^۲

« هر کس، از روی عمد و بدون علت، سه نماز جمعه را ترک کند، خداوند مهر نفاق بر دل او زند. »

ب. پریشانی و بی‌برکتی در امور

یکی دیگر از عواقب ترک نماز جمعه پریشانی و بی‌برکتی در امور می‌باشد. سفارش اکید پیامبر اسلام (ص) درباره نماز جمعه که می‌فرمود: «إِعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ قَدْ فَرَضَ عَلَيْكُمُ الْجُمُعَةَ، فَمَنْ تَرَكَهَا فِي حَيَاتِي وَبَعْدَ مَمَاتِي وَ لَهُمْ إِمَامٌ عَادِلٌ؛ اسْتَخْفَا بِهَا وَجُودًا لَهَا، فَلَا جَمَعَ اللَّهُ شَمْلَهُ، وَلَا بَارَكَ لَهُ فِي أَمْرِهِ، أَلَا وَلَا صَلَاةَ لَهُ أَلَا وَلَا زَكَاةَ لَهُ أَلَا وَلَا حَجَّ لَهُ أَلَا وَلَا صَوْمَ لَهُ أَلَا وَلَا بَرَكَهَ لَهُ حَتَّى يَتُوبَ »^۳

«دانید که خداوند، نماز جمعه را بر شما واجب ساخته است. پس هر کس در زمان حیات من و پس از مرگ من، از روی سبک شمردن و یا انکار، آن را ترک کنند، باوجود این که پیشوای عادل دارند، خداوند، جمع او را جمع نمی‌کند، و در کارش به او برکت نمی‌دهد، و نه نمازش پذیرفته است، نه زکات او، نه حج او، نه روزه او، و نه [زندگی او] برکتی خواهد داشت، تا آن که توبه کند. . »

ج. هلاکت وعدم حفظ و سرپرستی خداوند

از دیگر عواقب ترک نماز جمعه بدون عذر هلاکت و تباهی می‌باشد. امام علی (ع) فرمود: « ثَلَاثَةٌ إِنْ أَنْتُمْ خَالَفْتُمْ فِيهِنَّ أَئِمَّتَكُمْ هَلَكْتُمْ: جُمُعَتُكُمْ، وَجِهَادُ عَدُوِّكُمْ، وَمَنَاسِكُكُمْ »^۴

« سه چیز است که اگر در آن‌ها با امامانتان مخالفت کنید، تباه می‌شوید: نماز جمعه‌تان، و جهاد با دشمنتان، و مناسکتان [در حج] »

از مجموع آیات و روایاتی که به آن‌ها اشاره شد نتیجه می‌گیریم که آیین مقدس اسلام نماز جمعه را

۱. تقوی، رفتارهای فرهنگی، ص ۳۳۰

۲. علاءالدین، کنز العمال، ج ۷، ص ۱۳۵؛ حر عاملی، وسائل الشیعة، ج ۲۶، ص ۶، ح ۵

۳. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۸۶، ص ۱۶۶، ح ۵

۴. نوری، مستدرک الوسائل، ج ۶، ص ۷، ح ۶۲۸۶

عبادتی معمولی و ساده نمی‌پندارد بلکه به خاطر آثاری که این نماز در فرد و جامعه، در تربیت و سیاست بر جای می‌گذارد برای آن اهمیت ویژه‌ای قائل است و لذا نماز جمعه را از شئون حکومت اسلامی دانسته و حاکم اسلامی را به اقامه آن فرمان داده است

۲-۴. رسالت و جایگاه نماز جمعه

با توجه به ویژگی‌های خاص نماز جمعه و تأکید اسلام بر اقامه این فریضه عبادی سیاسی و وظایفی که امام مسلمانان در برپایی و شکوهمندی آن بر عهده دارد با قاطعیت می‌توان مدعی شد که این نماز با همه خصوصیات تبلیغاتی و تعلیماتی‌اش رسالت سنگینی را بر عهده دارد که باید در چارچوب انجام این نماز توسط امام جمعه به مردم ابلاغ شود.

تأکیدهای فراوانی که از طرف شارع مقدس برای اقامه نماز جمعه انجام می‌گیرد و تعبیر بسیار عمیق و آگاهی‌بخش که از زبان پیشوایان معصوم دین (ع) در مورد عظمت این عبادت به ما رسیده است بدون شک بر اساس اهداف بلند و اغراضی ارزشمند بوده است. اینک به گونه‌ای اشاره وار، رسالت عظیم نماز جمعه را بیان می‌داریم.

۲-۴-۱. رسالت تربیتی و تزکیه ای

نماز جمعه رسالت تربیتی و تزکیتی خود را از راه‌ها و شیوه‌های گوناگون دنبال می‌کند که یکی از آن‌ها تقوا است زیرا تقوا اساس و ریشه تمام برجستگی‌هاست و نماینده نظام اخلاقی در قرآن است. در فرهنگ اسلامی به کمتر موضوعی می‌توان برخورد که به اندازه تقوا درباره آن سخن گفته‌شده و بر این موضوع حیاتی در زندگی انسان اصرار می‌ورزد، تقوا ملکه‌ای در جان و قدرتی در روح است که در اثر تزکیه نفس و خویش‌داری به وجود می‌آید و انسان را از لغزش در کلیه انحرافات محافظت می‌نماید. در قرآن کریم می‌فرماید: «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا»^۱؛ «و هر کس تقوای الهی پیشه کند، خداوند راه نجاتی برای او فراهم می‌کند.» در مکتب حیات‌بخش اسلام تقوا معیار ارزش جامعه و انسانیت است و حاکمیت تقوا بر جامعه از خواسته‌ها و اهداف اسلام است. امام جمعه در هر جمعه مردم را به نقش تربیتی و ارزشمند تقوا توصیه می‌کند.

قرآن کریم نماز جمعه را ذکر الله معرفی می‌کند و می‌فرماید: «فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ»^۲ «چون منادی و مؤذن، در روز جمعه، شمارا به شرکت در نماز جمعه فراخواند، به‌سوی نماز "ذکر الله" بشتابید» در فرهنگ تربیتی اسلام به ذکر و تذکر به‌عنوان شیوه‌های مؤثر در سازندگی، ارزش فراوان داده است.^۳

۱. طلاق (۶۵): ۲

۲. جمعه (۶۲): ۹

۳. فیض کاشانی، تفسیر صافی، جلد ۵، ص ۶۵

از جمله مسائلی که در نماز جمعه تربیت و تزکیت اسلامی را موجب می‌گردد ذکر الله است، ذکر به معنی آگاهی و هوشیاری در مقابل غفلت به معنی بی‌خبری است. غفلت عامل اصلی از دست دادن سرمایه‌ها، لغزش‌ها و انحطاط‌هاست. توجه به این نکته که محتوا و حقیقت ذکر، فکر است و ذکر بی‌فکر چیزی جز لقلقه زبان نیست، کارسازی و تأثیر این عامل تربیتی را هرچه عمیق‌تر و دقیق‌تر خواهد کرد. ذکر الله یعنی یاد و توجه به خالق هستی و احکام و فرمان‌ها خداوند داشتن و در هر لحظه و هر مکانی خداوند را ناظر و حاکم بر اعمال و گفتار خویش دانستن. و امتی که ذاکر خدا و ارزش‌های خدایی باشد، هرگز به یاس و شکست نمی‌رسد، زیرا ذکر الله دارویی برای درمان تمامی دردها و مایه حیات‌بخشی برای سعادت فرد و اجتماع است.^۱

۲-۴-۲. رسالت علمی و آموزشی

یکی از ابزارهای مناسب رشد و تعالی انسان که همیشه مورد توجه نظام‌های مختلف تربیتی قرار داشته، تعلیم و آموزش است. در بینش اسلامی، فلسفه ارسال رسل و انزال کتب چیزی جز تعلیم و تربیت نیست، چنانکه پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «بالتعلیم ارسلت»؛^۲ «من برای تعلیم و آموزش برانگیخته شده‌ام» یکی از رسالت‌های نماز جمعه، رسالت علمی و آموزشی آن است و خطیب جمعه، با ایراد خطبه‌های پرمحتوای خود، بحث‌های اعتقادی، علمی و فکری را مطرح نموده و نمازگزاران را با معارف الهی و اسلامی آشنا می‌سازد و از این طریق رشد فکری و فرهنگی را در جامعه تقویت می‌کند. خطیب جمعه از این جهت بر جایگاه بلند تعلیم و آموزش تکیه می‌زند که مصلا را کلاس و نمازگزاران را علاقه‌مندانی می‌داند که برای کسب معارف دین و افزایش و اندوخته‌های علمی با کمال ادب و دقت، گوش جان به فراگیری دوخته‌اند.^۳

۲-۴-۳. رسالت تبیین و تحلیل مسائل سیاسی

یکی از باورهایی که هنوز عده‌ای در جامعه بر آن اصرار دارند جدایی دین از سیاست هست و اینکه علما و رجال دینی نباید از موضع دین در سیاست و سیاست‌مداری به معنای مصطلح آن وارد شوند. آیین انسان‌ساز اسلام چنین تفکری را مردود و منحرف می‌داند زیرا این تفکر بر بخش عظیمی از احکام حقوق، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و حتی عبادی اسلام خط بطلان کشیده و آن‌ها را از محدوده دینی خارج می‌سازد، زیرا برخی از احکام عبادی اسلام مانند نماز و حج که رابطه خاص بندگان خدا را با آفریدگارشان تنظیم و تحکیم می‌بخشد عاری از عنصر سیاست نیست، بلکه سیاست در متن چنین احکامی قرار دارد.^۴ اسلام سیاست و سیاست‌مداری را از ویژگی‌های امامان معصوم می‌داند، امام رضا (ع) در این باره می‌فرماید:

۱. ر.ک.، تقوی، رسالت و جایگاه نماز جمعه، ص ۶۵

۲. مجلسی، بحار الانوار، ج ۱، ص ۲۰۶

۳. ر.ک.، تقوی، رسالت و جایگاه نماز جمعه، ص ۶۷

۴. همان، ص ۷۰

« - فی صِفَةِ الْإِمَامِ - نَاصِحٌ لِعِبَادِ اللَّهِ، حَافِظٌ لِدِينِ اللَّهِ ^۱؛ « - در توصیف امام - خیرخواه بندگان خدا و پاسدار دین خداست. »

تأکید نظام تربیتی اسلام بر این است که هرگاه مسلمانی بخواهد در حوادث دوران گرفتار نگردد باید خود را به معلومات موردنیاز زندگی و متناسب با زمان مسلح نموده و تحولات جاری زمان را به خوبی بشناسد. امام صادق (ع) می‌فرماید: « الْعَالِمُ بِزَمَانِهِ، لَا تَهْجُمُ عَلَيْهِ الْوَابِسُ ^۲؛ « کسی که زمان خود را بشناسد، آماج آماج اشتباهات قرار نگیرد. »

اسلام بهترین و مناسب‌ترین جایگاه برای بیان مسائل سیاسی را نماز جمعه می‌داند، زیرا نماز جمعه از طرفی به امامت امت ارتباط پیدا می‌کند و به اصطلاحشان حکومتی دارد و از طرف دیگر به خطبه آغاز می‌شود و خطیب جمعه که از طرف ولی امر مسلمانان خطبه را می‌خواند علاوه بر حمد و ثنای الهی و توصیه به تقوا، حوادث واقع‌شده را متذکر شده و نسبت به حوادث آینده هشدار می‌دهد.

۲-۴-۴. رسالت پاسداری از مرزهای فرهنگ عمومی

از دیگر رسالت‌های نماز جمعه، پاسداری از مرزهای فرهنگ عمومی است، توجه به سلامت و تقویت فرهنگ عمومی، در حقیقت توجه به رشد و بالندگی جامعه است، چنانچه امروزه دانشمندان به این نکته معتقدند که محیط اجتماعی، بیشتر از هر عامل دیگری، در خوی و رفتار آدمی اثر دارد و محتوای محیط اجتماعی را چیزی جز فرهنگ اجتماعی پر نمی‌کند ^۳ چنانچه رهبر معظم انقلاب می‌فرماید: «اگر به فرهنگ عمومی به معنای تصحیح عادات و اخلاق و ملکات و روش‌های زندگی مردم که این‌ها از بخش‌ها و قلم‌های عمده فرهنگ یک کشور هست بپردازیم مشکل اقتصادی‌مان حل خواهد شد و هم تولید و درآمد ما زیاد خواهد شد» ^۴

اهمیت و عظمت نماز جمعه و تأثیر بسیار بالای آن بر فرهنگ عمومی، بر این است که نماز جمعه، جزء شعائر اسلامی به شمار می‌رود و رسالت شعائر نیز تقویت و تحکیم ارزش‌های الهی و انسانی، در سطح فرهنگ عمومی است.

۲-۴-۵. رسالت ایجاد و تحکیم وحدت

نماز جمعه، نمایش وحدت و هماهنگی هفتگی مسلمانان است و اسلام بدین طریق با احکام و برنامه‌های وحدت‌بخش، روحیه تعاون و همکاری را در کالبد جامعه اسلامی می‌دمد. از آنجاکه اسلام، وحدت را مطلوب و تفرقه را مبعوض دانسته، در برنامه‌های تربیتی و آموزشی خود، بر تحقیق و تحکیم آن اهتمام

۱. کلینی، اصول کافی، ج ۱، ص ۲۰۲، ح ۱؛ ابن بابویه (شیخ صدوق)، الامالی، ص ۷۷۸، ح ۱۰۴۹

۲. مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۸، ص ۲۶۹، ح ۱۰۹؛ ابن شعبه، تحف العقول، ص ۳۵۶

۳. ر.ک، تقوی، رسالت و جایگاه نماز جمعه، ص ۷۶

۴. آوینی، فرهنگ و تهاجم فرهنگی، ص ۳۸۶

ویژه‌ای مبذول داشته و هر عبادتی که نمایشگر وحدت مسلمانان باشد ثوابش را افزون دانسته است. یکی از رسالت‌های بسیار مهم که در متن نماز جمعه قرار دارد، تقویت وحدت مسلمانان است. حضرت امام خمینی (ره) در این باره می‌فرماید: «نماز جمعه که نمایشی از قدرت سیاسی و اجتماعی اسلام است باید هرچه شکوهمندتر و پرمحتواتر اقامه شود. ملت ما گمان نکنند که نماز جمعه یک نماز عادی است. نماز جمعه با شکوهمندی‌ای که دارد برای نهضت کوتاه عمر ما یک پشتوانه محکم و در پیشبرد انقلاب اسلامی ما عامل مؤثر و بزرگی است. ملت عظیم و عزیز، با شرکت خود باید این سنگر اسلامی را هر چه عظیم‌تر و بلندپایه‌تر حفظ نماید تا به برکت آن، توطئه‌های خائنان و دسیسه‌های مفسدان خنثی شود»^۱

۲-۵. شرایط نماز جمعه

نماز جمعه کلاس فراگیر امت اسلامی در هر هفته است. کلاس تعمیق معرفت و بینش شناسی و جریان شناسی و تولی و تبری است. دانشگاه بزرگ معارف اسلامی است که باید با رعایت همه شرایط آن اقامه شود و این شرایط حکایت از این دارد که اسلام با همایش هفتگی نماز جمعه می‌خواهد جریان سازی کند و از طریق جریان برخاسته از متن نماز عبادت جامعه را تحت تأثیر فرهنگ معنویت قرار بدهد و با ایجاد فضای معنوی از لغزش‌ها و بروز و ظهور آسیب‌ها و آفات اجتماعی به‌صورت سازنده و ایجابی و منطقی جلوگیری نماید. در ذیل به بررسی شرایط نماز جمعه می‌پردازیم:

۲-۵-۱. امام جمعه

"شرط منصب بودن امامت جمعه از اجماعیات بلکه ضروریات فقهات شیعه است"^۲ امامت در نماز جمعه، مانند امامت در نماز جماعت نیست که هر کس قرائتش صحیح و عدالتش محرز باشد، بتواند به‌عنوان امام جماعت جلو ایستاده و نماز را اقامه کند. امام خمینی شرایط امام جمعه را این‌گونه بیان می‌کند:

۱ - تمامی شرایطی که باید امام جماعت دارا باشد؛ مانند خرد، ایمان، پاکی، عدالت، بلوغ و مرد بودن .

۲ - سزاوار است که امام جمعه سخنور و بلیغ بوده، با مراعات اوضاع و احوال، و با عباراتی فصیح و رسا برای مردم سخن بگوید؛

۳ - از آنچه در نقاط مختلف و در محیطش می‌گذرد با اطلاع و نسبت به مصالح اسلام و مسلمانان آگاه باشد.

۴ - شجاع باشد و در راه خدا از سرزنش هیچ‌کس نهراسد، بلکه در اظهار و بیان حق و ابطال باطل، صریح باشد.

۱. موسوی خمینی، صحیفه نور، ج ۹، ص ۹۷

۲. ر. ک حلی، تذکره الفقهاء، ج ۴-ص ۱۹؛ المقداد، کنز العرفان فی فقه القرآن، ص ۱۶۸

۵ - مراعات آنچه را که باعث تأثیر و نفوذ کلامش در دل‌های مردم می‌گردد؛ مانند رعایت اوقات نماز، پوشیدن لباس صالحان و اولیا و التزام عملی به گفته‌هایش.

۶ - اجتناب از آنچه که موجب کاهش نفوذ کلامش در دل‌های مردم می‌شود؛ مانند پرحرفی، شوخی بیش‌ازحد.

۷ - اخلاص برای خدا

۸ - اعراض از دل‌بستگی به دنیا

۹ - دوری از ریاست‌طلبی که رأس خطاهاست.

۱۰ - مستحب است که امام‌جمعه، عمامه و عبا بپوشد و خود را با لطیف‌ترین لباس آراسته و معطر سازد. و باوقار و سنگین باشد، و چون بر بالای منبر قرار گرفت سلام کند و در برابر مردم قرار گیرد و بر کمان، عصا یا شمشیر تکیه کند، و قبل از شروع به خطبه بنشیند تا اذان به‌وسیله مؤذنان گفته شود.

۱۱ - به هنگام ایراد خطبه واجب است ایستاده سخن بگوید: و اگر نتواند بایستد دیگری را برای امامت برگزیند.

۱۲ - امام و خطیب یکی باشد.

۱۳ - خطیب باید با صدای بلند و یا با بلندگو سخنان خود را به گوش مردم برساند؛

۱۴ - واجب است با نشستن کوتاه، میان دو خطبه فاصله اندازد.^۱

مستحب است که امام‌جمعه به هنگام خواندن خطبه بر اسلحه یا عصا تکیه کند. سنت به دست گرفتن عصا یا اسلحه در خطبه‌های نماز جمعه مربوط به‌پیش از اسلام است و زمانی که پیامبر اکرم (ص) مبعوث به رسالت گردید این سنت هم که با اصول و مبانی دینی تضاد نداشت نه‌تنها مورد منع و رد شارع مقدس قرار نگرفت بلکه به‌عنوان روشی پسندیده و عملی مستحب مورد تأکید قرار گرفت.^۲ تکیه امام جمعه به سلاح یاد آور این مطلب است که هرگاه سلاح و تجهیزات و قدرت نظامی زیر چتر ایمان و توحید در راه خدا قرار گیرد می‌تواند کار ساز و مفید واقع شود.

۲-۵-۲. جماعت

نماز جمعه نمازی دورکعتی است که مسلمانان هر جمعه، اول ظهر و به‌جای نماز ظهر برگزار می‌کنند. تنها نماز ظهری است که در حضر و سفر دو رکعت است. از شرایط صحت نماز جمعه، این است که به‌صورت جماعت خوانده شود. نماز جمعه به‌صورت فردی صحیح نیست.^۳

۱. موسوی خمینی، رساله نوین حضرت امام ص ۱۵۹؛ موسوی خمینی، تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۲۳۱ - ۲۴۰.

۲. تقوی، رسالت و جایگاه نماز جمعه، ص ۲۱۱

۳. خامنه‌ای، رساله اجوبه الاستفتائات، ص ۱۲۵

۲-۵-۳. خطبه

آنچه این فریضه را به طور مشخص در پیکره ظاهری آن ممتاز می کند دو خطبه به جای دو رکعت نماز است. و مهم ترین تفاوتی که نماز جمعه با نمازهای یومیه دارد این است که امامت جمعه باید برای نمازگزاران خطبه بخواند و خطبه شرط صحت نماز جمعه است و بدون خطبه نماز جمعه منعقد نمی شود زیرا در آیه جمعه آمده است « فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ^۱ » را خطبه و سخنرانی تفسیر کرده اند.^۲

علمای اسلامی اتفاق دارند بر این که دو خطبه از شرایط نماز جمعه است، و خواندن دو خطبه، توسط امام جمعه، قبل از نماز، واجب است، و به اجماع علما با فوت شدن وقت، نماز جمعه هم فوت می شود، و بنابراین، نماز جمعه قضا نمی گردد.^۳

از آنجایی که نماز جمعه به جای نماز ظهر خوانده می شود، دو خطبه نماز به جای دو رکعت اول نماز ظهر و نماز دورکعتی جمعه، به جای دو رکعت دیگر نماز ظهر در نظر گرفته می شود. مقصود از ایراد خطبه، هدایت و ارشاد مردم به دین و وظایف آنها است و امام جمعه با پند و هشدار خویش مردم را به وظایف سنگینی که دارند آشنا می سازد، و اگر کاری صورت پذیرد که موجب بازماندن از شنیدن خطبه ها گردد، قطعاً جایز نیست. امام صادق (ع) می فرماید: « إِذَا خَطَبَ الْإِمَامُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَلَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ أَنْ يَتَكَلَّمَ حَتَّى يَفْرَغَ الْإِمَامُ مِنْ خُطْبَتِهِ، وَ إِذَا فَرَغَ الْإِمَامُ مِنَ الْخُطْبَتَيْنِ تَكَلَّمَ مَا بَيْنَهُ وَ بَيْنَ أَنْ تُقَامَ الصَّلَاةُ^۴ »؛ « وقتی امام [جمعه] در روز جمعه خطبه می خواند، هیچ کس نباید سخن بگوید، تا امام خطبه اش را تمام کند. وقتی دو خطبه را به پایان رساند، در فاصله آن تا اقامه نماز می تواند صحبت کند. »

حضرت رضا (ع) در پاسخ فضل بن شاذان که سوال کرد: علت اینکه دو خطبه قبل از نماز جمعه قرار داده شده چیست؟ فرمودند: « این موضوع برای این است که امام جمعه فرصت و امکان بیشتری برای بیان مطالب داشته باشد تا هم در زمینه ثنا و ستایش پروردگار سخن گوید و هم مطالب مورد نیاز جامعه را بازگو کند و کلیه آنچه را که با مصالح مردم ارتباط پیدا می کند برای آنان بیان نماید و راه صحیح زندگی را به آنان بیاموزد. »^۵

۲-۵-۴. تعداد شرکت کنندگان

اگرچه روح تعاون و اجماع در نمازهای فردی نیز حاکم است وقتی می گوئیم ایاک نعبد و ایاک نستعین

۱. جمعه (۶۲): ۹.

۲. طبرسی، مجمع البیان، ج ۵، ص ۴۳۴.

۳. نجفی، جواهر الکلام، ج ۱۱، ص ۲۴۲؛ شربینی خطیب، مغنی المحتاج، ج ۱، ص ۲۸۲؛ ابن نجیم، بحر الرائق، ج ۲، ص ۱۵۸.

۴. کلینی، اصول کافی، ج ۲، ص ۴۲۱، ح ۳.

۵. حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۴۰.

تنها تو را می‌پرستیم و تنها از تو یاری می‌خواهیم در اینجا سخن از عبودیت و استمداد و درخواست هدایت شکل جمعی دارد اما نماز جمعه نه تنها در محتوا و قالب معنی و مفهوم آموزش وحدت و آهنگ جمعی دارد بلکه شکل ظاهری نیز چنین است چون نمازی است که بدون جماعت هرگز برگزار نمی‌شود بنابراین روح تعاون و وحدت در ظاهر و باطن نماز جمعه متجلی است و به انسان آموزش می‌دهد پرهیز از فردگرایی را و اینکه فردیت در جمع معنا پیدا می‌کند. امام صادق (ع) می‌فرماید: «إذا كانوا سبعة يوم الجمعة فليصلوا في جماعة و ليلبس البرد و العمامه، و يتوكا علی قوس او عصا»؛ «آن زمانی که در روز جمعه تعداد نمازگزاران به هفت نفر رسید باید نماز جمعه را که از شرایط آن جماعت است به جماعت اقامه کنند و لازم است امام جمعه لباسی از جنس برد بپوشد و عمامه برسر بگذارد و به کمان و یا عصا تکیه کند» امام خمینی (ره) نیز کمترین عدد لازم برای انعقاد نماز جمعه پنج نفری داند که باید یکی از آن‌ها امام باشد؛ پس نماز جمعه با کمتر از پنج نفر واجب نیست و منعقد نمی‌شود، ولی اگر هفت نفر و بیشتر باشند، فضیلت جمعه بیشتر خواهد بود.^۲

۲-۵-۵. مقارن نبودن با نماز جمعه دیگر

در نماز جمعه اهل تشیع، نمی‌توان نماز جمعه دوم را در محدوده نماز جمعه‌ای که خوانده می‌شود، بجا آورد. دلیل آن این است که نماز جمعه باشکوه برگزار شود و اگر قرار باشد در یک شهر یا در یک محله چندین نماز جمعه برگزار شود تفرقه و پراکندگی صورت گرفته و زمینه وحدت و عظمت مسلمین از بین می‌رود. بین دو نماز جمعه، حداقل باید یک فرسخ فاصله باشد در غیر این صورت نماز جمعه‌ای که دیرتر شروع شده باطل است. با فرض اینکه فاصله بین دو محل اقامه نماز جمعه به کمتر از یک فرسخ شرعی برسد، بیش از یک نماز جمعه صحیح نیست.^۳

۲-۶. آثار نماز جمعه در جامعه

در اسلام چهار اجتماع بزرگ و مهم و مؤثر وجود دارد: اجتماعات روزانه که در نماز جماعت‌ها حاصل می‌شود؛ اجتماعات هفتگی که در مراسم نماز جمعه به دست می‌آید؛ اجتماع در نماز اعیاد قربان و فطر؛ و اجتماع حج که در کنار خانه خدا هر سال یک‌بار انجام می‌گیرد.^۴ مقام معظم رهبری در مورد نماز جمعه نماز جمعه می‌فرماید: "نماز جمعه از موضوعات کهنه نشدنی است و تکرار هر هفته آن خود حاکی از این است که حقیقت مستمری در این فریضه نهفته است اهمیت این نماز که در قرآن هم یک سوره به نام جمعه وارد شده جامعیت این فریضه و دارا بودن جنبه معنوی و عبادی از یک‌سو و جنبه اجتماعی و

۱. نوری، *وسائل الشیعه*، ج ۵، ص ۳۸

۲. موسوی خمینی، *رساله نوین حضرت امام (ره)*، ص ۱۵۷

۳. خامنه‌ای، *رساله اجوبه الاستفتائات*، ص ۱۲۶

۴. ر. ک، تقوی، *رسالت و جایگاه نماز جمعه*، ص ۷۸

سیاسی از سوی دیگر است.^۱ نماز جمعه به عنوان یک رسانه اسلامی و عامل وحدت بخش و دشمن شکن آثار و کارکردهای سازنده بسیاری دارد که با توجه به ساختار و وظایف آن کارکرد آگاه سازی و مدیریت افکار عمومی را می توان از مهم ترین آثار و کارکردهای نماز جمعه دانست و در ذیل به چند نمونه دیگر از آثار آن اشاره می گردد:

۲-۶-۱. آثار سیاسی نماز جمعه

نماز جمعه به عنوان یک مراسم عبادی - سیاسی در بین امت اسلام از اهمیت و جایگاه والایی برخوردار است.^۲ این فریضه نه تنها یک عبادت، بلکه مظهر وحدت مسلمان ها و شکوه و عظمت اسلام است، و به عنوان یک رسانه اسلامی جهت اطلاع رسانی صحیح و تنویر افکار، موجب آگاهی پیروان قرآن است، به عنوان یک اهرم سیاسی در دست حکومت ها بوده است منتها در حکومت های عدل همچون حکومت پیغمبر اسلام و علی (ع) از آن بهترین بهره برداری ها به نفع اسلام و در حکومت های جور همانند بنی امیه از آن سوء استفاده برای تحکیم پایه های قدرت خود می کردند.^۳

۲-۶-۱. نماز جمعه نشانگر قدرت اسلام است

اجتماع امت اسلامی و گسترش صفوف نمازگزاران، خصوصاً نماز جمعه امیددهنده مؤمنان بوده و به امت اسلام قدرت، استقامت، عظمت و صلابت می بخشد. این عبادت، به یکپارچگی مسلمانان بر محور عبادت و نماز، می انجامد به نمایش گذاشتن این قدرت سیاسی و عبادی جهان اسلام، دل دشمنان خدا، اسلام، دل کافران و منافقان را مأیوس می کند و خدعه آنان را با صفوف به هم فشرده امت اسلام برای همیشه ناکام می نماید. و مایه ارباب دشمنان اسلام و خنثی شدن شایعات و توطئه های تفرقه افکنانه آنان است و گاهی نیز عدم حضور در نماز جمعه به معنی اعلان جهاد و مبارزه بر ضد حکومت حاکم بود، چنانکه در داستان عاشورا می خوانیم که گروهی از شیعیان در خانه «سلیمان بن سرد خزاعی» جمع شدند و نامه ای خدمت امام حسین (ع) فرستادند که در نامه آمده بود: نعمان بن بشیر والی بنی امیه بر کوفه، منزوی شده و ما در نماز جمعه او شرکت نمی کنیم، و چنانچه بدانیم شما به سوی ما حرکت کرده اید او را از کوفه بیرون خواهیم کرد.^۳

حضرت امام خمینی (ره) می فرماید:

«نماز جمعه که نمایشی از قدرت سیاسی و اجتماعی اسلام است، باید هرچه شکوهمندتر و پر محتواتر اقامه شود. ملت ما گمان نکند که نماز جمعه یک نماز عادی است. نماز جمعه با شکوهمندی که دارد، برای نهضت کوتاه عمر ما یک پشتوانه محکم و در پیشبرد انقلاب

۱. شورای سیاست گذاری ائمه جمعه، *نماز جمعه و آسیب های اجتماعی*، ص ۲۴

۲. ر.ک، ملکان، *کارکرد رسانه ای نماز جمعه*، ص ۱۲۵

۳. مجلسی، *بحار الانوار*، ج ۴۴، ص ۳۳۳ به نقل از تفسیر نمونه در ذیل آیه شریفه جمعه

اسلامی ما عامل مؤثر است. ملت عظیم و عزیز با شرکت خود باید این سنگر اسلامی را هرچه عظیم‌تر و بلندپایه‌تر حفظ نماید تا به برکت آن، توطئه‌های خائنانه و دسیسه‌های مفسدان خنثی شود.^۱

امام خمینی (ره) در چند مورد فرمودند که بعضی امور در رأس امور هستند. مثلاً در خصوص مجلس فرمودند که مجلس در رأس امور است و یا در خصوص جنگ فرمودند جنگ در رأس امور است. سومین موردی که امام (ره) فرمودند که در رأس امور است نماز جمعه بود.^۲ نماز جمعه خود یک جبهه سیاسی - فرهنگی است و محیط بسیار مناسبی برای فعالیت سیاسی - فرهنگی به شمار می‌رود. بهترین فعالیت‌ها را می‌توان در سنگر نماز جمعه انجام داد. از نماز جمعه می‌توان به‌عنوان سنگری در مقابل تهاجم دشمنان یاد کرد.

۲-۶-۱-۲. ایجاد وحدت و همدلی

از مهم‌ترین آثار و کارکردهای آن در عرصه سیاسی ایجاد وحدت و همدلی میان آحاد مردم است. بدون شک در یک جامعه اسلامی مهم‌ترین نکته حفظ وحدت و همدلی است چراکه اتحاد و همبستگی اعضای یک جامعه است که پیوند میان آنان را مستحکم کرده و به آنان هویت می‌بخشد. هر چه میزان وحدت و همدلی یک جامعه بیشتر باشد، ساختارهای آن از استحکام بیشتری برخوردار بوده و امکان آسیب‌پذیری آن کاهش می‌یابد. در این میان با توجه به تعداد کانال‌های ارتباطی و رسانه‌ای، رسانه نماز جمعه به‌عنوان رسانه‌ای که کارکرد مذهبی و دینی نیز دارد، می‌تواند به وحدت سیاسی و اجتماعی یاری رسانده و بانفوذ خود اقشار مختلف مردم را همبسته کرده و در جهت اهداف آرمانی اسلام رهنمون سازد. با عنایت به اینکه تمایز پذیری و بخشی شدن اجزای مختلف جامعه در ایران به‌سرعت در حال رشد است و روزبه‌روز تعداد قابل‌توجهی از مردم جذب کانال‌های ارتباطی بیگانه می‌شوند، لازم است رسانه نماز جمعه در اسرع وقت نسبت به جلوگیری از این گرایش‌ها اقدام کرده و با به‌کارگیری روش‌های نوین تبلیغ، مانع از نفوذ گسترده رسانه‌های بیگانه شده و با دمیدن روحیه اسلامی در جامعه، وحدت اسلامی را تثبیت کرده و از این طریق گروه‌های مختلف مردم را با یکدیگر متحد و منسجم نماید. ائمه جمعه به‌عنوان فرستندگان پیام از رسانه، باید تعلقات گروهی، قومی، نژادی و زبانی را به سمت تعلق و هویت دینی سوق دهند و از طریق اسلام به‌عنوان یک عامل وحدت‌بخش و موردتوافق تمامی جمعیت کشور، از تفرقه و پراکندگی جلوگیری به عمل آورند.^۳

۱. موسوی خمینی، *صحیفه نور*، ج ۹، ص ۹۷

۲. موسوی خمینی، *صحیفه امام*، جلد ۱۸، ص ۱۹۵

۳. ر. ک، ملکان، *کارکرد رسانه‌ای نماز جمعه*

۲-۶-۳. پیونددهنده احزاب و گروه‌های سیاسی

نماز جمعه آیینی الهی است که شرط قبولی و صحت آن اخلاص و قرب الهی است. نمازگزاران روز جمعه اگر با هر نیت دیگری بخواهند در آن شرکت کنند، نه تنها بهره اخروی از آن نمی‌برند بلکه خود را به شرک (خفی) آلوده‌اند و در زمره مشرکان خواهند بود. از این‌رو نماز جمعه عامل خوبی برای پیوند و وحدت نیروهای فعال انقلاب است. در این روز، همه آنانی که عشق به اسلام، خدمت به انقلاب و مردم را دارند، در کنار هم جمع شده و خطیب جمعه با سخنان دل‌نشین و شیوای خود، اصول مشترک اسلامی را یادآور می‌شود و آنان را از لغزش و انحراف باز می‌دارد.^۱

البته این اثر در صورتی جامه عمل می‌پوشد که خطیب جمعه اولاً از تقوای لازم در رعایت عدالت برخوردار بوده ثانیاً در گفتار و رفتار خود بی‌طرفی را کاملاً مراعات کند و چون پدری مهربان دست محبت بر سر همه فرزندان بکشد و ثالثاً از پختگی و تجربه کافی در ارشاد و هدایت مردم برخوردار باشد.

۲-۶-۴. تعامل و ارتباط میان حکومت و توده مردم

یکی دیگر از کارکردهای سیاسی رسانه نماز جمعه ایجاد تعامل و ارتباط میان حکومت و توده‌های مردم است. از آنجاکه نماز جمعه به‌عنوان حلقه واسط میان رأس هرم سیاسی و قاعده جامعه عمل می‌کند، لذا می‌تواند توقعات و انتظارات مردم را به هیئت حاکمه منتقل کرده و از آن‌طرف نظرات و سیاست‌های دولت را به مردم اعلام نماید. در این میان با پیگیری نیازهای مردم، سیاست‌گذاران را در برنامه‌ریزی جهت برآورده ساختن انتظارات مردم یاری می‌رساند و پس از تعیین سیاست‌ها و اهداف، علاوه بر آگاه‌سازی مردم از آن برنامه‌ها، راهکارهای مشارکت مردم را در اجرایی شدن سیاست‌ها مشخص ساخته و آن‌ها را درگیر در امور مربوط به جامعه خود می‌نماید.^۲ سنگر نماز جمعه، بهترین جای دعوت مردم به بسیج شدن برای جهاد و دفاع، حل مشکلات اجتماعی و یاری‌رسانی به دیگران است. این قدرت عظیم مردمی که در نماز جمعه متجلی می‌شود، همواره مورد توجه بوده است.

مردمی بودن ائمه جمعه و ارتباط رودررو و مستقیم آنان با مردم منطقه خود، می‌تواند عملکرد رسانه نماز جمعه را در فرآیند انتقال مذکور تسهیل بخشیده و درعین حال بر سرعت آن بیفزاید. در این راستا، به هر میزان ارتباط ائمه جمعه با مردم بیشتر باشد، به همان نسبت سطح مشارکت مردم افزایش یافته و کارها راحت‌تر به انجام می‌رسند. از سوی دیگر با ارتباط گسترده‌تر مبلغین با مردم، نیازهای واقعی آنان به‌صورت ملموس‌تری شناسایی شده و در روند برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری کلان جامعه، بهتر می‌توان راه‌های برآورد سازی نیازها را تعیین کرد.

۱. ر. ک، کازری، مقاله نماز جمعه در رأس فرصت‌ها

۲. ر. ک، ملکان، کارکرد رسانه ای نماز جمعه

۲-۶-۲. آثار معنوی نماز جمعه

معنویت‌گرایی امری فطری است و روح جستجوگر انسان در هر برهه‌ای از زمان طالب آن بوده است. کارکرد شریعت‌های آسمانی، غفلت زدایی از انسان مادی و هدایت و رستگاری آن‌ها از طریق انبیاء است، که ره‌آورد آن، ورود به عالم معناست. انسان برای شناخت وظایف خود نیاز به علائم راهنما دارد و کلام نورانی انبیا و اوصیا بهترین راهنمای او است و نماز جمعه فریضه‌ای است که آثار معنوی بسیاری دارد و از سوی ائمه اطهار مورد سفارش فراوان قرار گرفته است که به برخی آثار معنوی آن در ذیل اشاره می‌کنیم:

۲-۶-۲-۱. نماز جمعه، معامله‌ای پرسود

نماز جمعه، معامله‌ای معنوی و پرسود است؛ چون از مصادیق یاد و ذکر خداوند است. مهم‌ترین فلسفه نماز جمعه ذکر الله است که خداوند در سوره جمعه به آن امر فرموده «فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ»؛ «به‌سوی ذکر خدا بشتابید» و نیز می‌فرماید: «فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ»؛ «پس به یاد من باشید، تا به یاد شما باشم». انسان اگر در همه حالات و حوادث به یاد خدا باشد و خود را در محضر خدا ببیند از اموری که خلاف رضای او باشد خودداری می‌کند و نفس خود را از سرکشی و استکبار بازمی‌دارد زیرا تمام گرفتاری‌ها و مصیبت‌ها به خاطر غفلت از یاد خدا است و غفلت از خداوند کدورت قلب را افزایش داده و نفس و شیطان را بر او چیره می‌کند و بر مفسد اعمال می‌افزاید و تذکر و یاد خدا روح را تصفیه نموده و از قید اسارت هوس‌ها برهاند شاید اطلاق ذکر الله بر نماز شریف جمعه برای آن است که مؤمنان با حضور خود در مصلاي جمعه یکجا تمامی کمالات عملی و عبادی را متبلور می‌سازد هم به نماز می‌ایستد (نماز) و چون حاجیان در صحرای عرفات و مشعر تجمع می‌کنند (حج) و صف‌های جماعتشان لرزه بر اندام دشمن می‌افکند جهاد دوزیباترین تولی و تبری را نقش می‌زنند.^۱ «فیلیپ حتی» دانشمند لبنانی، محقق و استاد زبان‌های سامی در دانشگاه پرینستن آمریکا می‌نویسد: «نماز جمعه مسلمانان از حیث جلال، شکوه، سادگی و نظم بر عبادت نصاری و یهود که فقط روزهای شنبه و یکشنبه در کلیسا و معابد خود جمع می‌شوند تفوق و برتری دارد. در آنجا تمام نمازگزاران در صفوف منظم، در داخل مسجد صف بسته و سخنان امام را گوش می‌کنند، درحالی‌که علائم و آثار خشوع و خضوع در سیمای نمازگزاران چنان هویدا و آشکار است که عالی‌ترین عواطف روحی را در قعر دل‌ها و عمق ضمائر به جنبش درمی‌آورد. این نماز پرشکوه (جمعه)، بزرگ‌ترین وسیله برای تجمع مسلمانان گردیده است؛ به‌طوری‌که فرزندان صحرا و زادگان بیابان را در عصر حضرت رسول (ص) که همگی برخوردار از روح انفرادی و سرشار از تبختر و

۱. جمعه (۶۲): ۹.

۲. بقره (۲): ۱۵۲.

۳. ر.ک. شیر مردی، نماز جمعه تجلی حکومت و هدایت امت اسلامی، ص ۱۲۵.

بزرگ‌بینی بودند، کنار هم گردآورد و حس برادری ایمانی را در خاطر آن‌ها پرورش داد.^۱

۲-۶-۲. نماز جمعه، آرامش روحی

علم و فناوری در دنیای جدید، با همه مظاهر فریبنده‌اش هنوز نتوانسته است مشکل‌های روحی، روانی بشر را سامان‌دهی کند. نماز جمعه به تعبیر قرآن کریم ذکرالله است و ذکر خدا باعث آرامش دل‌ها و قلوب نمازگزاران می‌شود. دعوت همیشگی خطیب جمعه به تقوا عامل ترویج روح معنویت و توجه به خدای متعال و آرامش در جامعه است. اگر تقوا و انجام فضایل اخلاقی و ترک رذایل اخلاقی در زندگی فردی و اجتماعی آحاد مسلمانان حکم‌فرما شود و در هرروز جمعه توسط خطیب جمعه تکرار گردد این امر خود یک نوع فرهنگ‌سازی است چون مسلمانان خود را در محضر خدا می‌بینند و از این طریق جامعه به آرامش روحی می‌رسد در این باره امام صادق (ع) می‌فرماید:

«باید در روز جمعه بر انسان آثار آرامش و قار مشاهده گردد این وقار و سکون و آرامش شرکت در نماز جمعه فراهم می‌شود و نیز می‌فرماید باید هریک از شما روز جمعه خود را بیاراید و غسل کند و عطر بزند و پوشش خود را شانه بزند و پاکیزه‌ترین جامه‌اش را بپوشد و برای نماز جمعه آماده شود و باید در روز جمعه حالت سکون و وقار را داشته باشد و پروردگارش را خوب عبادت کند و تا می‌تواند و قدرت دارد کارهای خیر انجام دهد خداوند از کارهایی که در روی زمین می‌شود اطلاع دارد و نیکی آن را دو برابر می‌کند.»^۲

۲-۶-۳. آثار فرهنگی - اجتماعی نماز جمعه

ابعاد جامعه‌شناسی نماز جمعه فراوان است. فرهنگ ویژگی‌هایی دارد که یکی از آن‌ها این است که، در طول زمان و مکان انتقال می‌یابد. بنابراین مباحث فرهنگی ماهیتی پویا و متحول دارند و پدیده‌ای راکد و ساکن تلقی نمی‌شوند. انتقال فرهنگی یکی از موضوعات قابل توجه در مباحث جامعه‌شناسی است که سعی بر تحلیل علل و عوامل مؤثر بر آن را خواهد داشت و منظور از انتقال فرهنگی این است که ارزش‌ها و هنجارها و اصول و ضوابط زندگی اجتماعی از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود که یکی از این روش‌ها و وسایل در جامعه اسلامی، سنگر نماز جمعه است.

نماز جمعه عامل ارتقای سطح آگاهی‌های عمومی در خصوص زندگی اجتماعی و سیاسی افراد است و با فرهنگ عمومی ارتباط دارد و موجب انتشار و گسترش عناصر فرهنگی در جامعه اسلامی می‌شود.^۳ همچنین نهاد نماز جمعه را نیز می‌توان به عنوان یک رسانه اسلامی در نظر گرفت که همانند ابزار و وسیله‌ای برای انتقال و ارتباط پیام نقش ایجاد می‌کند. درواقع نماز جمعه رسانه‌ای است که به صورت

۱. ر.ک. حکمت، *اسلام از نظرگاه دانشمندان غرب*، ص ۲۳۲

۲. طوسی، *تهذیب الاحکام* ج ۳، ف ۱، ح ۳؛ کلینی، *اصول کافی*، ج ۳، ص ۴۱۷

۳. زکی، *نماز جمعه رسانه‌ای اثر بخش در توسعه فرهنگی*، ص ۹۱-۹۳

چهره به چهره و مستقیم با مخاطبان خود ارتباط برقرار کرده و رابطه‌ای تعاملی و دوسویه را با آن‌ها ایجاد می‌کند. مخاطبین این رسانه، منفعل و ایستاد نبوده و به‌صورت فعال و پویا در ارتباطی متقابل با رسانه نماز جمعه همکاری می‌نمایند رسانه نماز جمعه به‌عنوان یک رسانه اسلامی طبعاً ارزش‌ها و قواعد حاکم بر رسانه اسلامی و رسانه‌های دینی را به همراه خود دارد.

نماز جمعه کلاس درس معرفت، رسانه‌ای بزرگ و دانشگاهی عمومی برای مردم مسلمان شرکت‌کننده است و باعث افزایش و ارتقای فرهنگ و نیز همدلی و همبستگی بین آحاد در جامعه اسلامی می‌شود.

۲-۳-۱. ایجاد مشارکت اجتماعی

اسلام، دین اجتماعی و نماز جمعه، مظهر اجتماع است. مهم‌ترین آثار نماز جمعه در بعد اجتماعی آن افزایش سطح مشارکت عمومی است تقویت حضور مردم در عرصه‌های مختلف جامعه تحکیم روحیه مسئولیت‌پذیری افراد، تصحیح جهت‌گیری‌های اجتماعی و تربیت نسلی مؤمن، انقلابی و آگاه از مسائل سیاسی و مواردی از این دست از جمله کارکردهای فرهنگی-اجتماعی نماز جمعه است جمعه نیایش برتر مؤمنان است. نماز جمعه، مظهر وحدت جامعه ایمانی و نمایشگاه قدرت و صلابت اهل ایمان است، در نماز جمعه همه اقشار، طبقات و اصناف جامعه، وحدت و یکپارچگی خود را تجربه کرده، چهره خود را در آئینه اجتماع می‌بینند و با این اجتماع بزرگ توحیدی دوشادوش یکدیگر، با نیت واحد، برای یک مقصد و به‌سوی یک قبله و یک جهت، به عبادت برمی‌خیزند و یاد خدا را در همیشه تاریخ زنده می‌دارند. به تعبیر رهبر معظم انقلاب:

«نماز جمعه همان‌طوری که نامش هم نشان می‌دهد، نمازی است که ذکر خدا را با اجتماع مسلمانان توأم تأمین می‌کند، این نماز تفاوت می‌کند با آن ذکر و یادی که تنها و در خلوت انجام بگیرد. در این نماز تن‌های مردم و دل‌های مردم در کنار یکدیگر قرار می‌گیرد، لذا به این نماز می‌گویید نماز وحدت‌آفرین، حقیقت هم همین است.»^۱

نماز جمعه، وسیله مهمی برای تبدیل یک جامعه ناهمگون به جامعه یکپارچه بر اساس اشتراکات ملی و مذهبی است. با برپایی نماز جمعه تفاوت‌های طبقاتی، اختلاف در رنگ و نژاد و زبان برداشته می‌شود و هیچ امتیازی موجب برتری و تفوق گروهی بر گروه دیگر نمی‌شود. نماز جمعه، جمعیت صالح و شایسته‌ای را پدید می‌آورد که با خودشان دوست و متحد و مهربان و با کافران و مستکبران سخت‌گیر و آشتی‌ناپذیرند: «وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ»^۲؛ «و کسانی که با او هستند در برابر کفار سرسخت و شدید، و در میان خود مهربان‌اند.»

۱. شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه، *مباحثی پیرامون نماز جمعه*، ص ۵۱.

۲. فتح (۴۸): ۲۹.

۲-۶-۳. محلی برای حل مشکلات

این که مردم یک شهر در یکجا اجتماع کنند، درحالی که از عقیده واحد برخوردار بوده و عبادت واحدی انجام می‌دهند، اهمیت فراوانی در حل مشکلات عمومی خواهد داشت؛ به دلیل حضور مستمر و مستقیم کارگزاران نماز جمعه در میان مردم و ایجاد ارتباطی تنگاتنگ میان آنان و اقشار مختلف جامعه آنان با مشکلات نیازها و خواسته‌های مردم از نزدیک آشنا شده و درصدد رفع مشکلات و برآورده سازی نیازها برمی‌آیند و آنجا که نهاد نماز جمعه به عنوان واسطی بین حکومت و مردم می‌باشد از این طریق می‌تواند نیازها و مشکلات مردم را با مسئولین در میان بگذارد تا درصدد حل و رفع مشکلات مردم برآیند. از این اجتماع می‌توان در جهت حل مشکلات شهر، کشور، منطقه و حتی جهان کمک گرفت.

۲-۶-۳. آموزش مستقیم و عمومی

از آثار اجتماعی نماز جمعه، ایجاد کلاس درسی است به وسعت یک اجتماع بزرگ که امام جمعه استاد و آموزگار و نمازگزاران، شاگردان آن به شمار می‌آیند. موضوع درس می‌تواند همه مسائل مهمی باشد که امت اسلامی به آن نیاز دارند؛ مانند: مسائل اعتقادی، سیاسی اجتماعی، تاریخی و... بی‌تردید قبول‌شدگان این کلاس، عمل‌کنندگان به مضامین خطبه‌ها هستند. این کلاس با این وسعت، با کم‌ترین هزینه و بیشترین آثار برپا می‌شود.

امام رضا (ع) در ضمن روایتی می‌فرماید:

«علت اینکه در نماز جمعه دو خطبه مقرر گردیده، این است که نماز جمعه محل اجتماع عموم مردم است و خداوند متعال خواسته که به این وسیله امام جمعه، سبب آگاهی بخشی و موعظه مردم شود؛ آنان را به اطاعت پروردگار تشویق نموده و از عواقب معصیت بترساند، مردم را با مصالح دینی و دنیایی آشنا سازد و حوادثی که بر مسلمانان واقع شده با ایشان در میان گذارد و آنان را از خیر و ضررشان و از صلاح و فسادشان آگاه نماید».^۱

۲-۶-۴. آثار اخلاقی:

در عصر حاضر جوامع انسانی به طرز دردناکی گرفتار امیال پست حیوانی شده و ارزش‌های اخلاق به فراموشی سپرده شده است تنها راه‌حلی که امروزه همه بر آن اتفاق نظر دارند بازگشت به فطرت اصیل انسانی و پناه بردن به ارزش‌های دینی و اخلاقی است. آمارها نشان می‌دهد که بیشترین درصد مفاسد اخلاقی در غرب وجود دارد و جوامع اسلامی در مقایسه با کشورهای غربی کمتر دچار این گونه آسیب‌ها هستند.^۲ که می‌توان گفت علت آن پیروزی از ارزش‌های دینی و اخلاقی است و نماز جمعه به عنوان یکی

۱. مجلسی، بحارالانوار، جلد ۸۶، ص ۲۰۲

۲. شورای سیاستگذاری ائمه جمعه، نماز جمعه و آسیب‌های اجتماعی، ص ۳۸۰

از پایه های اساسی اخلاق در جامعه موجب تربیت و تزکیه نمازگزاران می‌گردد که در خطبه‌های آن مردم به تقوا و انجام فضایل اخلاقی و ترک محرمات و رذایل اخلاقی دعوت می‌شوند و در تربیت اخلاقی جامعه نقش بسزایی دارد. و- نکته اخلاقی جالب در نماز جمعه تقویت روحیه اخوت و برادری هست که همه از، هر جا، در یک مجمع و مصلا گرد هم می‌آیند و بارنگ‌ها و نژادهای مختلف کنار هم می‌نشینند و دست برادری به یکدیگر می‌دهند.

۷-۲. جایگاه نهاد نماز جمعه

نهاد نماز جمعه، یک نهاد خاص اجتماعی است. این نهاد با ابتکار و پیشنهاد حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (دام‌ظله‌العالی)، امام خمینی (ره) چند تن از چهره‌های مورد وثوق را به تولیت امور نهاد دینی نماز جمعه تعیین نمودند. بر این اساس، دبیرخانه‌ای در قم تأسیس گشت و در تاریخ ۷۱/۱۲/۲۲ به حکم مقام معظم رهبری تشکیلات مرکزی ائمه جمعه وارد مرحله جدید شد و ایشان نه تن از شخصیت‌های روحانی با عنوان "شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه" را انتخاب مسئولیت این امر را عهده‌دار گردیدند. نهاد نماز جمعه نهادی حوزوی تبلیغی است که مأموریت خود را در رفع نیازهای فرهنگی-فکری و دینی و تحکیم مبانی انقلاب اسلامی و ایجاد زمینه‌ی ارتقای دینی مردم با رویکرد مکتب اهل‌بیت (ع) و ایجاد بستر مناسب جهت ترویج مبانی اسلام ناب محمدی (ص) قرار داده است که متشکل از (شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه، ستاد نماز جمعه، ائمه جمعه) است که به هم مرتبط هستند و تأثیرگذاری هر کدام منوط به تأثیر گذاری دیگری است نهاد نماز جمعه هم نهادی مستقل است و هم به‌نوعی با نهادهای دیگر مرتبط است. و واسطه میان حکومت و مردم می‌باشد^۱ نهاد نماز جمعه را می‌توان به‌عنوان یک رسانه اسلامی در نظر گرفت که همانند ابزار و وسیله‌ای برای انتقال و ارتباط پیام نقش ایفا می‌کند در واقع نهاد نماز جمعه رسانه‌ای است که به‌صورت چهره به چهره و مستقیم با مخاطبان خود ارتباط برقرار کرده و رابطه‌ای تعاملی و دوسویه را با آن‌ها ایجاد می‌کند. مخاطبین این رسانه، منفعل و ایستا نبوده و به‌صورت فعال و پویا در ارتباطی متقابل با رسانه نماز جمعه همکاری می‌نمایند. و نوعی رابطه احساسی بین این نهاد و نمازگزاران ایجاد می‌شود و امکان انتقال احساسات، عواطف و گرایش‌های فراهم می‌شود. و در این رسانه مردم اصل و اساس اندو هدف رسانه اسلامی، نماز جمعه تربیت و تزکیه معنوی و تداوم راه ائمه اطهار (ع) است که می‌توان گفت این تربیون برای نظام اسلامی کم‌هزینه‌ترین و پرکارترین است^۲

تبلیغات رسانه‌ای مدرن اگرچه گستره‌ای وسیع‌تر دارند ولی عمق کمتری داشته و در ارتباط با مخاطبان ناآشنا بازخورد مستقیم ندارند و علی‌رغم بهره‌مندی از کثرت مخاطبان و تنوع و جذابیت روش‌ها در

۱. ر.ک، شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه، *امام جمعه روشها و منش ها*، ص ۱۸

۲. ر.ک، ملکان، *کارکرد رسانه ای نماز جمعه*، ص ۱۲

کوتاه مدت شبکه ارتباطی شناخته شده ای نمی سازند و احساسات انسانی و دینی را نیز به شکلی ژرف و ماندگار تحت تأثیر قرار نمی دهند.

مفهوم ارتباطات در اسلام به جای تأکید بر ابعاد کمی و خطی، بر ابعاد فرهنگی و معانی شناختی تأکید دارد بدیهی است که نهاد نماز جمعه به عنوان یک رسانه اسلامی طبعاً ارزش ها و قواعد حاکم بر رسانه اسلامی و رسانه های دینی را به همراه خود دارد. باید توجه داشت که مفاهیم وحدانیت خداوند، جهان آخرت، رسالت، مسئولیت اجتماعی، وحدت امت اسلام، امر به معروف و نهی از منکر و تقوا، اصول راهنمایی کننده ای هستند که بنیان قواعد اخلاقی نهاد نماز جمعه را تشکیل داده و باید مدنظر قرار گیرند.^۱

۸-۲ ساختار نهاد نماز جمعه

نهاد نماز جمعه از لحاظ ساختاری متشکل از شورای سیاست گذاری ائمه جمعه، ستاد اقامه نماز جمعه و ائمه جمعه بوده که به بررسی آن ها می پردازیم:

۸-۲-۱. شورای سیاست گذاری ائمه جمعه

نهاد نماز جمعه دارای تشکیلاتی به نام شورای سیاست گذاری ائمه جمعه هست که این شورا از اوایل سال ۱۳۷۲ فعالیت خود را به نحو جدی شروع کرد و به جهت ارتباط بیشتر با مقام معظم رهبری، تشکیلات اداری خود را از قم به تهران، جنب بیت مقام معظم رهبری منتقل نمود. یکی از کارهای مهم شورا در این مدت، تهیه و تصویب چارت سازمانی تشکیلات نماز جمعه و تبیین بخش های گوناگون آن بوده که به تأیید مقام معظم رهبری نیز رسیده است. از مهم ترین وظایف این شورا نصب و عزل امامان جمعه است و موظف است برای امامان جمعه نقشه راه را که همان راه ولایت و رهبری است تنظیم و ترسیم نماید تا مسیر اصلی حرکت این نهاد با سیاست گذاری و برنامه ریزی صحیح روشن مشخص گردد. این شورای محترم دارای چند عضو از فرهیختگان و دانشمندان است که از سوی مقام معظم رهبری به عنوان اعضای شورا تعیین می شوند.^۲

۸-۲-۱-۱. خط مشی ها

۱/۱. بهره گیری از قرآن، سیره عملی نبی اکرم (ص) و ائمه اطهار (س)

۱/۲. سیاست های عالی نظام، دستورالعمل ها و منویات امام راحل و مقام معظم رهبری

۱/۳. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

۱/۴. سند چشم انداز ۲۰ ساله نظام

۱. سایت شورای عالی انقلاب فرهنگی www.sccr.ir

۲. سایت شورای سیاست گذاری ائمه جمعه www.imamatjome.com

۱/۵. بهره‌گیری از تجارب چندین ساله نهاد امامت جمعه و تصمیم‌گیری‌های شورای منتخب از سوی مقام معظم رهبری^۱

۲-۸-۱-۲. سیاست‌ها

۲/۱. برنامه‌ریزی در جهت استقرار نماز جمعه به‌عنوان رسانه عمومی با ابعاد متنوع فرهنگی، مذهبی و سیاسی در جامعه

۲/۲. تغذیه فکری ائمه جمعه جهت افزایش سطح آگاهی‌های ایشان

۲/۳. تلاش در جهت افزایش سطح ارتباط آحاد مردم با حاکمیت نظام

۲/۴. فراهم آوردن زمینه‌های استفاده صحیح و کامل از ظرفیت‌های عظیم نماز جمعه در کشور

۲/۵. نزدیک نمودن هر چه بیشتر پایگاه نماز جمعه به موقعیت شایسته خود

۲/۶. اولویت دادن به مقوله فرهنگ و سیاست و عبادت در خطبه‌ها و مشخص کردن خط قرمزها

۲/۷. شناخت دقیق جبهه مهاجم و برنامه‌ها و روش‌های آن و ایجاد هماهنگی‌های لازم جبهه خودی

۲/۸. مطالبه کارآمدی لازم در نهادهای متولی حوزه فرهنگ، اعم از سیاست‌گذار، قانون‌گذار، مجری و...

۲/۹. توجه ویژه به ارتقای کیفیت و اثرگذاری و جذب مخاطب در خطبه‌ها

۲/۱۰. ایجاد هماهنگی و هم‌افزایی و کنار گذاشتن اختلافات و تعارضات، اعم از سیاسی، سلیقه‌ای، کاری، شخصی و...

۲/۱۱. اهتمام به حفظ و پایش نیروهای جبهه انقلاب و جلوگیری از ریزش

۲/۱۲. ایجاد اعتمادبه‌نفس و امید نسبت به آینده در سطح جامعه

۲/۱۳. اولویت دادن به آموزش و تربیت نیروهای انسانی و جذب نیروهای کارآمد

۲/۱۴. حفظ مراتب شایسته‌سالاری در انتخاب و انتصاب ائمه جمعه کشور در هر منطقه به‌عنوان منابع انسانی نهاد امامت جمعه^۲

۲-۸-۱-۳. راهبردها

۳/۱. تأسیس و راه‌اندازی رشته‌های مرتبط در حوزه‌های علمیه برای پرورش نیروهای کارآمد و تخصصی برای امامت جمعه (ایجاد نظام آموزشی و پژوهشی مناسب)

۳/۲. برنامه‌ریزی در راستای اهداف عالی انقلاب اسلامی و استحکام پایگاه نماز جمعه

۳/۳. شناسایی شبهات دینی و پاسخگویی به آن و توزیع و تبیین در میان کلیه ائمه جمعه

۳/۴. شناسایی آسیب‌ها و چالش‌های پیش روی نماز جمعه

۱. سایت شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه www.imamatjome.com

۲. سایت شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه www.imamatjome.com

۳/۵. روزآمد نمودن شیوه و کارکردهای نهاد نماز جمعه

۳/۶. فعال نمودن ستادهای نماز جمعه در سطح کشور به عنوان بازوان ائمه جمعه در مناطق

۳/۷. فعال نمودن دفاتر ائمه جمعه در سطح کشور به عنوان بازوان ائمه جمعه در مناطق

۳/۸. بهره‌گیری از سیستم‌گزینشی مناسب برای دقت در جذب ائمه جمعه

۳/۹. بسترسازی مناسب جهت ارتقاء سطح فعالیت‌های کیفی ائمه جمعه^۱

۲-۸-۱-۴. شرح وظایف

۴/۱. تبیین و توضیح خطوط کلی و مقطعی سیاست‌های نظام که توسط مقام معظم رهبری تعیین

می‌شود و هماهنگ کردن ائمه جمعه با این سیاست‌ها

۴/۲. ایجاد ارتباط ائمه جمعه سراسر کشور با مقام معظم رهبری

۴/۳. نصب و عزل و انتقال ائمه جمعه از شهری به شهر دیگر

۴/۴. داوری در شکایات و اختلافات

۴/۵. ارائه طرح‌ها و برنامه‌های گوناگون جهت هر چه پربارتر کردن خطبه‌های نماز جمعه و هر چه

باشکوه‌تر برگزار شدن این فریضه الهی

۴/۶. سیاست‌گذاری در زمینه تلاش‌ها و فعالیت‌های گوناگون ائمه جمعه و هماهنگ کردن آنان با این

سیاست‌ها

۴/۷. تنظیم روابط ائمه جمعه با مسئولان کشور بر اساس آیین‌نامه اجرایی

۴/۸. بررسی و تصویب طرح‌های پیشنهادی از طرف معاونت‌ها

۴/۹. چگونگی برگزاری گردهمایی‌های استانی، سراسری و جهانی ائمه جمعه از نظر کمی و کیفی

۴/۱۰. تصویب شرح وظایف معاونت‌های مختلف و واحدهای تابعه شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه

۴/۱۱. تعیین و تنظیم مواضع شورای سیاست‌گذاری در بیانیه‌ها

۴/۱۲. تصمیم‌گیری درباره مسائل مالی و حقوقی ائمه جمعه^۲

با توجه به اینکه جمعیت جوانان در نماز جمعه در سالهای اخیر کمتر از اوایل انقلاب شده است شورای

سیاست‌گذاری ائمه جمعه می‌تواند برای جذب بیشتر جوانان با تشکیل اتاق فکر و بهره‌گیری از اندیشه‌ها

و راهنمایی‌های فرهیختگان راه‌های نوآوری در اجرای نماز جمعه و عوامل آسیب‌زا که مانع تأثیرگذاری

این نهاد بر جامعه می‌باشند را شناسایی و راه‌های پیشگیری و آسیب‌زدایی را موردتوجه و بررسی قرار

دهد و با پرورش ائمه جمعه از لحاظ سیاسی فرهنگی اجتماعی و گذاشتن کلاس‌های آموزشی به‌طور

۱. سایت شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه www.imamatjome.com

۲. سایت شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه www.imamatjome.com

مستمر برای ائمه جمعه در جهت نوآوری در محتوا و روشهای ارائه خطبه‌ها و در اختیار گذاشتن امکانات بیشتر به ائمه جمعه جهت نوآوری در کارهای فرهنگی و تدوین برنامه مشخص سالانه برای ائمه جمعه هر شهروگرفتن گزارش کار از ایشان به صورت سالانه تا از این طریق فرصت ساز معنوی و فرهنگی باشند و در جامعه تأثیرگذارتر باشند شورا می‌تواند با بصیرت و برنامه‌ریزی کارشناسانه زمینه‌های فرصت و بستر مهیا را غنی‌سازی فرهنگی نماید.

۲-۸-۲. ستاد نماز جمعه

ستادهای برگزاری نماز جمعه تشکیلاتی هستند که از سوی امام‌جمعه تعیین می‌شوند و وظیفه برپایی، تهیه ملزومات و مقدمات نماز جمعه را بر عهده دارند. و عموماً در شهرستان‌ها اعضای ستادها به صورت مردمی و افتخاری در این مراکز حضور دارند و از سه واحد ۱- دفتر روابط عمومی تبلیغات ۲- دفتر طرح و برنامه‌ریزی ۳- واحد خواهران تشکیل شده است.^۱ با توجه به اینکه جمعیت جوانان در نماز جمعه در سالهای اخیر کمتر از اوایل انقلاب شده است بهتر است ستاد نماز جمعه در اجرای نماز جمعه نوآوری داشته باشند و در شیوه و اجرا باید تغییراتی را ایجاد کنند که هم جاذبه داشته باشد و هم نوآوری داشته باشد ستاد می‌تواند یک اتاق فکر به وجود بیاورد و از متفکرین و خیرین شهر دعوت کند و از آنها در مورد نوآوری برای جذب بیشتر مردم به خصوص جوانان نظرخواهی کند مثلاً تغییراتی در آرایش مصلی، معطر ساختن مصلی تا نمازگزاران هنگام گوش دادن به خطبه‌ها بوی خوبی را استشمام نمایند، در جایگاه امام‌جمعه تغییراتی داده شود، از مردم نظرخواهی کنند، روز جمعه نمایشگاه صنایع دستی یا کتاب کنار مصلی بیاورند که جنبه فرهنگی نیز داشته باشد، مسابقاتی را طراحی کنند و جوایزی ارزنده با کمک خیرین شهر تهیه کنند می‌توانند یک تیم ورزشی و یک گروه مداحی با کمک جوانان برای ستاد تشکیل دهند تا ارتباط جوانان با نماز جمعه برقرار بشود و از طرق مختلف جوانان را به صحنه بیاورند.

۲-۸-۲-۱. وظایف ستاد نماز جمعه

ستاد اقامه نماز جمعه مانند بازوان امام‌جمعه می‌باشند و در برپایی نماز جمعه امام‌جمعه را یاری می‌کنند و در ذیل به چند نمونه از وظایف ستاد می‌پردازیم:

الف. استفاده از فضا و امکانات مناسب

اگرچه نماز جمعه تکلیفی الهی است که نمازگزاران فقط برای رضای الهی در آن شرکت می‌کنند اما فضاسازی و امکانات مناسب می‌تواند در استقبال مردم از آن تأثیر خوبی داشته باشد دستوراتی که در اسلام درباره نظافت نمازگزاران و محل نماز و رعایت شئون مساجد وارد شده همگی این امر را تأیید می‌کنند. بنابراین مکان‌هایی که نمازگزاران را از سرما و گرما در فصول مختلف حفظ کند، استفاده از

وسایل صوتی مناسب، عوض کردن فضا و چشم‌اندازهای اطراف مصلا و... حائز اهمیت خواهد بود. نکته قابل ذکر این است که مورد یادشده به معنای تجمل و تزیین غیرمعقول و اسراف و تبذیر نخواهد بود، زیرا این امر بازتاب معکوسی خواهد داشت، بلکه مقصود زیبایی و نظافت در عین سادگی است که روح معنویت را دوچندان می‌کند و فضای ملکوتی را افزایش می‌دهد.

ب. تبلیغات صحیح

تبلیغات در دنیای امروز اهمیت فراوانی دارد. جامعه کنونی آمادگی پذیرش اموری را دارند که بر روی آن تبلیغات صحیح شده باشد. در اسلام نیز دستورات خوبی درباره تبلیغات وجود دارد. بنابراین می‌توان با تبلیغ صحیح از سوی رسانه‌ها، بخصوص صداوسیما زمینه استقبال مردم را از این آیین فراهم کرد. بهترین تبلیغ آن است که فواید و محسنات و آثار ترک آن بیان شود تا شوق و انگیزه در مخاطب ایجاد کند و به‌طور خودکار در این عمل عبادی شرکت کند. البته تبلیغات تنها وظیفه رسانه‌ها نیست بلکه نمازگزاران نیز می‌توانند با روشی نیکو ابتدا خانواده خویش و سپس فامیل و دوستان را به این عبادت دسته‌جمعی دعوت کنند. و اعضای ستاد می‌توانند از طروقی مانند بانصب پلاکارهایی در مورد فضایل نماز جمعه و بابا برگزاری مسابقات در نقاط مختلف شهر توجه مردم و جوانان را به نماز جمعه جلب کنند.

ج. نظرخواهی از مردم

نماز جمعه یک عبادت الهی است، و شرکت‌کنندگان به خاطر انگیزه‌های الهی و معنوی در آن شرکت می‌کنند، اما در عین حال رعایت برخی از امور، عامل مهمی در جهت حضور مردم در این عبادت است. بنابراین، یکی از راه‌های تقویت نماز جمعه نظرخواهی از مردم است. این نظرخواهی می‌تواند در زمینه مهارت‌های امام جمعه، موضوع خطبه‌ها و مدت آن‌ها، افراد ستاد برگزارکننده نماز جمعه، فضا و محیط برپایی نماز جمعه و... باشد. بدون شک ترتیب اثر به نظرات مردم، زمینه حضور گسترده‌تر آنان را فراهم می‌کند.

د. تعیین ساعتی مشخص برای حل مشکلات

اگرچه اجرای این برنامه در همه مساجد یا مصلی‌ها ضروری نیست؛ اما مناسب است ستاد نماز جمعه با توجه به نیاز محل، ساعتی را به‌صورت روزانه یا هفتگی در مسجد حضور یابد و به سؤالات پاسخ گفته و به رفع مشکلات فردی و اخلاقی و اختلافات خانوادگی بپردازد و در صورت نیاز با مراکز حوزوی و متخصصین در تماس باشد تا سؤالات به‌خوبی پاسخ داده شود.

۲-۸-۳. امام جمعه

امام جمعه رکن اصلی نهاد نماز جمعه است که یا حاکم اسلامی است یا منصوب از ناحیه اوست، به‌عنوان نماینده نظام اسلامی، رابط میان حکومت با مردم والگوی اخلاقی جامعه مطرح می‌باشد، با توجه به این

ویژگی، ائمه جمعه رسالت و نقش مهمی را در جذب و هدایت سایر اقشار و گروه‌های مختلف مردم بخصوص جوانان و نوجوانان به‌سوی نماز جمعه دارد در صورت تحقق این مهم، درواقع آنان را به‌سوی انقلاب و نظام اسلامی جذب نموده و پشتوانه و سنگر قوی و محکمی را در دفاع از انقلاب اسلامی در برابر دشمنان و مستکبران جهان آماده کرده‌اند. مأموریت ائمه جمعه رفع نیازهای فرهنگی، دینی و تحکیم مبانی انقلاب اسلامی و ایجاد زمینه‌ی ارتقای دینی با رویکرد مکتب اهل‌بیت (ع) و ایجاد بستر مناسب جهت ترویج مبانی اسلام ناب محمدی (ص) می‌باشد و برای تحقق این مهم خود را متعهد به محوریت قرآن و مکتب اهل‌بیت (ع) و مرزبانی فکری - فرهنگی از آرمان‌های امام خمینی (ره) و ولایت‌فقیه و نظام با رویکرد آینده‌نگری و نوسازی سازمانی دانسته و ساماندهی و اجرای فعالیت‌های زیر را ضروری می‌داند:

الف - شناخت مستمر نیازهای نظام و اقشار مختلف جهت هدفمند نمودن خطبه‌ها با توجه به نیازها
ب- ارائه خطبه اندیشه سازی در عرصه‌های علوم و معارف دینی به‌منظور تامین نیازهای فکری انسان معاصر^۱

۲-۸-۳-۱. شرایط امام‌جمعه^۲

۱/۱. تعهد نسبت به انقلاب اسلامی

۱/۲. اعتقاد و التزام عملی به ولایت‌فقیه

۱/۳. داشتن آگاهی و بینش سیاسی

۱/۴. تأهل

۱/۵. حداقل دو سال اشتغال به درس خارج حوزه

۱/۶. حداقل سن ۲۷ سال

۱/۷. فراغت داوطلب از مسؤولیت‌های اجرایی، قضایی و مشاغلی که با شئون و وظایف امامت جمعه مغایرت دارد.

۱/۸. داشتن توانایی و قدرت جسمی متناسب با شئون امامت جمعه

۱/۹. متعهد بودن نسبت به رعایت مصوبات شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه

۱/۱۰. آشنا بودن نسبت به مسائل مأموریت اعم از مسائل فرهنگی، اجتماعی و ...

۲-۸-۳-۲. وظایف امام‌جمعه

امامان جمعه با کارشناسی، برنامه‌ریزی، مدیریت و نظارت فرهنگی می‌توانند بستر جغرافیایی محیط موظفی خویش را آماده شکوفایی و دفاع فرهنگی نمایند.

۱. شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه، *امام جمعه روش‌ها و منش‌ها*، ص ۱۸

۲. سایت شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه www.imamatjome.com

در این بخش به بررسی وظایف امام جمعه در سه حوزه اخلاقی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی و معنوی می‌پردازیم.

الف. حوزه اخلاقی:

از وظایف امام جمعه الگوسازی اخلاقی است ائمه جمعه با معرفی اسوه‌ها و الگوهای عالی‌مرتبه از یک‌سو برای مخاطبین چراغ هدایت را به تصویر می‌کشند و از سوی دیگر زمینه‌های تأثیرپذیری بیشتر آنان را از آموزه‌های دینی فراهم می‌کنند تلاش مخاطبین برای شبیه‌سازی خود با الگوهای دینی و فرهنگی معرفی‌شده از سوی ائمه جمعه شاکله فرهنگی جامعه را درست کرده و به آن نظم می‌بخشد امیر المومنین علی (ع) درباره تزیین وجود به مکارم اخلاقی می‌فرماید: «لَوْ كُنَّا لَا نَرْجُو جَنَّةَ، وَلَا نَخْشَى نَارًا وَلَا ثَوَابًا وَلَا عِقَابًا لَكَانَ يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَطْلُبَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ؛ فَإِنَّهَا مِمَّا تَدُلُّ عَلَى سَبِيلِ النَّجَاحِ»؛ «اگر هم به بهشت، امید او باور انمی‌داشتیم و از دوزخ، نمی‌هراسیدیم و پاداش و کیفری در میان نمی‌بود، باز شایسته بود که در طلب مکارم اخلاق برآییم؛ زیرا که راه پیروزی را می‌نمایاند.» با دقت در سیره عملی و تبلیغی پیامبر (ص) روشن می‌شود که ائمه جمعه باید از برجسته‌ترین افراد باشند و در کارهای بایسته و شایسته و پرهیز از بدی، پیشگام و جلودار باشند. باید باورهای دینی و معرفتی در آنان همچون پیامبر (ص) نمونه باشد. اخلاق معاشرتی ایشان مانند پیامبر (ص) باید در حد بسیار مطلوبی باشد، به گونه‌ای که هر کس آنان را می‌بیند گمشده خود را در آنان دریابد. مردم باید بی‌اعتنایی به دنیا، آزادگی، دلسوزی و گذشت را در وجود آن‌ها ببینند. همچنان که باید تواضع، شجاعت و شهامت را در وی مشاهده کنند. رویکرد پیامبرانه در دهکده جهانی، بهترین روش برای دعوت مردم به دین خدا است و راه کارهای تبلیغی نبی اکرم (ص) ما را به آن رویکرد نزدیک می‌کند.

اگر از میان تمام صفات موردنظر، امام جمعه آگاه به شریعت اسلامی در بعد عقیدتی، فقهی و اخلاقی باشد و خود نیز در اندیشه و گفتار و کردار مطابق مبانی دین نورانی اسلام انجام وظیفه کند، می‌توان از او به عنوان یک امام جمعه مطلوب و الگوی اخلاقی نام برد.

ب. حوزه سیاسی:

نماز جمعه همانند بسیاری از عبادات، جنبه خصوصی و فردی ندارد، بلکه این نماز از شئون حکومت اسلامی به شمار رفته و همین خصوصیت، اهمیت ویژه‌ای به این عبادت بخشیده است، در حقیقت، جماعت جمعه را به مرکزیت نظام و محوریت امت، پیوند می‌زند و نقطه التقاء احکام سیاسی و عبادی اسلام است و در هر جمعه، نمازگزاران با شرکت خود این پیوند را استحکام بخشیده و در تجدید این

بیعت شرکت می‌کنند امام خمینی در مورد نماز جمعه می‌فرماید: شما آقایان به این نماز جمعه اهمیت دهید. این هم از برکات جمهوری اسلامی است که این سنت سیاسی - الهی ترویج شود؛ به‌طوری‌که تمام خارجی‌ها متوجه آن شده‌اند، که امیدواریم انشاءالله باقی بماند.^۱

ب-۱. تلاش در جهت وحدت همگان

با توجه به وجود احزاب و گرایش‌های سیاسی مختلف در هر جامعه و نیز گروه‌ها و قبایل محلی در هر منطقه، ائمه جمعه باید به‌گونه‌ای رفتار و برخورد نمایند که تمامی آن‌هایی که در مسیر نظام اسلامی قرار دارند احساس کنند که امام جمعه با آن‌ها و پشتیبان آنان است. شأن و جایگاه والای امامان جمعه بالاتر از آن است که خود را در دایره بسته و تنگ یکی از جناح‌های سیاسی قرار دهند و باید خود را محور وحدت در جامعه قرار داده تا همگان را به‌سوی خویش و نمازهای جمعه جذب نمایند.

ب-۲. تفاهم با مسئولان

رسالت اصلی ائمه جمعه در هر منطقه، فعالیت‌های دینی و فرهنگی است. درعین حال باید میان آنان و مسئولان منطقه اعم از اجرایی و غیر آن به‌منظور رفع مشکلات مردم، مشورت، تبادل نظر و وحدت برقرار باشد. این امر تأثیرات زیادی در خوش‌بین کردن مردم به‌نظام و جذب آن‌ها به نمازهای جمعه دارد و هرگاه خطایا اشتباه یا سوء مدیریت از آنان مشاهده شد با تذکر و نصیحت درصدد رفع آن برآیند و نباید به تضعیف آنان بپردازند البته طوری هم رفتار نکند که مردم در قضاوت خود دچار اشتباه شوند و بگویند ایشان مردم را رها کرده و نماینده دولت است. نهادهای ارگان‌ها اگر از حمایت ائمه جمعه برخوردار باشند بهتر می‌توانند به خدمت‌رسانی برای مردم بپردازند و دخالت ائمه جمعه در عزل و نصب‌ها و ورود به عرصه کشمکش‌های سیاسی و جناحی آنان را از کارآمدی می‌اندازد و جوی متشنج و محیطی نامطلوب پدید می‌آورد. امام خمینی در این زمینه در ملاقات با ائمه جمعه می‌فرماید: ائمه جمعه بلاد نصب و عزل نکنند. . . . ارشاد بکنید دولت را ارشاد بکنند مأمورین دولت را. . . . برای حفظ اسلام که شماها پاسدار آن هستید و حفظ حیثیت جمهوری اسلامی که شماها نگهبانان آن هستید از کارهایی که نباید انجام بدهید و از کارهایی که دخالت در امور اجرایی است که باکس دیگری است که انجام دهد مستقیماً عمل نکنید ارشاد کنید همه را نظر ارشادی داشته باشید.^۲ "مقام معظم رهبری در مورد تقویت مدیریت اجرایی کشور به ائمه جمعه می‌فرمایند: "اگر امام جمعه در خطبه خود برخلاف نظام صحبت بکند در حقیقت برخلاف فلسفه خودش عمل کرده است اگر خطبه‌ای وجود داشته باشد که در آن صریحاً دستگاه دولتی به سؤال کشیده شود این خطبه برخلاف فلسفه وجودی خودش کار کرده است این کار نباید انجام

۱. موسوی خمینی، *صحیفه نور*، ج ۹، ص ۱۳۶

۲. موسوی خمینی، *تحریر الوسیله*، ج ۱۶، ص ۲۱۰

بگیرد البته می‌شود به دولت تذکر داد همچنان که نخست‌وزیر به یک وزیر می‌دهد -رییس‌جمهور به وزرا و مسئولان تذکر می‌دهد -مسئولان به زیردست‌های خود یا به هم‌پرازهای خودشان تذکر می‌دهند^۱

ب-۳. به‌کارگیری فنون خطابه

از وظایف امام جمعه ایراد خطبه‌های کاربردی و مستدل و با محتوا و مطابق با نیازمندی‌های جامعه است خطبه‌ها دارای کارکرد اجرایی- حمایتی هستند و پیام‌ها و دستورالعمل‌ها مشخص‌اند و هفته‌ای یک‌بار در سراسر کشور برگزار می‌گردد. مقام معظم رهبری در مورد اهداف خطبه‌ها می‌فرماید:

«در خطبه‌های نماز جمعه هدف اول این باشد که ایمان‌ها تقویت شود دیگر اینکه اندیشه‌ها تفکرها قوی و تقویت شود سوم اینکه خطوط اصلی سیاست و موضع‌گیری نظام اسلامی برای مردم در درست تشریح و تبیین شود چهارم اینکه اخلاق فاضله در بین مردم ریشه بدواند و آخر اینکه همدلی و اتفاق کلمه در بین مردم روزبه‌روز قوی‌تر شود بر این اساس باید مطالب خطبه‌ها تنظیم و حتی الفاظ انتخاب شود. شرکت‌کنندگان در نماز جمعه از اقشار مختلف جامعه هستند که توانایی‌ها و ظرفیت‌های پذیرش متفاوتی دارند، از این‌رو خطیب جمعه باید مطالب خود را با شیوه‌ای جالب و گیرا القا کند بدون اینکه موجب کسالت خستگی و بی‌حوصلگی آنان شود.»^۲

خطبه‌های طولانی با مضامین خشک و بی‌روح، صوت یکنواخت و... تأثیر منفی بر حضور مردم در نماز جمعه خواهد داشت. مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید: آنچه این فریضه را به‌طور مشخص در پیکره ظاهری آن ممتاز می‌کند دو خطبه است از لحاظ کاربرد اجتماعی و نماز جمعه این دو خطبه محور همه‌چیز است و این دو خطبه مرکزی برای تبیین روشنگری و تبلیغ است که کار اصلی است و امام جمعه باید برای بهبود کیفیت خطبه‌ها مخاطبان خود را بشناسد و سؤالات و ابهامات ذهن آن‌ها را بداند تا به مقتضای آن نیاز خطبه‌ها خوانده شود لذا امام جمعه محتاج این است که در میان مردم و با مردم باشد و از آن‌ها بپرسد^۳ و درد دل‌هایشان را بشنود امام رضا (ع) در این باره می‌فرماید: «لِأَنَّ الْجُمُعَةَ مَشْهُدٌ عَامٌّ، فَأَرَادَ أَنْ يَكُونَ لِلْإِمَامِ سَبَبٌ إِلَى مَوْعِظَتِهِمْ، وَتَرْغِيهِمْ فِي الطَّاعَةِ، وَتَرْهِيْبِهِمْ مِنَ الْمَعْصِيَةِ، وَفَعْلِهِمْ وَتَوْقِيفِهِمْ عَلَى مَا أَرَادُوا مِنْ مَصْلَحَةِ دِينِهِمْ وَدُنْيَاهُمْ...»^۴؛ «زیرا جمعه، محل گردهمایی توده مردم است، و خداوند خواست تا امام [جمعه]، وسیله‌ای برای اندرز آنان، و تشویقشان به اطاعت خدا، و ترساندنشان از نافرمانی داشته باشد، تا

۱. تقوی، نماز جمعه و مطالبات رهبری، ص ۵۰

۲. «نشریه فرهنگ جمعه» ش ۶۸، مرداد ۸۷، ص ۵

۳. شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه، نماز جمعه و آسیب‌های اجتماعی، ص ۲۵

۴. مجلسی، بحارالانوار، ج ۶، ص ۷۳، ح ۱

آنان را به خواسته‌هایی که مصلحت دین و دنیایشان در آن است، آگاه سازد، . . . » خطیب جمعه از نقش ویژه و مؤثر در این رسانه اسلامی برخوردار است. و از آنجاکه توفیق نماز جمعه کاملاً وابسته به کارایی خطیب آن است، لذا هر تلاشی برای کارآمد کردن نماز جمعه، حول نقش محوری خطیب می‌چرخد و کارآمدی خطیب، تأثیر بسیاری در ارتقای اخلاقی جامعه دارد. و هنر امام‌جمعه آن است که در این میدان به‌گونه‌ای برنامه‌ریزی کند و خطبه‌ها را در قالب‌های مختلف و باروشه‌های زیبا ارائه دهد تا نمازگزاران خود را نیازمند به خطبه‌ها بدانند و احساس عطش در فراگیری آموزه‌ها در آنان تقویت گردد

ب-۴. افزایش سطح ولایتمداری

در فرهنگ اسلامی میزان و معیار و ملاک رفتارها الگوی رفتاری امام و رهبر الهی همان عصر است این معنی را در آیه کریمه «يَوْمَ نَدْعُو كُلَّ اُنَاسٍ بِاِمَامِهِمْ»؛^۱ «(به یادآورید) روزی را که هر گروهی را با پیشوایشان می‌خوانیم» نیز می‌توان دید ولایت چون هسته مرکزی و از ارکان نظام و نگه‌دارنده و کنترل‌کننده گردش چرخ‌های جامعه و بازدارنده از حرکتهای انحرافی است و یکی از مهم‌ترین وظایف ائمه جمعه افزایش سطح ولایت مداری در جامعه است.^۲ زیرا جامعه بدون رهبری نظام نمود پیدا نمی‌کند و پویا نیست وقتی فرهنگ عمومی در جامعه مفید خواهد بود که رهبر و ولی آن حکومت داشته باشد که با درایت و جامعیت سبب فیض و نورانیت باری تعالی و مخلوقات می‌گردد.

«ائمه جمعه بخشی از کار دستگاه رهبری این کشور را انجام می‌دهند مردم را توجیه می‌کنند به استقامت در راه وادار می‌نمایند، از اشتباهات دورنگه می‌دارند ذهن مردم را با معارف لازم آشنا می‌کنند دشمنان را نسبت به نفوذ در اذهان مردم مأیوس می‌کنند»^۳ از آنجاکه امام‌جمعه بخشی از دستگاه رهبری است طبعاً برای اینکه تأثیرگذاری بیشتر داشته باشند باید خود را باسیاست‌ها و نقطه نظرات رهبری هماهنگ نماید.

ج. حوزه فرهنگی و اجتماعی

نماز نقشی بی‌بدیل در پرورش شخصیت و روان انسان می‌گذارد و جایگاه مهمی در عرصه حیات فردی و تأثیر فرد بر اجتماع دارد. در این میان نماز جمعه این ویژگی منحصر به فرد را دارد که علاوه بر تأثیرگذاری بر حوزه حیات فردی، حیات اجتماعی جامعه را مورد توجه قرار داده و یکی از عوامل شکل‌دهنده شخصیت جمعی جامعه محسوب می‌شود. امام‌جمعه به‌عنوان مدیر فرهنگی نماز جمعه واجد مشخصه رهبری است

۱. اسراء ۷۱(۱۷)

۲. شورای سیاستگذاری ائمه جمعه، *نماز جمعه و آسیب‌های اجتماعی*، ص ۲۸

۳. «*شهریه فرهنگ جمعه*» بیانات مقام معظم رهبری شماره ۶۸، مرداد ۸۷، ص ۲۱

زیرا مستقیماً با قلوب مردم در ارتباط بوده و خیلی در چارچوب نظم اداری و مقررات سازمانی نمی‌گنجد و فراتر از سیستم مدیریتی عمل می‌کند رهبر هدف اولیه‌اش تغییر است این تغییر همان هدفی است که مدیریت فرهنگی نماز جمعه درصدد رسیدن به آن است یعنی تغییر و تکامل در باورهای انسان‌ها باهدف نزدیک شدن بیشتر آن‌ها به خداوند و احکام الهی اسلام.^۱

مسئولیت فرهنگی اجتماعی امام جمعه را می‌توان به امور ذیل تقسیم‌بندی نمود:

ج-۱. ایجاد جریان فرهنگی

از دیگر نقش‌های فرهنگی امام جمعه ایجاد جریان‌های فرهنگی در سطح منطقه به‌منظور کنترل اوضاع فرهنگی و داشتن دست برتر در مدیریت اسلامی است ائمه جمعه با توجه به ریشه‌ها و مایه‌های فرهنگی موجود در منطقه خود می‌توانند با اقشار مختلف مردم و کمک گرفتن از نظرات و توانایی‌های آنان جریان سازی کرده و الگوی فرهنگی موردنظر خود را درون جامعه نهادینه و فراگیر نمایند.^۲

ج-۲. تربیت نسلی مومن و انقلابی

ائمه جمعه می‌توانند با استفاده از ظرفیت‌های موجود به تربیت نسلی مومن و انقلابی واز لحاظ سیاسی با صلاحیت کمک کنند، پرورش و تربیت افرادی که قادر باشند با نگرشی عمیق و منبعث از اندیشه و علم امور فرهنگی را سامان بخشند و برای آن برنامه‌ریزی کنند از جمله وظایف ائمه جمعه است.

ج-۳. آگاهی‌بخشی به جامعه

ائمه جمعه در پروسه مدیریت فرهنگی خود علاوه بر اینکه باید از میزان و سطح آگاهی مخاطبین خود اطلاع داشته باشند می‌بایست خود به آگاهی‌بخشی پرداخته و سطح آگاهی مخاطبین خود را تکامل بخشند آگاه‌سازی مخاطبین نسبت به تهاجم فرهنگی تأکید بر ارزش‌های اسلامی هنجارهای فرهنگی و واکسینه کردن مردم در مقابل انحرافات فرهنگی از جمله مواردی هستند که کار ویژه آگاهی‌بخشی را تجلی می‌بخشند.

ج-۴. امیدبخشی به جامعه

امیدبخشی به جامعه، یکی دیگر از کارکردهای امام جمعه است. درواقع آشنا کردن جامعه با وضعیت موجود، تعدیل و کنترل توقعات متناسب با امکانات و ترسیم آینده‌ای روشن، موجب امیدبخشی جامعه می‌شود.

د. حوزه معنوی

از تأثیرات و کارکردهای مهم امام جمعه در حوزه معنوی است در بعد عبادی و معنوی نماز جمعه ذکرالله است و هر هفته مؤمنان را به تقوا دعوت می‌کند و از این طریق پایه‌های اعتقادی و ایمانی مسلمین را تقویت کرده و تحکیم می‌بخشد این امر از چند طریق صورت می‌پذیرد که عبارت‌اند از:

۱. ر. ک ملکان، نماز جمعه و مدیریت فرهنگی، ص ۱۶۲

۲. همان ص ۱۷۶

د- ۱. دین‌باوری

از دیگر نقش‌های امام‌جمعه تقویت باورهای دینی مردم و رشد سطح دین‌باوری در جامعه است و نماز جمعه به‌عنوان یک فریضه عبادی سیاسی در پی آن است که به تقویت دین در جامعه پرداخته تا افراد جامعه مسلمانانی ژرف‌اندیش و دارای اندیشه توحیدی تربیت شوند و سطوح پیوندی مخاطبین خود را با مبدأ هستی مستحکم‌تر سازد بر این اساس نقطه غایت امام‌جمعه در این ارتباط ارتقای بینش توحیدی و نفی هرگونه شرک پیدا و پنهان است. مهمترین و اساسی‌ترین اثر تربیتی نماز جمعه معرفت دین و تقویت مبانی اعتقادی مردم به ویژه جوانان است. ودعوت همیشگی خطیب جمعه به تقوا که خود او و دیگران را شامل می‌شود عامل ترویج روح معنویت و توجه به خدای متعال در جامعه است و امام جمعه بدین وسیله از دین‌وارزشهای اسلامی دفاع می‌کند.

د- ۲. پاسداری از هویت دینی و فرهنگی

هر جامعه‌ای دارای هویتی فرهنگی یا دینی است که گرامیداشت و حفظ آن اهمیت فراوانی دارد در نظام اسلامی ما نیز هویت دینی و فرهنگی که ریشه در تاریخ اسلام و ایران دارد جایگاه برجسته‌ای داشته و امام‌جمعه به‌عنوان پاسدار ارزش‌های جامعه پاسداشت این میراث گران‌سنگ را نیز بر عهده داشته و مرزبانی از سنگرهای عقیدتی و اخلاقی و فرهنگی اسلام از وظایف مهم ائمه جمعه در طول تاریخ بوده است. و در این راستا تحریف‌کنندگان را کنار زده و به روشنگری عمومی می‌پردازد و نتیجه حاصل از چنین کارکردی تقویت بنیان‌های جامعه و تقویت روحیه همدلی و همبستگی میان اعضای آن است.

۲-۹. جایگاه امام‌جمعه از منظر امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری

امام‌جمعه از منظر امام خمینی و رهبری جایگاه ویژه‌ای دارد که به برخی از سخنان ایشان در این باره اشاره می‌کنیم:

۲-۹-۱. امام خمینی (ره)

امام خمینی (ره) درباره نماز جمعه در کتاب تحریر الوسیله چنین می‌فرماید: "سزاوار آن است که امام‌جمعه در خطبه‌اش مسائل مربوط به مصالح دینی و دنیایی مسلمانان، حوادث خوب و بد و شرایط مساعد و نامساعد جامعه مسلمان، مسائل سیاسی، اجتماعی و اقتصادی که در استقلال و کیان مسلمانان مؤثر است، و هر آنچه مسلمانان در معاد و معاش به آن نیازمندند، تذکر دهد. همچنین شایسته است که امام‌جمعه، چگونگی رفتار و کردار با کشورها و جامعه‌های غیرمسلمان را با نمازگزاران در میان گذارد و آنان را از توطئه‌ها و دخالت‌های برخی کشورهای بیگانه در امور سیاسی و اقتصادی مسلمانان آگاه سازد." و در موارد دیگر می‌فرماید:

۲-۹-۱. امامان جمعه و تقویت نظام وعدم تشویش اذهان عمومی

"علمای اعلام هم در هر جا که هستند، و خصوصاً ائمه جمعه‌ها که با گروه‌های زیادی سروکار دارند، باید توجه کنند که در گفتارشان، در رفتارشان همه چیز اسلامی باشد و خدای نخواستہ یک مطلبی که فرض کنید که یک استاندار را در محل خودش تضعیف می‌کند، قوه قضائیه را در محل خودش تضعیف می‌کند. از این‌ها احتراز کنند که الآن ما محتاج به این هستیم که در کشورمان آرامش باشد."^۱

۲-۹-۲. ائمه جمعه و جلوگیری از تفرقه در جامعه و حمایت از حکومت

"ائمه جمعه و جماعات در خطبه‌ها و منابر و سایر گویندگان کوشش فرمایند که آرامش در کشور برقرار باشد و از هر سخنی که موجب نگرانی مردم و تفرقه شود خودداری نمایند و مردم را در پشتیبانی از ملت و تمام ارگان‌های جمهوری اسلامی و نهادهای انقلابی و قوای مسلح و مردمی تشویق فرمایند."^۲

۲-۹-۳. ائمه جمعه و تهذیب نفس

"آن‌ها (ائمه جمعه) باید ان شاء الله به مقام عالی تهذیب برسند و مردم را هم دعوت به این مطلب بکنند. تمام آن مسائلی که در اسلام است، حتی مسائل سیاسی‌اش مسائل تهذیبی است، برای درست کردن آدم است. ما نباید همه مسائل را حالا دنبال مسائل سیاسی قرار بدهیم. باید همه مسائل را دنبال مسائل اسلامی و خصوصاً این وجه تهذیب مردم قرار بدهیم."^۳

۲-۹-۴. مقام معظم رهبری

"مقام معظم رهبری می‌فرمایند نماز جمعه سمبل است. نماز جمعه یک واجب سمبلیک هست، یک سمبل است، رمز است. نشان‌دهنده ابعاد گوناگون است، اولاً نماز است؛ یعنی ذکر خداست، یاد خداست، جهت دهنده به زندگی اجتماع و فرد است. و امام جمعه، زبان گویای اسلام است؛ امام جمعه که رمز نماز جمعه است، باید به سلاحی تکیه کند، باید عصای خود را سلاحی قرار بدهد و در مقابل مردم بایستد و اساسی‌ترین، لازم‌ترین و اصلی‌ترین مسائل را در اجتماعی بزرگ، از زبانی ایمن و مورد اطمینان با مردم در میان بگذارد."^۴

۲-۹-۵. اهمیت نماز جمعه

"نمازهای جمعه در اقصی نقاط کشور، بخشی از کار دستگاه رهبری کشور را دارند انجام می‌دهند، مردم را توجیه می‌کنند، مردم را به استقامت در راه وامی‌دارند، مردم را از اشتباهات دور می‌کنند."^۵

۱. موسوی خمینی، *صحیفه نور*، ج ۱۶، ص ۲۴۶.

۲. موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، *امام در سنگر نماز*، ص ۱۵۵.

۳. همان، ص ۱۵۰.

۴. شورای سیاست گذاری ائمه جمعه، *مباحثی پیرامون نماز جمعه*، ص ۴۶.

۵. تقوی، *نماز جمعه و مطالبات رهبری*، ص ۵۰.

۲-۹-۲. ارتقاء معرفت دینی

"امروز در بین ابزار فرهنگی، یکی از بهترین‌ها نماز جمعه است که یک تربیون فرهنگی است. اگر شما که خطیب جمعه هستید، آگاه باشید که دشمن چه می‌گوید، به کجا حمله می‌کند و از کدام منفذ وارد می‌شود و بعد از این آگاهی، برای مقابله با او مجهز و مسلح بشوید، صد نفر مثل او، جواب یکی مثل شما را نمی‌تواند بدهد، چون مردم به شما ایمان دارند و نسبت به شما پیش‌داوری دارند. می‌گویند: آقا امام است، پشت سر او نماز می‌خوانیم، عادل است، نماینده نظام اسلامی است که مردم او را دوست دارند. مردم حرف شما را قبول می‌کنند."^۱

۲-۹-۳. ایجاد همگرایی عمومی

"به نظر من یکی از مهم‌ترین عوامل حفظ ایمان و روحیه در مردم، همین نمازهای جمعه و همین خطبه‌های جمعه است. این حضور معنوی مردم در صحنه‌ی نماز جمعه، و اینکه یک نفر انسان امینی، یک زبان صادقی که مردم او را قبول دارند، هر جمعه می‌آید از اوضاع کشور برای مردم سخن می‌گوید، آن‌ها را نصیحت می‌کند، جهت‌گیری آن‌ها را تصحیح می‌کند، به اعتقاد من این یکی از آن پایه‌های اساسی حفظ نظام اجتماعی ماست. . . اهمیت و حساسیت این میز خطابه این قدر است. حال یک دستگاه حقی که بر مبنای امامت حق و ولایت حق باوجود آمده است. حقیقتاً آن کسانی که امروز متصدی امر امامت جمعه هستند، انسان‌های مؤمن، متقی، صادق، بی‌طمع، معنوی و روحانی هستند که قصد اقتدار و قدرتمندی ندارند و این را یک مقام و منصب دنیایی نمی‌دانند و نیست. این تربیون در یک چنین شرایطی تأثیراتش برای حفظ قوام معنوی و حصار ایمنی جامعه، فوق‌العاده و تراز اول است و اگر ما این را نداشتیم من نمی‌دانم وضع انقلاب و وضع روحی مردم چگونه بود؟ این یکی از برکات انقلاب بود و امام به این نکته توجه داشتند."^۲

۱. تقوی، نماز جمعه و مطالبات رهبری، ص ۱۱۵

۲. همان، ص ۲۸۹-۲۹۰

فصل سوم:

موانع و راهکارهای تأثیرگذاری نهاد نماز جمعه در ارتقای

اخلاقی جامعه

۱. مقدمه

هرگونه رفتاری که از انسان در جامعه سر بزند آثار و پیامدهایی از خود به جای می‌گذارد البته رفتار انجام‌شده از چه شخصی و یا در چه حوزه و سطحی و با چه محتوایی انجام‌شده باشد می‌تواند میزان و محدوده تأثیرگذاری را بیشتر و یا کمتر کند قهرمانان و شخصیت‌ها فرهنگ‌ساز جامعه هستند زیرا بخش قابل‌توجهی از فرهنگ جامعه مدیون رفتار انسان‌های فرهیخته است رفتارهایی که معمولاً از شخصیت‌های برجسته جامعه مانند نهاد نماز جمعه به‌ویژه امام‌جمعه که جنبه الگویی دارند انجام می‌گیرد مثبت یا منفی باشد تأثیر بیشتری دارد و ائمه جمعه به‌عنوان مدیر و رهبر فرهنگی جامعه اسلامی نقش بسیار بالایی در فرهنگ‌سازی جامعه دارند امام علی (ع) در مورد زمامداران و مدیران جامعه می‌فرمایند: «مَنْ نَصَبَ نَفْسَهُ لِلنَّاسِ إِمَامًا، فَلْيَبْدَأْ بِتَعْلِيمِ نَفْسِهِ قَبْلَ تَعْلِيمِ غَيْرِهِ»^۱؛ «هر کس خود را در سیمت پیشوایی مردم منصوب کند، می‌باید پیش از آموزش دیگران، از تعلیم خود آغاز کند» و در مورد لغزش عالمان می‌فرمایند: «زَلَّ الْعَالِمُ تَفْسِدُ عَوَالِمُهُ»^۲؛ «لغزش دانشمند، دنیا را به تباهی می‌کشد» نهاد نماز جمعه به‌ویژه امام‌جمعه که به‌عنوان الگوی اخلاقی جامعه و مرزداران عقیده و اخلاق در جامعه هستند باید بدانند از جایگاهی اثرگذار در مجموعه شغلی خود برخوردار هستند باید بیش از گفتار به عملکرد خویش توجه داشته باشند و گفتارشان را با رفتارشان هماهنگ کنند زیرا اگر گفتار و رفتار با یکدیگر در تضاد باشند مخاطب نیز در سرگردانی قرار می‌گیرد و تربیت و تبلیغ در فضای ذهنی متضاد تأثیر خود را از دست خواهد داد. بنابراین نهاد نماز جمعه که در جایگاه رفیع و والایی قرار گرفته‌اند که هم فرصت‌های مناسبی در اختیار آنان قرار می‌گیرد و هم ممکن است با رویدادها و بحران‌ها و تهدیدهایی روبرو شوند از این‌رو باید باکیاست و درایت و بامهارت و تدبیر موانع تأثیرگذاری را رفع و فرصت‌ها را مدیریت کنند. در این فصل به اصول بنیادی اخلاق و موانع و راهکارهای تأثیرگذاری بیشتر نهاد نماز جمعه می‌پردازیم.

۲. اصول بنیادی اخلاق نهاد نماز جمعه

منظور از اصول بنیادی اخلاق نهاد نماز جمعه ویژگی‌هایی است که در اخلاق و رفتار و تأثیرگذاری اعضای این نهاد نقش بنیادی دارد. یکی از اهداف اساسی این نهاد به پیروی از ائمه اطهار (ع) در جامعه پیاده کردن اخلاق فاضله در بین مردم و ریشه‌کن کردن رذایل اخلاقی در جامعه است بنابراین لازم است برای تأثیرگذاری بیشتر بر جامعه اصول اخلاقی را در خود نهادینه کنند. پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ»^۳؛ «من، در حقیقت، برای این برانگیخته شدم که خوی‌های والا را کامل

۱. شریف رضی، نهج البلاغه، حکمت ۷۳؛ مجلسی، بحار الأنوار، ج ۲، ص ۵۶، ح ۳۳.

۲. آمدی، غررالحکم و درر الکلم، ج ۱، ص ۳۸۵؛ واسطی، عیون الحکم و المواعظ، ص ۲۵۶.

۳. طبرسی، مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۵۰۰؛ مجلسی، بحار الأنوار، ج ۱۶، ص ۲۱۰.

کنم. « تعبیر " انما " که برای حصر است نشان می‌دهد که تمام اهداف بعثت پیامبر (ص) در راستای تحقق همین امر یعنی تکامل اخلاقی انسان‌ها بوده است. در نظام تربیتی اسلام برای اصلاح رفتار اصول و شیوه‌هایی پیشنهاد می‌شود که اگر به آن رهنمودها عمل شود رفتارها اصلاح خواهد شد و زمینه برای رشد و بالندگی و تأثیرگذاری هرچه بیشتر فراهم می‌شود که ما در اینجا به چند نمونه از آن اصول اشاره می‌کنیم:

۲-۱. ایمان

ایمان به خدا و ارزش‌های اسلامی یکی از اساسی‌ترین اصول اخلاقی که نهاد نماز جمعه به‌ویژه امام جمعه باید داشته باشد. ایمان در لغت به معنی وثوق، تصدیق، اطمینان و خضوع است و در فارسی به معنی گرویدن است و گرویدن غیر از علم و ادراک است.^۱ امام خمینی (ره) برای روشن شدن تفاوت علم و ایمان مثال زیبایی می‌زند که همه علم‌دارند که مرده به‌قدر مگسی حرکت ندارد و نمی‌تواند به دیگران آزار برساند و همه می‌دانیم که در تاریکی مردگان زنده نمی‌شوند با این وصف در شب تاریک از مردگان وحشت داریم و این نشان می‌دهد که به این حقیقت عقلیه قلب ایمان نیاورده و این ادراک عقلی به قلب نرسیده است بر همین اساس حقیقت توحید که بیشتر فروع ایمانی و معارف الهی و صفات نورانی قلبی از آن منشعب می‌شود بر ادراک عقلی هیچ‌یک از این فروع مترتب نمی‌شود تا به مرحله ایمان و باور قلبی نرسد.^۲ در قرآن شریف صفاتی برای مؤمن ذکر شده که می‌فرماید: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ»^۳؛ «مؤمنان، تنها کسانی هستند که هرگاه نام خدا برده شود، دل‌هایشان ترسان می‌گردد؛ و هنگامی که آیات او بر آن‌ها خوانده می‌شود، ایمانشان فزون‌تر می‌گردد؛ و تنها بر پروردگارشان توکل دارند» و به‌طور حصر می‌فرماید: مؤمنان آن‌اند که این چند صفت را دارند و غیر آن‌ها مؤمن نیستند. بنابراین مؤمن حقیقی کسی است که حق را همیشه حاضر و ناظر بداند و ایمان کامل افراد در زمانی است که به گفته امام دنیا را محضر حق بدانند: عالم محضر خداست در محضر خدا معصیت خدا نکنید. ^۴ این ایمان کامل است که باعث اصلاح بسیاری از امور و کارها می‌شود. نهاد نماز جمعه به‌ویژه امام جمعه به‌عنوان هدایتگران و مروجان مبانی و ارزش‌های اسلامی لازم است به ایمان آراسته باشند تا گرفتار فساد و انحراف نشوند و به مدد آن از گرایش به سمت پلیدی‌ها و گناهان دوری نماید زیرا وقتی خود ایمان و باور قلبی نداشته باشند نمی‌توانند خود را از انحرافات بازدارند بنابراین

۱. موسوی خمینی، شرح حدیث جنود عقل و جهل، ص ۸۸

۲. همان ص ۸۸

۳. انفال (۸): ۲

۴. موسوی خمینی، صحیفه امام، ج ۱۳، ص ۴۶۱

هرگز سخن آنان تأثیرگذار بر مردم نخواهد بود. اعضای نهاد نماز جمعه به ویژه امام جمعه اگر باایمان و متقی باشند به راحتی با مسائل و مشکلات جامعه درگیر شده و هرگز در تنگناها و سختی‌ها تعادل فکری و روانی خویش را از دست نخواهند داد و ایمان و دینداریشان به آنها آرامش می‌دهد و متانت خاصی می‌بخشد و این وقار و متانت موجب می‌گردد تا نزد مخاطبین ارزش و احترام بالایی بیابند و سخنان آنها زمینه پذیرش و اطاعت بیشتری داشته باشد "از نظر امام کسی که ایمان نداشته باشد محال است در خدمت مردم باشد. و تا زمانی که ایمان با علم همراه باشد به سود مردم و جامعه کار می‌کند و مؤمن دست به خیانت نمی‌زند و این ایمان باعث حفظ کشور می‌گردد." ایمان امام جمعه می‌تواند حائز دو گونه ثمربخشی برای نهاد نماز جمعه و جامعه باشد که عبارت‌اند از: الف- التزام عملی به جاری ساختن اصول و ارزش‌های دینی در جامعه، یعنی هرچه میزان تقیدات مذهبی و ایمان امام جمعه بیشتر باشد تلاش بیشتری برای حاکمیت دین در جامعه از خود نشان می‌دهد ب- رفتار و برخورد اسلامی در جامعه، یعنی دین‌داری و ایمان امام جمعه موجب بروز تقویت اخلاق اسلامی در آنان می‌شود و بدین واسطه سبک و اداره و برخورد آن‌ها با دیگران الهی و اسلامی خواهد شد و متصف بودن امام جمعه به اخلاق الهی و اسلامی باعث تأثیرگذاری بیشتر او در جامعه می‌شود. ریشه تمام مفاسد به گفته امام خمینی نداشتن ایمان و اعتقاد است.^۲ این خصیصه بدان معناست که مدیر فرهنگی بایستی به وحدانیت خداوند و آخرت اعتقاد قلبی داشته و عالم را محضر خداوند بداند. وجود ایمان باعث افزایش روحیه وظیفه‌شناسی تعهد وجدان کار وعدم گرایش به مادیات می‌گردد.

۲-۲. تقوا

امام جمعه، در خطبه‌های نماز جمعه، افزون بر ستایش خداوند خود و مردم را به تقوا که نماینده نظام اخلاقی در قرآن است سفارش می‌کند.

تقوا از وقایه به معنای نگاهداری و حفظ کردن خود از افتادن در خطا و لغزش است در عرف و زبان اخبار به گفته امام خمینی (ره) عبارت است از "حفظ نفس از مخالفت اوامر و نواهی حق و متابعت رضای او و کثیرا استعمال می‌شود در حفظ بلیغ و نگاهداری کامل نفس از وقوع در محظورات به ترک مشتبهات"^۳. تقوا به معنای ملکه‌ای در انسان که افزون بر دور ساختن او از زشت‌کاری فجور وی را به نیکوکاری فرامی‌خواند و آیاتی متعدد با سیاق (من یتق الله...) و (... لعلکم تتقون / لعلهم یتقون) تخلق مردمان به تقوا را از اهداف رسالت برشمرده‌اند و در قرآن کریم «گرامی‌ترین مردم نزد خداوند باتقواترین آن‌هاست.»^۴ و

۱. همان، ج ۱۳، ص ۴۶۲

۲. همان، ج ۷، ص ۴۷۲

۳. موسوی خمینی، *چهل حدیث*، ص ۲۰۶

۴. حجرات (۴۹): ۳

در نگرش به عاقبت انسان تقوا بهترین توشه برای آخرت است غایت نظام اخلاقی در قرآن رسیدن به دستاوردهای اخروی است و از همین روی غایت اصلی از اعمال دنیا را باید در دستاوردهای اخروی جستجو کرد.

انسان موجودی است که همواره آمادگی انحراف از جاده صواب و روی کردن به کردار ناپسند رادار است. در فرهنگ قرانی دنیروی نفس و شیطان یکی از درون و دیگری از برون انسان را به زشت کاری فرامی خوانند و انسان با تقوای پیشه کردن می تواند با آن ها مقابله کند.

پایه همه خیرات در جامعه تقوا هست و تقوا ریشه و اساس رشد انسان و محور دعوت همه پیامبران هست و یکی از سرفصل های نهاد نماز جمعه توصیه به تقوا است و اعضای نهاد نماز جمعه باید در عمل و رفتار خود باتقوا باشند تا بتوانند مردم را به تقوا توصیه کنند و تأثیرگذار باشند بی تقوایی مساوی است با نابود کردن کشور و چنانچه مسئولی بی تقوا باشد به زیردستان وی سرایت می کند امام علی (ع) می فرماید: «أَوْصِيكُمْ بَتَقْوَى اللَّهِ... إِنَّ تَقْوَى اللَّهِ دَوَاءٌ دَاءِ قُلُوبِكُمْ، وَبَصْرُ عَمَى أَفْئِدَتِكُمْ، وَشِفَاءُ مَرَضِ أَجْسَادِكُمْ، وَصَلَاةٌ فَسَادِ صُدُورِكُمْ، وَطَهْرٌ دَنَسِ أَنْفُسِكُمْ، وَجَلَاءٌ عَشَا أَبْصَارِكُمْ.»؛ «شما را به تقوای الهی سفارش می کنم همانا پروای از خدا، داروی درد دل های شما و بینا کننده کوری دل های شما و شفابخش بیماری بدن های شما و اصلاح کننده تباهی سینه های شما و پاک کننده آلودگی جان های شما و روشنی بخش ضعف دیدگان شماست.» خطیب جمعه در خطابه موعظتی خود باید در ذهن و دل مخاطب این معنا را نقش بزند که دعوت به تقوا دعوت به همه خوبی ها است و مقام معظم رهبری به اعضای نهاد نماز جمعه به عنوان کارکنان و خدمتگزاران نماز جمعه می فرماید: "در عمل و رفتار خود حداکثر تلاش را بکنیم تا این تقوا فقط در زبان ما ظاهر نشود بلکه در عمل ما هم ظاهر شود. ببینید در اسلام عزیز این ها راه های خیلی طبیعی برای هدایت درست و اداره جامعه و کشور است."^۲

۲-۳. تزکیه و تهذیب نفس

تزکیه و جهاد با نفس و تهذیب و اصلاح نفس از کارهای مهمی است که باید نهاد نماز جمعه به ویژه امام جمعه به آن توجه کند. برای رسیدن به کمال و مکارم اخلاق و رفتار پسندیده و مبارزه با خوی های ناپسند و رذایل اخلاقی، تزکیه نفس لازم است. بازخواست از اعمال و رسیدگی به خویشتن پیش از اینکه وظیفه شرعی و دینی باشد یک وظیفه عقلانی و همگانی است عالی ترین مظهر عقل و تربیت صحیح خطایابی از خویشتن است یعنی انسان خطاهای خود را بشناسد و مصمم باشد که آن ها را تکرار نکند و این انقلاب درونی فقط باتقوا پیش خواهد رفت امام خمینی در این باره می فرماید: "گرفتاری همه ما این

۱. شریف رضی، نهج البلاغه، خطبه ۱۹۸؛ مجلسی، بحار الأنوار، ج ۷۰، ص ۲۸۴، ح ۶.

۲. «شهریه فرهنگ جمعه»، ش ۶۸، مرداد ۸۷، ص ۵.

است که ما تزکیه نشده‌ایم تربیت‌نشده‌ایم عالم شدند ولی تربیت نشدند، دانشمند شده‌اند تربیت نشدند، تفکراتشان عمیق است لکن تربیت نشدند و آن خطری که از عالمی که تربیت‌نشده است بر بشر وارد می‌شود آن خطر از خطر مغول بالاتر است. . . . اگر نفوس تزکیه نشده وارد صحنه شوند در هر صحنه در صحنه توحید در صحنه معارف الهی در صحنه فلسفه در صحنه فقه و فقاہت در صحنه سیاست در هر صحنه‌ای وارد بشود اشخاصی که تزکیه و تصفیه نشدند و از شیطان باطن رها نشدند خطر این‌ها بر بشر از خطرهای بزرگ است.^۱ و از ضررهای عدم تهذیب نفس ایجاد مشکل برای مردم، ایجاد اختلاف و هلاکت در دنیا و آخرت است. تهذیب و تزکیه نفس در نهاد نماز جمعه به‌ویژه امام‌جمعه که در تماس با عموم مردم هستند اهمیت بیشتری می‌یابد و سبب افزایش کارایی فردی و شغلی آنان می‌شود این نیروی خدمتگزار و مؤثر که در معرض حساسی مستقیم مردم قرار دارند مناسب است خود پیشاپیش به حساسی و رسیدگی دقیق از اعمال فردی و شغلی اقدام کنند تا بر اثر محاسبه با وضعیت خود آشنا شوند و چنانچه ضعف و نقصی در خود ببینند درصدد اصلاح آن برآیند و تأثیرگذاری خود را بر جامعه بیش‌ازپیش ارتقاء بخشند.

۲-۴. امانت‌داری

از دیگر اصول بنیادی اخلاق نهاد نماز جمعه به‌ویژه امام‌جمعه امانت‌داری و صداقت است که برای اعتماد مردم به آنان ضروری است.

امانت در لغت معانی مختلفی دارد: راستی، درست‌کاری، صداقت، هر چیزی که برای نگاه‌داشتن به کسی سپرند.^۲ امانت از امن به معنای ایمنی و اطمینان را هم امانت گویند چون شخص امانت‌گذار از خیانت آن کسی که امانت پیش اوست مطمئن و ایمن است.^۳

در قرآن مجید امانت به‌صورت مفرد یا جمع بارها تکرار شده است. در آیات قرآن کریم درباره شش نفر از پیامبران بزرگ الهی یعنی حضرت نوح^۴ و هود^۵ و صالح^۶ و لوط^۷ و شعیب^۸ و موسی^۹ (ع) جمله «إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ»؛ «من فرستاده امینی برای شما هستم»، دیده می‌شود که نشان واضحی از اهمیت این

۱. موسوی خمینی، *صحیفه امام*، ج ۱۴، ص ۳۹۱

۲. دهخدا، *لغت نامه دهخدا*،

۳. عادل، *مجمع البحرین*، جلد ۴، ص ۴۸۳

۴. شعرا / (۲۶): ۱۰۷

۵. شعرا / (۲۶): ۱۲۵

۶. شعرا / (۲۶): ۱۴۳

۷. شعرا / (۲۶): ۱۲۶

۸. شعرا / (۲۶): ۱۷۸

۹. دخان / (۴۴): ۱۸

فضیلت اخلاقی است که در کنار امر رسالت قرار گرفته، و بدون آن هرگز اعتماد امت‌ها به رسولان جلب نمی‌شد. امانت‌داری چنان ستایش شده است که کفار دوران جاهلیت نیز از فردی چون پیامبر اسلام (ص) در روزگار پیش از بعثت به سبب خوش کرداری و امانت‌داری‌اش با عنوان محمد امین یاد می‌کردند. خداوند در قرآن کریم به صفات مؤمنان راستین یعنی حفظ امانت و پای بندی به عهد و پیمان اشاره کرده و می‌فرماید: «وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ»^۱؛ «و آن‌ها که امانت‌ها و عهد خود را رعایت می‌کنند»

قابل توجه این است که «امانات» در اینجا به صورت جمع ذکر شده که اشاره به انواع و اقسام امانت است و بسیاری از مفسران قائل هستند که امانت در این آیه، تنها شامل امانت‌های مالی نیست بلکه شامل امانات معنوی مانند قرآن و آیین خدا و عبادات، وظائف شرعی و هم‌چنین شامل نعمت‌های مختلفی که خداوند به انسان داده است می‌شود.^۲ از اینجا روشن می‌شود که مؤمنان واقعی و انسان‌های شایسته کسانی هستند که تمام این امانت‌ها را مراعات کنند و مراقب حفظ همه آن‌ها باشند.

امین بودن برای نهاد نماز جمعه به‌ویژه امام جمعه به‌عنوان مبلغان و هدایتگران جامعه اسلامی و ادامه‌دهندگان راه انبیاء و ائمه اطهار ضرورت بیشتری دارد تا از این طریق مردم به آن‌ها اعتماد کنند و به سمت آن‌ها جذب شوند و از آن‌ها حمایت کنند تا بتوانند اهداف دینی خود را در جامعه با بیشترین تأثیرگذاری اجرا کنند و آثار امانت‌داری بر نهاد نماز جمعه عبارت‌اند از:

الف) احساس مسئولیت عمومی: اگر اعضای نهاد نماز جمعه امانت‌داری را سرلوحه کار خود قرار دهند و همواره درباره مسئولیت‌ها، تکلیف‌ها و... که در اجتماع به آن‌ها سپرده می‌شود، می‌کوشند و مواظبت می‌کنند، نظم و انضباط و ترقی و پیشرفت در آن جامعه، به‌وضوح دیده می‌شود.

ب) حفظ اسرار و اطلاعات کشور: امانت‌داری نهاد نماز جمعه موجب می‌شود تا سیاست‌ها و طرح‌ها و نقشه‌های حکومتی که جنبه محرمانه و سری دارند، از دستبرد بیگانگان و منافقان و جاسوسان در امان باشد.

ج) گسترش علم و معنویت: از آثار مفید و بارزش امانت‌داری نهاد نماز جمعه، پیشرفت و گسترش علم و دین، دوپایه اصلی فرهنگی و مذهبی در مکتب حیات‌بخش اسلام است. امانت‌داری علمی و معنوی باعث می‌شود تا اعضا نهاد نماز جمعه که از دانشمندان و بزرگان علم و دین هستند، از علم و دین خود به نحو احسن در راه بالا بردن سطح آگاهی و افکار عموم مردم از لحاظ فرهنگی و مذهبی استفاده کنند.

۲-۵. عدل‌گرایی

عادل بودن از اصولی است که نهاد نماز جمعه به‌ویژه امام جمعه برای پیشبرد اهداف خود در جامعه باید

۱. مؤمنون (۲۳): ۸

۲. طباطبائی، تفسیر المیزان، جلد ۱۵، ص ۱۱

داشته باشد تا حقی از کسی ضایع نشود.

عدل وانصاف امری فطری و عقلی است. بدین معنا که در نهاد آدمی و در اساس خلقت او گرایش به عدالت و عدالت‌خواهی، تنفر از ظلم و ستم، بی‌عدالتی و تبعیض وجود دارد. و این حقیقتی است که انسان آن را در ذات خود یافته و فطرتش بدان حکم می‌کند. هرچند که سرگرم شدن به اسباب ظاهری و امور دنیوی او را غافل ساخته باشد. لذا قرآن انسان را به چیزی بیرون از وجود انسانی خود و عقل و فطرت او فرامی‌خواند و اگر به عدل فرامی‌خواند، عدلی است که ریشه در وجود او دارد. چنانچه در سوره مبارکه نحل می‌خوانیم: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ»^۱ «خداوند به عدل و احسان و بخشش به نزدیکان فرمان می‌دهد.»

بنابراین عدالت ازجمله مواردی است انسان آن را فطرتاً دوست دارد و دلیل آن، این است که حتی ستمگران برای ظلم خود دست به توجیه می‌زنند و سعی می‌کنند آن را عادلانه جلوه دهند. استقرار عدالت اجتماعی یکی از مهم‌ترین اهداف انبیاء است. و در قرآن هم آمده است که می‌فرماید: «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَ...»^۲ «ما رسولان خود را با دلایل روشن فرستادیم، و با آن‌ها کتاب (آسمانی) و میزان (شناسایی حق از باطل و قوانین عادلانه) نازل کردیم تا مردم قیام به عدالت کنند.»

اسلام مکتب عدل و اعتدال است. بنابراین در جامعه‌ای که بر اساس دستورات اسلامی بنا شده است می‌بینیم که تمام پست‌های حساس بر عهده افراد عادل است. و از رهبر انقلاب و مرجع تقلید گرفته تا قاضی و شاهد و منشی همه و همه باید در هر مرحله‌ای عادلانه بگویند و بنویسند. اسلام اهمیت خاصی به عدالت داده و آن را در تاروپود جامعه و در مسائل حقوقی و اجتماعی و خانوادگی و اقتصادی شرط اساسی دانسته است.

از دید پیشوایان معصوم ما نیز عدالت ضرورتی است که بقای جامعه منوط به آن است و بدون تحقق آن جامعه باقی نخواهد ماند.

امام صادق (ع) از عدالت به‌عنوان یکی از مواردی که مردم واقعاً به آن محتاج هستند یاد می‌کند: «ثَلَاثَةُ أَشْيَاءَ يَحْتَاجُ النَّاسُ طُرّاً إِلَيْهَا: الْأَمْنُ، وَالْعَدْلُ، وَالْخِصْبُ»^۳؛ «سه چیز است که همه مردم به آن‌ها نیازمندند: امنیت، دادگری، و فراوانی.» عدالت در امامت جمعه از مسلمات و اجماعیات فقه شیعه است. به گفته صاحب جواهر: «لَا يَجُوزُ الْإِتِّمَامُ بِالْفَاسِقِ أَجْمَاعاً مُحَصَّلاً وَمَنْقُولاً مُسْتَفِيزاً أَوْ مُتَوَاتِراً كَالنَّصُوصِ»^۴؛

۱. نحل (۱۶): ۹۰.

۲. حدید (۵۷): ۲۵.

۳. ابن شعبه، *تحف العقول*، ص ۳۲۰؛ مجلسی، *بحار الأنوار*، ج ۷۸، ص ۲۳۴، ح ۴۴.

۴. نجفی، *جواهر الكلام*، ج ۱، ص ۲۷۵.

«اجماع محصل و اجماع منقول (در حد استفاضه یا تواتر) و روایات مستفیض یا متواتر همگی دلالت بر مجاز نبودن اقتدا به فاسق دارند.» در این امر نه تنها فسق مانع است بلکه عدالت شرطی است که باید محرز شود لذا اقتدا کردن به افراد مشکوک نیز که عدالت آن‌ها محرز نشده جایز نیست.^۱ و امام جمعه باید از آن چنان عدالت و ملکه نفسانی برخوردار باشد که قدرت و اختیاراتی که به امانت به او سپرده شده است، وسیله وسوسه و سوءاستفاده وی قرار نگیرد. درواقع عدالت او به آن است که بتواند اقام قسط و عدل کند و احکام الهی را در صحنه اجتماعی تا حد امکان به اجرا درآورد و حدود الهی را اقامه کند و حقوق مردم را به آن‌ها اعطا نماید. اعضای نهاد نماز جمعه می‌بایست از روحیه عدالت‌جویی به نحو کامل برخوردار بوده و در کلیه تصمیم‌گیری‌ها و توزیع اختیارات امتیازات و برخوردها به هیچ وجه حق افراد را زایل نسازند و با در نظر گرفتن عدل و رعایت آن در اندیشه و رفتار موجب می‌شوند که هیچ عاملی پررنگ و یا کمرنگ نگردد و این امر یعنی سالم اندیشیدن و تحلیل و تفکری بر پایه‌های صحیح و مطابق با حقیقت برقرار کردن این امر مبنایی است برای اینکه اعضای نهاد نماز جمعه بتوانند رفتار و تصمیمات صحیح بر پایه عدالت و فکر سالم ارائه دهند اهمیت عدل به درجه‌ای است که خداوند آن را حتی به بهای ضرر و زیان خود یا نزدیکان توصیه می‌نماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ»؛^۲ «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! کاملاً قیام به عدالت کنید! برای خدا شهادت دهید، اگر چه (این گواهی) به زیان خود شما، یا پدر و مادر و نزدیکان شما بوده باشد»

عدم برخورداری اعضای نهاد نماز جمعه به ویژه امام جمعه از خصیصه عدالت‌خواهی موجب دلسردی کارکنان از یک سو و عدم تمایل مردم در مشارکت در امور فرهنگی و عقیدتی و نیز رواج خصائص و رفتارهای نامطلوب نظیر تزویر - چاپلوسی - پارتی‌بازی و... از سوی دیگر می‌شود.

۳. نقش نهاد نماز جمعه در تربیت اخلاقی جامعه

نظام حاکم بر جمهوری اسلامی ایران نظامی نشأت گرفته از قرآن است که می‌کوشد بر مبنای آرمان‌ها و ارزش‌های مکتب اسلام جامعه را اداره کند. لذا با هیچ‌یک از حکومت‌های موجود در دنیا مشابه نیست. این نظام برای برقراری ارتباط با جامعه و ابلاغ پیام‌های خود به شهروندان از ابزارها و پایگاه‌های ویژه‌ای برخوردار است. پایگاه‌هایی همچون نماز جماعت و نماز جمعه و اجتماع عظیم حج. باگذشت بیش از ۳۸ سال از انقلاب اسلامی، نهاد نماز جمعه در جهت جلب نظر مردم به تعاون و همکاری، تجهیز نیرو و کمک مالی به جبهه‌ها در طی دوران هشت سال دفاع مقدس، ایجاد فضای روانی سالم توأم با آرامش در پشت جبهه‌ها، اطلاع‌رسانی و آگاهی‌بخشی در زمینه‌های مسائل اخلاقی اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی

۱. ر. ک شیر مردی، نماز جمعه تجلی حکومت و هدایت امت اسلامی، ص ۱۸۵

۲. نساء (۴): ۱۳۵

دارای نقش مشهود و تأثیرگذاری بوده است. اهمیت بعد اخلاقی نماز جمعه بسیار است و از نظر فرهنگی نهاد نماز جمعه را می‌توان یک نهاد تربیتی دانست. لذا ما را بر آن داشت که نقش این بزرگ فریضه الهی را در تعالی اخلاقی جامعه اسلامی بررسی کنیم. نهاد نماز جمعه به‌ویژه امام‌جمعه به‌عنوان کسی که تربیون نماز جمعه را دارند یکی از نهادهای حکومت اسلامی است. نهاد نماز جمعه پیوند با ولایت و اهل بیت (ع) و درواقع میثاق با ولایت است. و امامان جمعه که نمایندگان ولی‌فقیه در جامعه هستند ادامه‌دهنده راه ائمه اطهار هستند و نقش مؤثری در تر بیت اخلاقی جامعه دارند. امام‌جمعه با استفاده از خطبه‌های نماز جمعه می‌تواند آموزه‌های اخلاقی و فضایل و رذایل اخلاقی را برای مردم بیان کند و عالی‌ترین الگوهای اخلاقی در اسلام را به مردم معرفی کند و مردم را به پیروی از آن‌ها دعوت کنند. آثار تربیتی و نقش سازنده نماز جمعه اختصاص به بعد فردی ندارد بلکه در بعد فرهنگی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و اخلاقی نیرومندتر می‌باشد و توصیه‌های اخلاقی، اعتقادی، سیاسی اجتماعی هر هفته بطور منظم و پیام توصیه به تقوا در آغاز هر خطبه و در هر هفته تأثیر بر نظام رفتارها و کردارهای جامعه خواهد گذاشت، به حدی که آهسته آهسته رفتار ناپسند از نمازگزار ترک شود و آداب اسلامی در رفتار وی آشکار گردد.

همچنانکه حضرت رضا(ع) در پاسخ فضل بن شاذان که سوال کرد: خطبه نماز جمعه به چه منظوری قرار داده شده است؟ فرمودند:

«از آنجا که نماز جمعه، مرکز اجتماع عموم است، خداوند متعال خطبه را وسیله ای برای موعظه مردم و متنبه کردن آنان و ترغیب آن‌ها به اطاعت خداوند و ترساندن و بازداشتن آن‌ها از معصیت الهی و راهنمایی و ارشاد آن‌ها به اموری که مصالح مادی و معنوی، دینی و دنیوی آن‌ها را تامین می‌کند قرار داده است. . . امام‌جمعه در ضمن خطبه باید مردم را در جریان حوادثی که در ظرف هفته رخ داده و با سرنوشت سیاسی و فرهنگی و اقتصادی و اخلاقی آن‌ها ارتباط دارد قرار دهد و ضمناً آنان را برای انجام کارهایی از نظیر پیشگیری و عاقبت اندیشی جلوی تمام زیان‌های احتمالی را بگیرد و همچنین انجام کارهایی که مصالح و منافع زندگی آن‌ها را تامین می‌کند بسیج سازد.»^۱

امام خمینی در بیاناتی درباره آثار تربیتی نماز جمعه، می‌فرمایند: «این نماز جمعه که در همه‌جا هست شما ببینید چه برکتی است. مردم را مهیا می‌کند، مردم را بیدار می‌کند.»^۲ وحدت و نمایش قدرت امت اسلامی ازجمله شعایر و مسائلی است که اسلام به آن اهمیت بسیار داده است و برای حفظ و ادامه آن،

۱. حرعاملی، *وسائل الشیعه*، ج ۵، ص ۳۹-۴۰

۲. جاسبی، انصاری، «نماز جمعه و نقش آن در اداره جامعه اسلامی»، ۱۳۷۶

نماز جمعه بهترین سنگراست زیرا نماز روشنگری و آگاه‌سازی آحاد مردم است که هم به جنبه معنوی و تربیت و تهذیب نفوس و انسان‌سازی و گسترش روح تقوا در جامعه که از این نماز متوقع بود دقت شده و هم به جنبه اجتماعی و سیاسی آن پرداخته است و زمینه تفاهم، تعامل، همکاری جامعه اسلامی را با یکدیگر و با حکومت اسلامی و ولایت فقیه برقرار می‌سازد و جامعه اسلامی را در برابر خطرات و دسیسه‌ها و توطئه‌ها بیمه می‌کند. از برجسته‌ترین تلاش‌های ائمه اطهار (ع)، در راستای وظایف رهبری جامعه، گردآوردن مؤمنان و تربیت معنوی آنان هست. و هدف آن‌ها این بود که اندیشه و دل‌های مؤمنان را از انحراف محفوظ داشته و پایه‌های اعتقادی آن‌ها را محکم و نسلی مقاوم از انسان‌های مؤمن و مسلح به علم، ایمان، تقوا و اخلاص تربیت کنند، و رابطه بین آن‌ها و عالم معنا باشند. ائمه جمعه نیز می‌توانند به پیروی از ائمه اطهار (ع) و با غنی‌تر شدن محتوای خطبه‌ها و ترویج فضایل اخلاقی و مذمت رذایل اخلاقی وجهت دهی افکار عمومی به سمت اهداف عالی دین از نماز جمعه به‌عنوان سنگری در مقابل تهاجم دشمنان بسازند و نسلی مقاوم در برابر تهاجم فرهنگی دشمنان اسلام تربیت کنند و خود به‌عنوان رهبر فرهنگی و الگوی اخلاقی جامعه باشند.

اکنون که دشمن در جنگ روانی افکار عمومی را هدف قرار داده یکی از نقشه‌های تربیتی نهاد نماز جمعه جواب دادن به شبهاتی است که از طرف مخالفین مطرح می‌شود و موجب گمراهی مردم و بویژه نسل جوان می‌گردد. باید توجه داشت که روح نیز مانند جسم از تغذیه نامناسب زیان می‌بیند و دچار آلودگی و مسمومیت می‌شود. تکیه بر یک اصل باطل یا تحریف شد و یا بد فهمیده شده می‌تواند منشأ مسمومیت روح گردد و به رشد آن لطمه زند و عوارضی زیان‌بارتر از مسمومیت جسم را به بار آورد. نماز جمعه محل پالایش و تزکیه روح و فراگیری درس‌های فراوانی است. و نهاد نماز جمعه به‌ویژه امام جمعه که در ارتباط بیشتر با مردم است می‌تواند مانند یک روانشناس به‌وسیله آموزه‌های دینی روح و روان مخاطبان خود را با فضایل اخلاقی آرامش ببخشد و نقش مؤثری در ایجاد اخوت و محبت و اتحاد در میان نمازگزاران داشته باشد و آن‌ها را به سمت وسوی یک هدف واحد هدایت کند و باعث یکرنگی و یکپارچگی آن‌ها شود.^۱ اعضای نهاد نماز جمعه به‌عنوان مرزداران عقیده و اخلاق اسلامی در جامعه هستند و از رسالت‌های سنگین آن‌ها تعلیم معارف الهی و احکام اسلامی و تربیت اخلاقی جامعه در تمام شئون فردی و اجتماعی است که در صورت برپایی صحیح نماز جمعه، باعث ارتقای اخلاق در جامعه اسلامی می‌شوند.

۴. موانع و راهکارهای تأثیرگذاری نهاد نماز جمعه به‌ویژه امام جمعه بر جامعه

نهاد نماز جمعه که به‌عنوان رسانه اسلامی در جامعه هست. یک‌نهاد اجتماعی خاص که مستقیماً با قلوب

۱. ر. ک، دارابی، «نقش نماز و مسجد در رسیدن به تعالی فرهنگی در اندیشه مقام معظم رهبری» مد ظله

مردم در ارتباط بوده و خیلی در چارچوب نظم اداری و مقررات سازمانی نمی‌گنجد و فراتر از سیستم مدیریتی عمل می‌کند و همواره مواجه با موانع اخلاقی سیاسی و اقتصادی اجتماعی است که مانع تأثیرگذاری بیشتر این نهاد می‌شود چنانچه به‌موقع شناسایی و رفع نشوند لطمات بسیاری را متوجه پیکره نظام خواهد کرد و ایفای نقش جامع مؤثر و متحول کننده نهاد نماز جمعه به وقوع نخواهد پیوست. در ذیل به نمونه‌ای از موانع اخلاقی و سیاسی و اجتماعی که مانع تأثیرگذاری بیشتر اعضای نهاد نماز جمعه در جامعه می‌شود ارائه می‌شود و راهکارهایی برای رسیدن به ارتباطی تأثیرگذار پرداختیم:

۴-۱. موانع اخلاقی

اعضای نهاد نماز جمعه به عنوان مرز داران عقیده و اخلاق در جامعه همان گونه که باید آراسته به فضایی باشد و محاسنی را برای خدمت بهتر به جامعه کسب نمایند و برابر آن رفتار کنند لازم است از رذایل دور باشند و خود را از آن‌ها پیراسته نمایند در غیر این صورت اعضای این نهاد گرفتار هوای نفس گردیده و حقوق مردم تضییع می‌گردد و در نتیجه از عهده انجام درست وظایف و مسئولیت‌هایی که به عهده گرفته‌اند بر نخواهند آمد و این پیراستگی‌های اخلاقی و رذایل خلقی موانع اخلاقی می‌باشند که مانع تأثیرگذاری بیشتر این نهاد در جامعه می‌شود در ذیل به مهم‌ترین موانع اخلاقی ای که متوجه نهاد نماز جمعه به‌ویژه امام جمعه می‌باشد خواهیم پرداخت و راهکارهایی ارائه می‌گردد:

۴-۱-۱. فقدان روحیه نقد پذیری

فقدان روحیه نقدپذیری از موانع اخلاقی است که اعضای نهاد نماز جمعه به‌ویژه امام جمعه که در ارتباط بیشتری با مردم است را تهدید می‌کند. انتقاد مقدمه اصلاح است و تا انتقاد نشود عیوب افراد شناخته نمی‌شود و اشخاص اصلاح نمی‌شوند و از سوی دیگر انتقاد شونده با هر درجه و جایگاهی در کردار و تصمیم گذشته و حال خویش بیشتر می‌اندیشد و با هشیاری و تیزبینی وارد عمل می‌شود زیرا احساس می‌کند همواره چشمان تیز و افکار نقاد دیگران کارهایش را زیر نظر دارند و به ارزیابی عملکرد او می‌پردازند. انتقاد و انتقاد پذیری از نکاتی است که در فرهنگ اسلامی به آن توجه شده است و امام صادق (ع) در این باره می‌فرماید: "بهترین دوستانم کسانی هستند که عیب‌های مرا به من هدیه می‌دهند" ^۱ و امام خمینی (ره) بارها بر ضرورت انتقاد تاکید می‌کند و انتقاد را مقدمه اصلاح می‌داند و می‌فرماید ما بی عیب نداریم و تا عیب‌ها گفته نشود اصلاح نمی‌شود. ^۲ اعضای نهاد نماز جمعه نباید خود را از اشتباه مصون پندارند و باز گذاشتن دریچه انتقاد منصفانه و سازنده به روی دیگران هم نقش دریچه اطمینان را باز می‌کند هم چه بسا بین سخنان و پیشنهادهای و حتی خرده گیریها سخن حق و کارشناسانه ای مطرح شود که تحولی بزرگ

۱. کلینی، کافی، ج ۲، ص ۶۳۹؛ مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۴، ص ۲۸۲

۲. موسوی خمینی، صحیفه امام، ج ۱۷، ص ۲۴۶

در نهاد نماز جمعه موجب گردد و نهاد نماز جمعه را با سرعت بیشتری به سوی اهدافش پیش ببرد در این راستا برای افزایش تأثیرگذاری نهاد نماز جمعه می‌بایست واحدهای روابط عمومی را فعال نموده و به صورت جدی آنان را وارد عرصه پاسخگویی نماید نکته مهم این که تنها دریافت نظرات افکار عمومی کافی نیست بلکه بایستی این نظرات توسط متخصصین مسائل اجتماعی اقتصادی و فرهنگی دسته‌بندی شده و به نهاد ارائه شود و در کنار آن می‌توان با انجام تحقیقات و نظرسنجی نظرات عامه را در خصوص موضوعات مبتلا به اخلاقی فرهنگی اجتماعی و... دریافت و با برنامه‌ریزی مناسب نظرات اخذ شده را در نظام تصمیم سازی و تصمیم‌گیری به کار برند.

۴-۱-۲. برتری‌طلبی، خودکامگی و قدرت‌طلبی

از آنجا که نماز جمعه کاملاً بر اساس اصول دین مبین اسلام مدیریت می‌شود لذا راه یافتن خوی خودکامگی در بین اعضای نهاد نماز جمعه بسیار نهی شده و نباید اعمال شود در نظر اسلام همه جا کرامت و شخصیت انسان محور است و هیچ کس حق تحمیل چیزی را بر کسی ندارد قرآن کریم شیوه شوم برتری‌طلبی و خودکامگی را نسبت به مردم به شدت محکوم کرده و مدیریتی که مبتنی بر اقدام به آرا و عقاید و حفظ حرمت و شخصیت مردم باشد تأیید می‌کند و چنین می‌فرماید:

«تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعُهَا لِلَّذِينَ لَا يَرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فُسَادًا»؛ «آری، (این سرای آخرت را (تنها)

برای کسانی قرار می‌دهیم که اراده برتری‌جویی در زمین و فساد را ندارند. »

از خطرهایی که ممکن است اعضای این نهاد را تهدید کند و به انحراف بکشد قدرت‌طلبی است در کتاب‌های اخلاقی از آن تعبیر به دوستی جاه و شهرت می‌نماید و آن را از مهلکات بزرگ دانسته‌اند که دارای آفات دنیوی و اخروی است. امام خمینی در موارد متعدد خطر حب جاه و مقام را که سرمنشأ آن حب نفس است گوش زد می‌کند می‌فرماید: "بالاترین گرفتاری ما همین گرفتاری حب نفس است گرفتاری حب جاه است گرفتاری حب شهرت است من می‌خواهم این عمل از من صادر بشود تا مردم برای من دست بزنند".^۲ با توجه به اینکه سرمنشأ قدرت‌طلبی خودخواهی و حب نفس است فرد خود رای رفته رفته به انزوای اجتماعی خواری و ذلت دچار خواهد شد. از نظر اسلام تصدی کارهای اجتماعی و خدمت به مردم کاری مقدس و در مسیر قرب الهی است تا آنجا که بهترین بندگان خدا - یعنی انبیا اوصیا و علما - همواره در راس کارهای اجتماعی بوده و هستند از این رو آلودن چنین کارهایی به اغراض شخصی و دنیوی علاوه بر بی اجر کردن آن شوکت و اقتدار شخصی و اجتماعی انسان رانیز خدشه دار می‌سازد. نهاد نماز جمعه به عنوان یک نهاد اجتماعی در جامعه برای پیشبرد اهداف تربیتی - اخلاقی خود

۱. قصص (۲۸): ۸۳

۲. موسوی خمینی، صحیفه امام، ج ۱۴، ص ۱۴

باید بین مردم باشند و به حمایت مردم نیاز دارند و این رذیله اخلاقی مانعی برای جذب مردم و اجرای اهداف آنهاست. تزکیه و خودسازی راه جلوگیری از این رفتار ناپسند است و توجه به این که مقام از بین می‌رود و باقی نمی‌ماند.

۴-۱-۳. حرمت‌شکنی و تحقیر دیگران

نهاد نماز جمعه به‌عنوان رسانه اسلامی باید کاملاً بر اساس اصول و موازین اسلامی مدیریت نماید می‌بایست حقوق دیگران را رعایت کرده و حفظ آن را نیز در خطبه‌های نماز توصیه کند پیامبر اکرم (ص) نیز پیروان خود را به پاسداری از حرمت و حریم یکدیگر موظف کرده و فرموده است: « مَا كَرِهَتْهُ لِنَفْسِكَ فَاکْرَهُ لِغَيْرِكَ، وَمَا أَحَبَّتْهُ لِنَفْسِكَ فَأَحِبِّهْ لِأَخِيكَ »؛ « آنچه برای خود نمی‌پسندی، برای دیگری نیز مپسند و آنچه برای خود دوست می‌داری، برای برادرت نیز دوست بدار. » در واقع حرمت انسان به منزلت اجتماعی و جایگاه سیاسی اجتماعی اوتعریف نمی‌شود احترام قایل شدن برای یکدیگر بر پایه این گونه ارزشها از ویژگی‌های مردمان دنیاپرست است نه انسانهای موحد و خدا پرست. مومنان را خداوند برادر یکدیگر خوانده است و آنان موظف اند که روابط میان یکدیگر را بر پایه محبت و دوستی استوار سازند.

از نگاه اسلام همه‌کسانی که زیر چتر نظام دینی و اسلامی زندگی می‌کنند از اقوام، نژادها، ادیان و مذاهب گوناگون همه باید حرمت و کرامتشان حفظ شود و از حقوق شهروندی به‌طور مساوی بهره‌مند باشند لذا اعضای نهاد نماز جمعه به‌ویژه امام‌جمعه نیز با این نگاه به مخاطبین خود نگریسته و برای فرهنگ آنان برنامه‌ریزی کنند. راز تحقیر دیگران خود بزرگ بینی است اعضای نهاد نماز جمعه باید سخت مراقب باشند که مبدا به خود بزرگ بینی مبتلا شوند و پیوسته از خداوند بخواهند که هرچه منزلتشان نزد مردم بالایی رود در خود احساس بزرگ بینی نکنند و به مردم احترام بگذارند و خود را کوچک و خادم مردم بدانند امیر اطهار (ع) بزرگترین منزلت آدمی را کوچک بودن در نزد خداوند می‌دانند و به این کوچکی می‌بالند. امیر مومنان در مناجاتی به درگاه خداوند ابراز می‌دارد: « إِلَهِي، كَفَى لِي عِزًّا أَنْ أَكُونَ لَكَ عَبْدًا، وَ كَفَى بِي فَخْرًا أَنْ أَتَكُونَ لِي رَبًّا »؛ « الهی مرا همین عزّت و سرفرازی بس که بنده تو هستم و همین افتخار بس که تو خداوندگار من هستی. » بنابراین رمز نجات از این رذیله اخلاقی در گرو بندگی حقیقی خداوند و تسلیم نشدن به هوای نفس است که باید اعضای نهاد نماز جمعه به آن توجه داشته باشند تا تأثیرگذارتر واقع گردند.

۴-۱-۴. دنیاگرایی

دنیا گرایی از مهم‌ترین موانع اخلاقی است که مانع تأثیرگذاری اعضای نهاد نماز جمعه بر جامعه می‌شود

۱. ابن شعبه، *تحف العقول*، ص ۱۴؛ مجلسی، *بحار الانوار*، جلد ۷۴، ص ۶۷ ح ۶.

۲. ابن بابویه (شیخ صدوق)، *الخصال*، ج ۱۴، ص ۴۲۰.

در قرآن کریم در این باره می‌فرماید: «اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُمْ زِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ»^۱؛ «بدانید زندگی دنیا تنها بازی و سرگرمی و تجمل پرستی و فخر فروشی در میان شما و افزون طلبی در اموال و فرزندان است.» امام موسی بن جعفر (ص) می‌فرماید: "سرای دنیا مانند آب دریا است که هر چه فرد تشنه از آن بنوشد تشنه‌تر شود تا آنجا که هلاکش سازد"^۲. بنابراین دنیا طلبی و دل بستگی به مظاهر مادی دنیا مانع ورود انسان به مدرسه کرامت الهی می‌شود. غفلت از مرگ انسان را به عالم طبیعت علاقه‌مند و در او دل بستگی ایجاد می‌کند و به این ترتیب او به کرامت الهی نخواهد رسید قرآن کریم درباره دنیا طلبان می‌فرماید: «يَأْخُذُونَ غَرَضًا هَذَا الْأَدْنَى»^۳؛ «(اما با این حال،) متاع این دنیای پست را گرفته، (بر اطاعت فرمان خدا ترجیح می‌دهند).» بنابراین انسان عاقل باید امکانات و وسایل دنیا را وسیله ای برای رسیدن به قله‌های رفیع سعادت قرار دهد.

یکی از عناصر موعظتی در خطبه‌های نماز جمعه این است که خطیب نماز گزاران را از افتادن در دام دنیا بر حذر بدارد زیرا یکی از مواضع لغزنده در مسیر سعادت و کمال انسان دنیا و جاذبه‌های دنیا بوده است و برای اینکه سخنش مؤثر واقع بشود باید ابتدا این رذیله را از خود دور کند واز آنجا که نگاه‌های بیشتری به سبک زندگی ایشان دوخته شده باید بیش از دیگر مدیران در صدد دفع این رذیله بر آیند تا تاثیر گذارتر واقع گردند. اعضای نهاد نماز جمعه اگر بخواهند مذهب باید کارشان را بر میزان الهی عرضه کنند که آیا برای دنیاست یا آخرت؟ امام خمینی (ره) درباره حب دنیا می‌فرماید: "آنچه مذموم است، دنیای خود انسان است، به معنی وجهه قلب به طبیعت و دل بستگی و محبت آن است که منشا تمام مفسد و خطاهای قلبی است." "ایشان در جایی دیگر می‌فرماید: مقصود از دنیا هر چیزی است که انسان را از حق تعالی به خود مشغول کند"^۴

۲-۴. راه کارهای اخلاقی

تأثیری که پیامبران، علمای ادیان و مذاهب، عالمان و فیلسوفان اخلاق و حقوق در جامعه دارند، بدین شیوه صورت می‌پذیرد که ارزش‌هایی را که بی‌ارتباط با امور حقیقی و واقعیات نیست، به مردم عرضه می‌دارند و از آنان دعوت می‌کنند که زندگی مادی و معنوی و فردی و اجتماعی خود را با آن ارزش‌ها سازگار و هماهنگ گردانند.^۵ تأثیرگذاری نهاد نماز جمعه به‌ویژه امام جمعه در ارتقاء اخلاقی جامعه، مانند

۱. حدید (۵۷): ۲۰

۲. مجلسی، بحار الانوار، جلد، ص ۱۵۲

۳. اعراف (۷): ۱۶۹

۴. موسوی خمینی، شرح چهل حدیث، ص ۱۲۱

۵. همان، ص ۳۰۰

۶. مصباح یزدی، جامعه و تاریخ از نگاه قرآن، ص ۲۶۷

تأثیری است که پیامبران و امامان در جامعه دارند و در این زمینه مردم را دعوت می‌کنند تا زندگی خود را با ارزش‌های اخلاقی هماهنگ نمایند بنابراین بهترین راه برای تأثیرگذاری در ارتقاء اخلاقی جامعه، آشنایی با شیوه‌های تبلیغی پیامبر (ص) و ائمه (ع) هست که در ذیل به آن می‌پردازیم:

۴-۲-۱. شنونده بودن

شنونده خوبی بودن یکی از صفات اخلاقی است که برای اعضای نهاد نماز جمعه برای اینکه تأثیرگذارتر بر جامعه باشند لازم است. پیامبر (ص)، شنونده بسیار خوبی برای مردم بود. حتی برای کسانی که نیت شومی در دل داشتند؛ تا حدی که آنان به ستوه می‌آمدند و از روی طنز می‌گفتند: «او گوش است». خداوند در این باره می‌فرماید: «وَيَقُولُونَ هُوَ أَدْنُ قُلْ أَدْنُ خَيْرٌ لَّكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ»؛^۱ و می‌گویند: او آدم خوش‌باوری است! بگو: خوش‌باور بودن او به نفع شماست! (ولی بدانید) او به خدا ایمان دارد؛ و (تنها) مؤمنان را تصدیق می‌کند» همین خلق نیکوی حضرت، یکی از مهم‌ترین عوامل مقبولیت و محبوبیت او بین مردم بود و موجب شد که آن حضرت بتواند تأثیرات عمیقی بر مردم به‌جای گذارد.

اگر کسی احساس کند شنونده خوبی برای سخنان خود یافته است، به‌راحتی می‌تواند افکار و احساسات خود را به او منتقل کند و به ایجاد ارتباط با او اقدام نماید. در این مرحله شنونده می‌تواند به تأثیرگذار خوبی تبدیل شود. اعضای نهاد نماز جمعه به‌ویژه امام‌جمعه باید شنونده خوبی برای حرف‌های مردم باشند وابتدا صحبت‌ها و نیازها و خواسته‌های آنان را خوب بشنوند سپس با توجه به نیازهای آنان به موعظه و راهنمایی آنان بپردازند این‌گونه بهتر می‌توانند به مردم نزدیک شده و اهداف تربیتی و دینی خود را اجرا کنند و در نتیجه تأثیرگذارتر واقع گردند.

۴-۲-۲. صادق بودن و جلب اعتماد

صداقت و راستگویی از بزرگ‌ترین فضایل اخلاقی است که در آموزه‌های دینی جایگاه ویژه‌ای دارد. یکی از مهم‌ترین راهکارهای تأثیرگذاری اعضای نهاد نماز جمعه صادق بودن و راست‌گویی است تا بتواند بدین‌وسیله اعتماد مردم را جلب کند. امام صادق (ع) سرلوحه دعوت همه پیامبران را «راست‌گویی» و «امانت‌داری» می‌داند و می‌فرماید:

«إِنَّ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ لَمْ يَعْثَرَ الْأَنْبِيَاءَ إِلَّا بِصِدْقِ الْحَدِيثِ وَ آدَاءِ الْأَمَانَةِ إِلَى الْبِرِّ وَالْفَاجِرِ. «؟» خداوند عز و جل هیچ

پیامبری را به رسالت برنمی‌گزیند، مگر [با سفارش] به راستگویی و ادای امانت به نیکوکار یا بدکار. « راستی در گفتار و کردار، انسان را محبوب دل‌ها و منبع شایسته اعتماد برای مردم می‌سازد. درحالی‌که ریا و نفاق و دروغ، افزون بر آنکه شخص را در جامعه و پیش‌خدا، بی‌اعتبار می‌سازد، سبب گسستن

۱. توبه (۹): ۶۱

۲. کلینی، کافی، جلد ۲، ص ۱۰۴، ح ۱

پیوندهای اجتماعی نیز می‌شود و افراد را پیش یکدیگر بی‌اعتماد می‌کند. انسان‌های دروغ‌گو به دوگانگی در شخصیت دچار می‌شوند و به همین دلیل، به هنگام برملا شدن دروغ و ریاکاری‌شان، گرفتار رنج و عذاب وجدان می‌شوند. درحالی‌که افراد راست‌گو و راست‌کردار، چون تنها آن‌گونه که می‌نمایند هستند، وجدان آرامی دارند و از آشکار شدن باطن خویش نزد مردم نگران نیستند. در روایات ائمه معصوم (ع) نیز بر صداقت تأکید شده و آن از اصول ایمان و دین و ملاک شناخت تدین افراد دانسته شده است امام صادق (ع) در این باره می‌فرماید: «برای شناختن تدین افراد به طولانی شدن رکوع و سجده او نگاه نکنید زیرا به آن عادت کرده است و اگر تر کش کند وحشت‌زده می‌شود اما به راست‌گویی و امانت داری او توجه کنید.»^۱ اگر اعضای نهاد نماز جمعه صادق و راست‌گو نباشند مردم به آن‌ها و دین بدبین می‌شوند زیرا آن‌ها به عنوان الگوی اخلاق دینی در جامعه می‌باشند و رفتار و کردار آن‌ها باید مطابق با دین باشد تا بین مردم محبوبیت و مقبولیت پیدا کنند در این صورت تأثیرگذار خواهند شد.

۴-۲-۳. شرح صدر

یکی از راه‌های تأثیرگذاری نهاد نماز جمعه این است که دارای فضیلت شرح صدر باشند تا در حوادث جامعه و مأموریت‌های سخت و مشاهده اوضاع ناگوار و بروز ناملایمات پیوسته ثابت قدم و پابرجا بمانند زمانی که حضرت موسی (ع) به مقام ارجمند پیامبری می‌رسد و مأموریت می‌یابد که رهبری مردم را به دست گیرد از خداوند چنین می‌خواهد:

«رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي»؛^۲ «(موسی) گفت: «پروردگارا! سینه‌ام را گشاده کن و کارم را برایم آسان گردان.»

. از رسول خدا (ص) پرسیدند شرح صدر چیست؟ فرمودند: «نورٌ يَقْذِفُهُ اللَّهُ فِي قَلْبِ الْمُؤْمِنِ فَيَنْشَرِحُ لَهُ صَدْرُهُ وَيَفْسَحُ»؛^۳ «نوری است که خدا در دل مؤمن می‌افکند و بدان دلش فراخ می‌گردد و گشاده می‌شود»

اگر نهاد نماز جمعه به‌ویژه امام جمعه از موهبت شرح صدر بهره‌مند باشد، برای از دست دادن امکانات مادی، موقعیت سیاسی اجتماعی و پست و مقام، دل‌تنگ و اندوهگین نمی‌شود و پاداش‌های بی‌پایان الهی و سرای جاوید آخرت را فراروی خود می‌بیند. نهاد نماز جمعه با توجه به مسائل و مشکلات خاص فعالیت فرهنگی به‌ویژه ناملایمات، انتقادات، اعتراضات یا کم‌توجهی‌های احتمالی به این حوزه زیر بنایی باید از سعه صدر و قدرت تحمل بالایی برخوردار باشند و دچار برخورد‌های احساسی زودرنجی و عقب‌نشینی از مواضع منطقی خود نشوند. تا بتوانند تأثیرگذار باشند.

۱. مجلسی، بحار الانوار، ج ۶۸، ص ۸

۲. طه (۲۰): ۲۵ - ۲۶

۳. مجلسی، بحار الانوار، ج ۶۸، ص ۲۳۶؛ طبرسی، مجمع البیان، ج ۴، ص ۵۶۱

۴-۲-۴. انعطاف‌پذیری

اعضای نهاد نماز جمعه باید در عین جدی بودن و جدی رفتار کردن، همواره انعطاف‌پذیری مناسب را حفظ نماید. نباید انتظار داشت تغییر و اصلاح در اندیشه و رفتار طرف مقابل ناگهانی، بلافاصله و یک‌مرتبه انجام گیرد؛ زیرا این مسئله نیازمند زمان و تدریج است. بنابراین باید به‌طرف مقابل، زمان و فرصت کافی داد تا به‌تدریج و تحت تأثیر سخن شما تغییر و تحول لازم را در خود ایجاد کند. خداوند متعال نیز پیامبر اکرم (ص) را به خاطر داشتن چنین ویژگی می‌ستاید و آن را یکی از علل موفقیت آن حضرت معرفی می‌کند «فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ»؛ «به (برکت) رحمت الهی، در برابر آنان [=مردم] نرم (و مهربان) شدی! و اگر خشن و سنگدل بودی، از اطراف تو، پراکنده می‌شدند». بنابراین اگر کسی بخواهد پیامبرگونه تأثیرگذاری مثبت داشته باشد، باید از انعطاف و بردباری کافی در برابر ناآگاهی‌ها، نقص‌ها و ضعف‌های دیگران برخوردار باشد.

۴-۲-۵. حلم و بردباری

از عوامل مهم جذب دل‌های افراد به‌سوی اسلام، حلم و بردباری است. حلم نوعی تسلط بر نفس است، به‌طوری‌که هنگام برخورد با صحنه‌های ناراحت‌کننده دچار غضب نشود و عکس‌العمل نشان ندهد. راغب اصفهانی حلم را مهار نفس و طبیعت از به هیجان درآمدن به سبب غضب می‌داند. از عوامل ریشه‌ای و اصل در موفقیت در هر کاری به‌ویژه پیروزی در آزمایش الهی حلم و بردباری است که هم عقل آن را تأیید می‌کند و هم شرع مقدس بر آن تأکید می‌ورزد امام جعفر صادق (ع) در این باره می‌فرماید: «يُظْفَرُ مَنْ يَحْلُمُ»^۱؛ «انسان بردبار پیروز است.»

یکی از ویژگی‌های مهم و لازم برای اعضای نهاد نماز جمعه صبر و استقامت در راه انجام رسالت و وظیفه است. پرواضح است که کار فرهنگی صبر و حوصله‌ی فراوان می‌طلبد دشواری و پیچیدگی و زمان‌بری فراوان کار فرهنگی قابل قیاس با هیچ‌گونه فعالیت دیگری نیست اعضای نهاد نماز جمعه باید بدانند که انتظار تحولات زود هنگام در اجرای مأموریتش مانع بزرگی در راه تلاش خواهد بود فرهنگ امری دیرپاست که تغییر آن زمان می‌برد و فقط کسانی در این راه توفیق می‌یابند که از حوصله‌ی فراوان برخوردار باشند بنابراین اصلاح فرهنگ و اخلاق کسانی را طلب می‌کند که صبر فراوان داشته و به فراهم آوردن شرایط برای استمرار فعالیت مشغول هستند و نهاد نماز جمعه که با افراد مختلفی سروکار دارند گاهی با توهین و جسارت‌های آن‌ها روبه‌رو می‌شوند که باوجود قدرت و توانایی مقابله با آن‌ها باید به زیور حلم آراسته باشند تا بتوانند به وظیفه قانونی خود عمل کنند.

۱. آل عمران (۳): ۱۵۹

۲. راغب، مفردات، ص ۱۱۲

۳. مجلسی، بحارالانوار، جلد ۷۸ ص ۲۶۹

۴-۲-۶. احترام به مردم

یکی دیگر از راه کارهای تأثیرگذاری نهاد نماز جمعه، احترام به مردم است. اگر اعضای نهاد نماز جمعه به ویژه امام جمعه بتواند در دل و جان مخاطبان تأثیرگذار باشد در رسیدن به نتایج، گام‌های سریع‌تری برداشته است. پیامبر (ص) با راه کارهای خاص خود، همچون احترام به مردم این زمینه را به وجود آورد. به عنوان مثال پیامبر (ص) حتی برای کودکان هم احترام خاصی قائل بود و در این باره می‌فرمود: "یکی از پنج خصلتی که تا پایان عمر هرگز ترک نخواهم کرد سلام کردن به کودکان است تا پس از من به صورت سنت درآید".^۱ همچنین احترام به دیگر طبقات در سرلوحه کار تبلیغی پیامبر (ص) بود. "در روایت می‌خوانیم مردی وارد مسجد شد در حالی که پیامبر (ص) تنها نشسته بود. حضرت بلند شد و جا باز کرد آن شخص با کمال تعجب گفت ای رسول خدا جا که بسیار است فرمود حق مسلمان بر مسلمان است که اگر دید برادرش می‌نشیند بلند شود و برایش جا باز کند".^۲

"هرگز پیامبر اسلام خلق و خوی مردمی و محبت به مردم را فراموش نکرد. مانند خود مردم زندگی می‌کرد. قدرت، رفتار او را عوض نکرد. در همه حال با مردم و از مردم بود. نقل شده که از او بخشنده‌تر، یاری کننده‌تر، شجاع‌تر و درخشان‌تر کسی دیده نشده است".^۳ با اینکه هیبت الهی داشت، با مردم خوش رفتاری می‌کرد. وقتی در جمعی می‌نشست، شناخته نمی‌شد که او پیامبر خدا است. اعضای نهاد نماز جمعه به ویژه امام جمعه که در ارتباط بیشتر با مردم است باید با بهره‌گیری از سیره پیامبر و ائمه اطهار اهداف عالیه دین را اجرا کنند لازم است که به تمام اقشار جامعه احترام بگذارند تا مورد احترام قرار گیرند و این گونه باعث جذب مردم به نماز جمعه می‌شوند و سخنانشان مؤثر خواهد شد.

۴-۲-۷. عمل به دستورات الهی و گفته‌ها

یکی از راه‌های تأثیرگذاری اعضای نهاد نماز جمعه بر جامعه عمل به گفته‌ها است در نظرگاه استاد مطهری "یک فرق میان مکتب انبیا و مکتب فلاسفه و حکما این است که حکما اهل نظریه و تعلیم و تدریس می‌باشند و سروکارشان تنها از راه زبان با افکار و ادراکات بشر است. ولی پیامبران به آنچه می‌گویند قبل از آنکه از دیگران تقاضای عمل بکنند، خودشان عمل می‌کنند و لهذا تا اعماق روح بشر نفوذ می‌نمایند. قلب و احساسات بشر را تحت تصرف خویش درمی‌آورند. اولیای دین مردم را با عمل خود تحت تأثیر قرار می‌دادند".^۴ و خداوند متعال در قرآن در این باره می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا

۱. مجلسی، بحار الانوار، جلد ۱۶، ص ۲۱۵

۲. قمی، سفینه البحار، جلد ۱، ص ۴۱۶

۳. مجلسی، بحار الانوار، جلد ۱۶ ص ۲۳۱

۴. ر.ک. مطهری، حکمت‌ها و اندرزها، ص ۲۲۳

تَعْلُونَ»^۱؛ «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! چرا سخنی می‌گویید که عمل نمی‌کنید؟»

همان‌گونه که می‌دانیم عموم مردم به‌ویژه نسل جوان بیشتر به عمل ائمه جمعه نگاه می‌کنند تا محتوای پیامشان. به همین جهت خداوند متعال در آیه‌ای مبلغان بدون عمل را مورد نکوهش قرار می‌دهد و می‌فرماید: «تَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ»^۲. «آیا مردم را به نیکی (و ایمان به پیامبری که صفات او آشکارا در تورات آمده) دعوت می‌کنید، اما خودتان را فراموش می‌نمایید؛ باینکه شما کتاب (آسمانی) را می‌خوانید! آیا نمی‌اندیشید؟»

اعضای نهاد نماز جمعه به‌ویژه ائمه جمعه خود عامل به احکام الهی بوده و از وجهه دینی قابل‌ملاحظه‌ای برخوردارند و این مورد، زمینه گرایش مردم به اسلام‌خواهی را فراهم می‌کند. اما در صورتی که ائمه جمعه خود عامل به آنچه می‌گویند نباشند، خطابه آن‌ها تأثیرگذار نبوده و مردم را آگاه نمی‌سازد.

۴-۲-۸. خودسازی و اخلاص

یکی از ویژگی‌هایی که تأثیر شگرفی در جذب مردم به نماز جمعه دارد خودسازی و تهذیب نفس اعضای نهاد نماز جمعه به‌عنوان عالمان دینی و نمایندگان نظام اسلامی است و نخستین و ضروری‌ترین نکته‌ای را که باید موردتوجه خاص قرار دهند اخلاص است، اخلاص به معنی پاک نمودن عمل و نیت از غیر خداست، ومخلص کسی است که برای انجام کارهای خود انگیزه ای جز تقرب به درگاه خدا نداشته باشد از اینرو فقط به او دل می‌بندد وتعریف وتکذیب دیگران در نظرش یکسان است. اخلاص یک ویژگی ضروری برای یک امام جمعه است و تأثیر زیادی در جذب مردم خواهد داشت چراکه اگر عملی برای خدا باشد، خداوند زمینه‌های تأثیرگذاری آن را فراهم می‌سازد، خداوند متعال در حدیث قدسی می‌فرماید: «الإِخْلَاصُ سِرٌّ مِنْ أَسْرَارِ، اسْتَوْدَعْتُهُ قَلْبَ مَنْ أَحَبَّتُ مِنْ عِبَادِي»^۳؛ «اخلاص سرّی از اسرار من است و من آن را به دل بندگانی که دوستشان دارم، می‌سپارم.» از آثار اخلاص تقرب به خداوند وتوفیق الهی ورسیدن به بصیرت وحکمت می‌باشد واعضای نهاد نماز جمعه اگر انگیزه کار خود را تنها رضایت الهی کنند خداوندبه آنها توفیق می‌دهد تا در جامعه تاثیر گذار واقع گردند.

۴-۲-۹. تواضع

بدون تردید یکی از برترین و زیباترین ویژگی‌های انسانی تواضع و فروتنی است، این ویژگی برای تمامی انسان‌ها زیبا و پسندیده است و برای اعضای نهاد نماز جمعه که در منصب تبلیغ و ترویج ارزش‌های اسلامی قرار گرفته‌اند پسندیده‌تر و زیباتر است، امام سجاد (ع) در این باره می‌فرماید: «و لا تَرْفَعْنِي فِي النَّاسِ

۱. صف (۶۱): ۲

۲. بقره (۲): ۴۴

۳. مجلسی، بحارالانوار، جلد ۷۰، ص ۲۴۹، ح ۲۴

دَرَجَةً إِلَّا حَطَطْنِي عِنْدَ نَفْسِي مِثْلَهَا، وَ لَا تُحَدِّثْ لِي عِزًّا ظَاهِرًا إِلَّا أَحَدَّثْتَ لِي ذِلَّةً بَاطِنَةً عِنْدَ نَفْسِي بِقَدْرِهَا^۱؛ «خداوند! موقعیت مرا در میان مردم درجه‌ای بالا مبر مگر آنکه در پیش نفس خودم به همان اندازه پایین بیاوری و برای من عزت اجتماعی فراهم نسازی مگر آنکه به همان اندازه ذلت باطنی در روح و جان من ایجاد فرمایی.» پیامبر که بهترین و والاترین و ارزشمندترین انسان‌ها در روی زمین است و با آنکه از مقام و شأن والایی برخوردار بود باین‌وجود خداوند دستور متواضع بودن را به آن حضرت می‌دهد، و می‌فرماید: «وَ اخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ»^۲؛ «و بال‌وِپر خود را برای مؤمنانی که از تو پیروی می‌کنند بگستر.» اعضای نهاد نماز جمعه که دارای مقام و موقعیت اجتماعی هستند اگر قدرت تسلط بر نفس را نداشته باشند به دام تکبر و خودبرتربینی گرفتار و از خط تعادل منحرف می‌شوند و برای جلوگیری از نفوذ روحیات متکبرانه باید تواضع و فروتنی را سرلوحه رفتارهای خود قرار دهند تا بتوانند مردم را در تمام سطوح جامعه را جذب کنند

۴-۲-۱۰. حسن خلق

گشاده‌رویی و خوش‌رفتاری از بارزترین صفات رسول خدا(ص) بود و سهمی عمده در جذب مردم به اسلام و شیفتگی آنان به شخص پیامبر اسلام (ص) داشت. ایشان با همین «اکسیر اعظم» دل‌ها را جذب و به‌جای کینه‌ها و دشمنی‌ها، بذر محبت و مودت می‌کاشت. برای همین بود که خداوند مدال افتخارآمیز «وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ»^۳ «و تو اخلاق عظیم و برجسته‌ای داری» را مختص رسولش گردانید.

اعضای نهاد نماز جمعه هم برای رسیدن به هدف‌های تربیتی، باید از اخلاق اجتماعی و اصول انسانی و حسن خلق بهره بگیرند. شیوه برخورد پیامبر (ص) با مردم، چنان بود که به‌سرعت آن‌ها را به‌سوی هدف‌های خود جذب می‌کرد و در اعماق جان‌شان نفوذ می‌نمود. قرآن درباره این خصلت مردمی حضرت می‌فرماید: «به خاطر رحمت الهی بود که برای مردم نرم شدی و اگر خشن و سخت‌دل بودی، از دور تو پراکنده می‌شدند»^۴ بی‌شک راز محبوبیت نهاد نماز جمعه موفق و کارا در گرو خوش‌خلقی ایشان است و رمز «مردم‌داری» در پرتو «خوش‌رویی» است. خوش‌رفتاری در برخورد با مردم، همچون آهن‌ربایی است که فلز وجود انسان‌ها را به‌سوی خود می‌کشد و دل‌های پراکنده را به هم وصل می‌کند. نهاد نماز جمعه برای ارتقاء اخلاق در جامعه و تحقق آرمان‌ها و ارزش‌های اسلامی باید خود واجد این خصیصه باشند تا بتوانند مردم را به نماز جمعه جلب کنند و تأثیرگذار واقع گردند.

۱. صحیفه سجادیه، دعای ۲۰، ص ۱۲۰

۲. شعرا (۲۶): ۲۱۵

۳. قلم (۶۸): ۴۰

۴. آل‌عمران (۳): ۱۵۹

۴-۲-۱۱. آراستگی ظاهری

یکی از اموری که اعضای نهاد نماز جمعه به‌ویژه امام‌جمعه که در تماس بیشتر با مردم است را از دیگران متمایز ساخته و موجب تأثیرگذاری بیشتر این نهاد می‌شود همان آراستگی ظاهری و دور از تجمل‌گرایی است و این از مواردی است که نهاد نماز جمعه را ویژه و موجبات جذب مردم و جوانان به نماز جمعه می‌شود امام صادق (ع) در این باره می‌فرماید:

«يَتَزَيَّنُ أَحَدُكُمْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ يَغْتَسِلُ وَيَتَطَيَّبُ وَيُسْرَحُ لِحِيَّتَهُ وَيَلْبَسُ أَنْظَفَ ثِيَابِهِ وَلَيْتَهَيَّا لِلْجُمُعَةِ وَ لِيَكُنْ عَلَيْهِ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ السَّكِينَةُ وَالْوَقَارُ»^۱؛ «یکایک شما باید در روز جمعه خود را بیاراید، غسل کند، عطر بزند و ریش و موهای خود را شانه نماید و پاکیزه‌ترین لباس‌های خود را بپوشد و برای نماز جمعه آماده شود و البته باید آرامش و وقار در رفتار او نمایان باشد.»

آنان که در مجامع عمومی ظاهر می‌شوند و رسالت فکری و نقش فرهنگی خود را از طریق حضور در میان مردم ایفا می‌کنند باید از لحاظ ظاهر چهره‌ای مقبول و شمایی آراسته داشته باشند تا در جذب مخاطب توفیق بیشتری را به دست آورند. انسان‌ها بر اساس طبیعت و فطرتشان پیش از آنکه سخنان گوینده را بشنوند و با محتوای فکر و ذهن او آشنا شوند قیافه و ظاهرش را مشاهده می‌کنند اگر ظاهری قابل قبول و چشم‌نواز داشته باشد زمینه را برای توجه به کلامش تا حدودی فراهم کرده است. قرآن کریم همگان را به این نکته تربیتی توصیه می‌کند که برای حضور در مجامع عمومی همانند مسجد و انجام عبادت بانظافت و آراستگی وارد شوید «يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ»^۲؛ «ای فرزندان آدم! زینت خود را به هنگام رفتن به مسجد، با خود بردارید»

هنگامی که پیشوایان معصوم برای عبادت پروردگار و یا حضور در مجامع عمومی خود را آماده می‌کردند بهترین و نظیف‌ترین لباس را می‌پوشیدند و خود را با عطر و بوی خوش معطر می‌ساختند و با آراسته‌ترین شکل ظاهر می‌شدند، وقتی از آن بزرگواران در مورد آراستگی می‌پرسیدند در پاسخ به همین آیه استناد می‌فرمودند و کار خود را نوعی عمل به دستور خداوند متعال می‌دانستند.

خطیب جمعه به خاطر موقعیت و رسالتی که بر عهده دارد باید بخش قابل‌توجهی از مطالب خود را در شکل و شمایل ظاهری و شیوه‌های رفتاری خویش بریزد و از این طریق بخشی از پیام خود را به مخاطب اعلام کند زیرا زبان ظاهر تا حدودی نمایانگر زبان باطن است و زبان رفتار گویاتر از زبان گفتار است. "ما در فرهنگ اسلامی معتقدیم پیامبر و امام که هدایت و رهبری امت را بر عهده می‌گیرند نباید از نظر ظاهر

۱. کلینی، *فروع کافی*، ج ۳، ص ۴۱۷

۲. اعراف (۷): ۳۱

نقص و نارسایی داشته باشند زیرا وجود پیامبر و امام باید از هر جهت وجود کامل باشد و نفس ظاهری موجب اخلال در انجام رسالت خواهد بود.^۱

در ذیل به چند از نمونه از نمودهای آراستگی در حوزه خطابه با استناد به سیره و سنت پیامبر و امامان اشاره می‌کنیم:

(الف) لباس خطیب: از آداب خطابه این است که خطیب با لباس مناسب، تمیز و منظم در برابر مردم ظاهر شود. سیره پیشوایان دین چنین بوده است که با بهترین و نظیف‌ترین پوشش در اجتماع ظاهر می‌شدند. "سیره امام رضا (ع) این بود که در فصل تابستان روی حصیر، و در زمستان روی گلیم می‌نشستند و لباس خشن بر تن می‌پوشیدند ولی هنگام حضور در اجتماع خود را برای مردم مزین و آراسته می‌کردند."^۲

(ب) عطر و بوی خوش: برای رهبران دینی و یا مسئولانی که در میان مردم هستند و هر ساعتی با افراد مختلف و متعدد ملاقات می‌کنند، علاوه برداشتن لباس و پوشش تمیز و مرتب، باید بوی بدن و لباس آنان، بوی خوش و روح‌نوازی باشد تا در جلب و جذب دیگران و تأثیرگذاری، توفیقات بیشتری را به دست آورند. از ویژگی‌های پیامبر اکرم (ص) این بود که همیشه بدنش را به بوی خوش معطر می‌کرد. "شخصی می‌گوید از اصحاب رسول خدا پرسیدم: چه هدیه‌ای را پیامبر بیشتر دوست می‌دارد؟ به اتفاق گفتند محبوب‌ترین چیزها در نزد آن حضرت عطریات است و رغبت زیادی به عطریات دارند."^۳

آنگاه که روز جمعه فرامی‌رسید پیامبر اکرم (ص) هم بدن مطهر خود را به بوی خوش، معطر می‌ساخت و هم به دیگران توصیه می‌فرمود این کار را به عنوان سنت نبوی انجام بدهند: «قال رسول الله (ص) لعلی: یا علی علیک بالطیب فی کل جمعه فانه من سنتی»؛^۴ «پیامبر خدا به علی (ع) فرمودند: ای علی بر تو لازم است که در هر جمعه، خود را معطر و خوشبو کنی، پس این عمل خوش بویی از سنت من است» خطیب جمعه باید به پیروی از سنت نبوی و به خاطر تأثیرگذاری هرچه بیشتر خود را خوشبو و معطر سازد و با آراستگی و خوش بویی در جایگاه خطابه جمعه قرار گیرد.

(ج) آرایش سروصورت: خطیب جمعه باید علاقه‌مندی خود را به نظم و نظافت در روش‌های رفتاری زندگی به شکل مطلوبی نمایان سازد تا با اعتمادسازی‌های مختلف بتواند توجه مخاطبان را جلب نماید. نخستین گام و ساده‌ترین بیان برای انتقال مفاهیم ارزشمندی چون نظم و نظافت به ذهن و ضمیر دیگران این است که خطیب این‌گونه مفاهیم را در ظاهر وجودش بریزد و با شکل و شمایلی آراسته در میان مردم

۱. ر.ک. تقوی، رسالت و جایگاه نماز جمعه، ص ۲۰۲

۲. مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۹، ص ۳۰۰

۳. ر.ک. کلینی، اصول کافی، ج ۵، ص ۳۳۱

۴. طباطبایی، سنن النبی، ص ۱۰۶

ظاهر شود. او باید آرایش موهای سروصورت، کوتاه کردن ناخن و مسواک زدن دندان‌ها بر آراستگی خویش بی‌افزاید و از این طریق چشم‌های همه آنان که به هنگام ایراد خطابه با او روبرو می‌شوند را نوازش بدهد، بی‌دقتی و ژولیدگی در این‌گونه موارد نه تنها نشان از زهد و بی‌رغبتی به دنیا نیست بلکه به شدت از طرف اولیاء دین چنین افرادی مذمت شده‌اند. سیره رسول گرامی اسلام (ص) چنین بود که در روز جمعه و پیش از رفتن به نماز جمعه خود را پیرایش می‌کرد و سپس با آراستگی در جمع نمازگزاران حاضر می‌شد. «کان رسول الله یقلم اظفاره، و یقص شاربه یوم الجمعة، قبلان یخرج الی الصلاه»؛ «پیامبر اکرم (ص) در روز جمعه پیش از اینکه از منزل خارج شود ناخن‌هایش را می‌گرفت و شاربش را می‌زد»

۴-۲-۱۲. ساده زیستی و دوری از تجملات

زهد و ساده زیستی، دوری از تجملات و زرق و برق‌های دنیایی یکی از ویژگی‌های بارز پیامبران و امامان معصوم بوده و این مهم نسبت به نهاد نماز جمعه به‌ویژه امام جمعه که وارثان این اولیاء هستند ضروری به نظر می‌رسد.

داشتن یک زندگی ساده و بی‌آلایش و دور شدن از زخارف دنیا، بسیار مناسب و سازگار با رسالت خطیب جمعه است.

۴-۳. موانع سیاسی

نماز جمعه نمازی عبادی-سیاسی است نیروی متراکم امت در تجمعات نماز جمعه بستری مناسب برای طرح مسائل مهم سیاسی، تجهیز عمومی آگاهی بخشی ملی، بسیج توده‌ها و خنثی‌سازی توطئه‌هاست اینکه نصب امام جمعه از شئون و اختیارات رهبری و ولایت است و ائمه جمعه منصوبین از طرف حاکمیت اسلامی‌اند جلوه دیگری از بعد سیاسی آن را نشان می‌دهد ولی موانعی مانع تأثیرگذاری سیاسی نهاد نماز جمعه در بر جامعه می‌شوند که در ذیل به آن‌ها اشاره می‌کنیم:

۴-۳-۱. جانبداری از گرایش خاص سیاسی

یکی از موانع تأثیرگذاری نهاد نماز جمعه جانبداری از حزب یا گرایش خاص جامعه است که باعث برهم خوردن وحدت جامعه و دور شدن گرایش‌های مختلف از نماز جمعه می‌شود اعضای نهاد نماز جمعه به‌ویژه ائمه جمعه باید بدانند که سنگر نماز جمعه به‌عنوان عامل وحدت‌آفرین برای تمام اقشار و گرایش‌های جامعه هست و جناحی شدن آن‌ها باعث اختلاف بین مسلمانان می‌شود و امام جمعه به‌عنوان الگوی اخلاقی همه اعضای جامعه است و وظیفه او جذب همه‌ی مردم است وقتی به گروه خاصی وابسته باشد نمی‌تواند جز در میان هواداران خود نفوذ کند در نتیجه گروهی از مردم از نماز جمعه دور شوند و باعث برهم خوردن وحدت مسلمانان می‌شود که این نوعی خیانت به دین است.

۴-۳-۲. به روز نبودن خطبه‌ها

به روز نبودن کم محتوا و مستدل نبودن خطبه‌های نماز جمعه. از موانع تأثیرگذاری ائمه جمعه می‌باشد امام جمعه بدون اندیشه و طرح قبلی و تنظیم و گزینش مطالب نباید به سخنرانی بپردازد و فقدان بصیرت و بینش صحیح دینی اجتماعی و سیاسی و نداشتن اطلاعات لازم مانع تأثیرگذاری امام جمعه بر مردم می‌شود و امام جمعه باید نیازهای مخاطبان را بشناسد و همراه با تحولات زمان خطبه‌های نماز جمعه را آماده کند

۴-۳-۳. عدم پشتوانه قانونی

محروم ماندن این نهاد از امکانات دولتی و عدم وضع قوانین و مقررات لازم در خصوص اجرای اهداف نماز جمعه و جایگاه ائمه جمعه از سوی دستگاه‌های تقنینیه مثل مصلحت نظام، شورای عالی انقلاب فرهنگی، مجلس شورای اسلامی.

قرار گرفتن نماز جمعه در رأس همه امور و برقراری ارتباط حکومت و مردم به دست توانای ائمه جمعه به عنوان یک جایگاه وحید و منحصر در کلام مؤسس و بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران حضرت امام (ره) و نیز بیانات ارزشمند رهبر عظیم‌الشان انقلاب اسلامی (دام‌ظله‌العالی) در خصوص اهمیت نماز جمعه الآن مطابق با شأن حکومت دینی نیست. آنچه امروز شاهد هستیم اقامه نماز جمعه به صورت سنتی با اختیارات محدود است لذا نهاد نماز جمعه خصوصاً امام جمعه جهت موفقیت و ظایف مدیریتی خود در حوزه دین و سیاست و کارکردها در مراکز مهم تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی جایگاه قانونی نداشته و خواسته‌های به حق ائمه جمعه و نهاد نماز جمعه فاقد پشتوانه قانونی است. و باید بودجه کافی از سوی نظام اسلامی جهت فعالیت‌های نماز جمعه و امکانات رفاهی حقوقی جهت ائمه جمعه و دیگر کارگزاران نهاد نماز جمعه اختصاص یابد.

۴-۴. راه کارهای سیاسی

راه کارهایی سیاسی که برای تأثیرگذاری بیشتر نهاد نماز جمعه می‌توان ارائه داد را در ذیل بیان می‌کنیم:

۴-۴-۱. ایجاد وحدت

نهاد نماز جمعه بایستی در انجام رسالت الهی خویش در تألیف قلوب مردم و ایجاد وحدت بین آن‌ها کوشا باشد و این حرکت را به پیروی از پیامبر اکرم (ص) و وظیفه اصلی خود بشمارد. یکی از کارهایی که پیامبر (ص) در همان ماه‌های اول ورود به مدینه انجام دادند، ایجاد اخوت بین مسلمان‌ها بود؛ یعنی مسلمان‌ها را باهم برادر کردند. بدین صورت که آن‌ها را دوه‌دو باهم برادر قرارداد و طبقات و خانواده‌های این‌ها و اشرافی‌گری اشراف مدینه و قریش را رعایت نکرد و غلام سیاهی را با یک آقازاده معروف و بنی‌هاشم را با قریش برادر کرد. او با این کار زمینه برادری را در بین مردم ترویج کرد. نهاد نماز جمعه به عنوان مبلغین رسالت پیامبر (ص) باید بکوشند تا زمینه برادری را در میان همه مردم و میان همه طوایف و فرق ترویج

نمایند. مقام معظم رهبری در خصوص وحدت می‌فرمایند: «دو جهت‌گیری اساسی در وحدت وجود دارد، یکی عبارت از رفع اختلافات و تناقض‌ها و درگیری‌ها و تضادها که از قرن‌ها پیش تا امروز بین طوایف و فرق مسلمین وجود داشته و همیشه به ضرر مسلمین بوده است. دیگر این که وحدت باید در خدمت و در جهت حاکمیت اسلام باشد والا هیچ است. علمای اسلام قبول دارند که قرآن می‌فرماید: «وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ»؛ «ماهیچ پیامبری را نفرستادیم مگر برای این که به فرمان خدا، از وی اطاعت شود.» پیامبر که نیامد نصیحتی بکند، حرفی بزند، مردم هم کار خودشان را بکنند و به او هم احترامی بگذارند، آمد تا مورد اطاعت قرار بگیرد. جامعه و زندگی را هدایت کند. نظام را تشکیل دهد و انسان‌ها را به سمت اهداف زندگی درست پیش ببرد». ۲ جناحی شدن نهاد نماز جمعه و دخالت در عزل و نصب‌ها فراتر از حدود اختیارات باعث بر هم خوردن وحدت جامعه و دور شدن گرایش‌های مختلف از نماز جمعه و هدر رفتن نیرو و امکانات جامعه می‌شود. جامعه‌ای که دچار تفرقه شود هیچ‌گاه به آرمان‌ها و برنامه‌های خود نخواهد رسید. قرآن به مسلمانان دستور می‌دهد که به ریسمان الهی چنگ زده و دچار تفرقه نشوند «وَاَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا»^۳؛ «و همگی به ریسمان خدا [= قرآن و اسلام، و هرگونه وسیله وحدت]، چنگ زنید، و پراکنده نشوید!» و بیان می‌کند که:

«وَلَا تَنَازَعُوا فَعَشَلُوا وَتَذَهَبَ رِيحُكُمْ»^۴؛ «و نزاع (و کشمکش) نکنید، تا سست نشوید، و قدرت (و شوکت) شما از میان نرود.»

امام خمینی در اهمیت وحدت برای جلوگیری از آسیب‌های داخلی و خارجی می‌گویند: «مسلمین به دستور خدای تبارک و تعالی ید واحده‌اند نه دو تا دست ید واحده علی من سواهم. اگر مسلمین مثل یکدست باشند این دیگر آسیب بردار نیست. آسیب از داخل خود آدم داخل خود ملت و کشور بر ما وارد می‌شود و بر شما از خارج هیچ ترسی نداشته باشید از داخل خودمان بترسید...»^۵

امام خمینی منشأ اختلاف را هوای نفس می‌دانند. ^۶ و معتقد است اختلاف از سوی هرکسی که باشد آن زبان شیطان است چه روحانی یا انسان مقدس و یا یک نماز گذار مطرح شود همه تحت تأثیر شیطان‌اند و به آن توجه ندارند.^۷

۱. نساء (۴): ۶۴

۲. دفتر مقام معظم رهبری، حدیث ولایت، جلد ۵، ص ۲۴۲

۳. آل عمران (۳): ۱۰۳

۴. انفال (۸): ۴۶

۵. موسوی خمینی، صحیفه امام، ج ۱۲، ص ۴۰۶

۶. همان، ج ۱۸، ص ۱۳۴

۷. ر.ک. همان، ج ۲۰، ص ۷۹

۴-۲. خطابه و خطبه‌های کاربردی

یکی از مؤثرترین اسباب که موجب مطلوبیت و موفقیت نهاد نماز جمعه می‌شود خطبه‌های خطیب جمعه است، استفاده توأمان از چارچوب منطقی و عاطفی برای بیان خطبه‌ها در تحریک عواطف مؤثر خواهد بود. یکی از راه‌های تقویت این فریضه دینی، اطلاع کافی و مفید خطیب جمعه در خصوص مسائل اخلاق اسلامی است؛ زیرا خطیب جمعه دعوت‌کننده مردم به سوی حق، برگزارکننده یک عمل عبادی و ارائه‌کننده اطلاعات مفید و ذی‌قیمت است. خطبه‌هایی که عالمانه و عاقلانه و عاشقانه و مختصر و مفید و بابیانی شیوا و مطالبی عمیق ایراد گردد به جان‌ودل مردم نشست و موجب جذب مردم نیز خواهد شد. امام جمعه می‌تواند با خطبه‌های خود تعلقات گروهی، قومی، نژادی و زبانی را به سمت تعلق و هویت دینی سوق دهد؛ زیرا اسلام به‌عنوان یک عامل وحدت‌بخش، مورد توافق تمامی جمعیت کشور است.

بنابراین، بهتر است نهاد نماز جمعه در جایگاه امامت جمعه از سخنرانان فصیح، بامعلومات و دارای توانایی‌های کافی در امر ارشاد و هدایت، استفاده شود. و برای ائمه جمعه کلاس‌های پرورش فکری سیاسی اجتماعی بیشتری گذاشته شود و برنامه‌ای سالانه برای هر شهردوین شود و گزارش سالانه در مورد اجرا و نتیجه این برنامه‌ها از ائمه جمعه گرفته شود.

۴-۳. به‌روز بودن خطبه‌ها

تغییر و تحولات اجتماعی، علمی و سیاسی موجود در جهان فعلی، شرایطی را برای انسان فراهم آورده است که فکر و ذهن او را کاملاً تسخیر کرده و جایی برای تفکر در مسائل حیاتی پیرامونش باقی نگذاشته است. از این رهگذر، خطیب نماز جمعه در عصر حاضر این وظیفه را دارد که در کنار دیگر مسائل، موضوعات و مسائل اجتماعی مهمی که جامعه با آن روبرو است را مورد بحث و بررسی قرار دهد. در خطبه نماز جمعه لازم است به بیان ناهنجارها در جامعه مدرن تهاجم فرهنگی و راه‌های مقابله با آن پرداخته، راه‌حل‌های مناسب و منطقی برای رویارویی با آن‌ها از منابع اسلامی ارائه گردد.

پیگیری پیام خطابه هم در استمرار انعکاس آن و هم در مقام عمل و به ثمر رساندن محتوای پیام منجر به اثربخشی خطابه می‌شود.

۴-۴. کنترل منصوبان و مراقبت از اطرافیان

مردم، از نهاد نماز جمعه به‌ویژه امام جمعه که در تماس بیشتر با مردم است و کلیه منصوبان سببی و نسبی و مرتبطان با ایشان اعم از اعضاء دفتر، راننده و محافظین انتظارات و توقعاتی دارند که لازم است اعضای نهاد نماز جمعه با دقت و مراقبت کامل، اعمال و رفتار آن‌ها را کنترل و نظارت نموده و اگر احیاناً خطا و اشتباهی دارند که با تذکر و ارشاد و نصیحت قابل اصلاح‌اند، چنین کند و اگر تعمد دارند و با سوءنیت به دنبال بهره‌برداری از موقعیت خویش هستند آنان را از خود دور نماید تا خدای ناکرده خطا و اشتباه آن‌ها به نام امام جمعه به حساب نیاید، همچنان که پیامبران الهی همچون حضرت نوح و حضرت

محمد (ص) از نزدیک‌ترین افراد خویش که انحراف داشتند دوری و پرهیز نمودند. قرآن کریم به مؤمنان دستور می‌دهد که «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ»؛ «ای کسانی که ایمان آورده‌اید خود و خانواده خویش را از آتشی که هیزم آن انسان‌ها و سنگ‌هاست نگه‌دارید.» و اعضای نهاد نماز جمعه اگر نتوانند خود و خانواده خود را در خط صحیح الهی و اسلامی قرار دهند تأثیرات ایشان، ضعیف و کم و حتی صفر خواهد بود

۴-۵. موانع اجتماعی

۵/۱ عدم تعامل کافی با جوانان، نخبگان فکری فرهنگی - صاحبان اندیشه و کارشناسان به‌منظور دریافت ایده‌ها و نظرات آنان برای ارتقا سطح برنامه‌های فرهنگی و روش‌های جذب جوانان به نماز جمعه.

۵/۲ عدم مقبولیت اجتماعی بعضی از اعضای نهاد نماز جمعه

۵/۳ نداشتن طرح و برنامه و عدم پیش‌بینی اهداف بلندمدت جهت جذب جوانان مخصوصاً قبل از خطبه‌ها.

۵/۴ کاهش جاذبه‌های برنامه‌های نماز جمعه و تقلیل حضور اقشار متنوع جامعه.

۵/۵ راه‌اندازی بازارهای پرجاذبه در روز جمعه و رقابت بازارها با نماز جمعه.

۵/۶ عدم توجه کافی به فضای مجازی و سهم اندک این نهاد در رسانه‌های عمومی، مطبوعات و صداوسیما به‌عنوان مهم‌ترین عنصر در شکل‌دهی علایق و سلايق نسل جوان و افکار عمومی.

۴-۶. راهکارهای فرهنگی-اجتماعی

فرهنگ‌سازی در همه حوزه‌ها مهم‌ترین راهکار برای مقابله با آسیب‌ها و موانع است به این معنی که باید در هر زمینه‌ای فرهنگ بهره‌وری را فراهم ساخت در ذیل راهکارهای فرهنگی که باعث تأثیرگذاری بیشتر نهاد نماز جمعه در جامعه می‌شود را بیان می‌کنیم:

۴-۶-۱. مردمی بودن

با توجه به اینکه نماز جمعه نوعی مشارکت مردمی است، اولین و مهم‌ترین ویژگی نهاد نماز جمعه محبوبیت و مقبولیت مردمی این نهاد است. چراکه اولین وظیفه مهم امام‌جمعه اقامه نماز جماعت است که پیشوایان اسلام بر محبوبیت و مقبولیت امام جماعت و مورد رضایت و پذیرش بودن او نزد نمازگزاران، تأکید فراوانی نموده‌اند.

رسول مکرم اسلام (ص) می‌فرماید:

«تَمَانِيَةٌ لَا يَقْبَلُ اللَّهُ لَهُمْ صَلَاةَ الْعَبْدِ الْآبِقِ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَى مَوْلَاهُ وَالنَّاشِزُ عَنْ زَوْجِهَا وَهُوَ عَلَيْهَا سَاخِطٌ وَ

مَنْعُ الزَّكَاةِ وَ إِمَامٌ قَوْمٍ يُصَلِّي بِهِمْ وَهُمْ لَهُ كَارِهُونَ»^۱؛ «هشت طایفه‌اند که خداوند از آن‌ها نمازی

۱. تحریم (۶۶): ۶

۲. حر عاملی، *وسائل‌الاشیعه*، ج ۸، ص ۳۴۸

را نمی‌پذیرد: بنده فراری تا وقتی که به‌سوی مولایش برگردد، زن ناشزه ای که همسرش بر او خشمناک باشد، منع‌کننده زکات، امام [جماعت] قومی که نماز بخواند باینکه مردم از وی کراهت داشته باشند.....»

اهمیت این موضوع در این روایت تا بدان جا است که رسول اکرم (ص) امام جماعتی را که نمازگزاران امامت او را خوش نمی‌دارند، در ردیف افرادی قرار داده است که زکات نمی‌دهند اهمیت مسئله ایجاب می‌کند. چنانچه امام جمعه پس از بررسی، به این نتیجه رسید که از پذیرش لازم در میان نمازگزاران برخوردار نیست، شایسته است در مسجدی دیگر که نمازگزاران نسبت به او رضایت خاطر دارند به اقامه جماعت، تبلیغ و ارشاد بپردازد. و یا اینکه چنانچه مشکل و ایراد از جانب خودش است، سعی در رفع و اصلاح آن نماید. خداوند، پیامبر اکرم (ص) را چنین توصیف می‌کند: «لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ»^۱؛ «به‌یقین، رسولی از خود شما به سویتان آمد که رنج‌های شما بر او سخت است؛ و اصرار بر هدایت شما دارد؛ و نسبت به مؤمنان، رؤوف و مهربان است» عبارت «من انفسکم» اشاره به شدت ارتباط آن حضرت با مردم است؛ گویی پاره‌ای از جان مردم و از روح جامعه در شکل پیامبر (ص) ظاهر شده است و هرگونه ناراحتی و زیان و ضرری که به مردم برسد، برای او سخت ناراحت‌کننده است. او نسبت به مردم بی‌تفاوت نیست و از رنج‌های آنان رنج می‌برد. این صفت باطنی پیامبر (ص) بود که توانست در دل و قلب مردم جای گیرد و تأثیرگذاری‌اش را چندین برابر کند اصولاً همه انبیای الهی رابطه‌ای دوستانه و برادرانه با مردم داشتند و از گرفتاری‌های مردم متأثر می‌شدند. قرآن کریم وقتی از انبیای بزرگ نام می‌برد، در معرفی آن‌ها «برادری» را جزء خصوصیات بارز آن‌ها بیان می‌کند: «وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا»^۲؛ «و به‌سوی مدین، برادرشان شعیب را (فرستادیم)» «إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ صَالِحٌ أَلَا تَتَّقُونَ»^۳ (این تعابیر حاکی از آن است که سفرای الهی با مردم زمان خود یگانه بودند. به دیگر سخن، آن‌ها با شناخت فرهنگ مردم زمان خویش با توده مردم انس گرفته، چون عضوی از یک خانواده بزرگ در خوشی‌ها و ناملایمات در کنار آن‌ها بودند.

علی (ع) در نهج‌البلاغه «مردمی بودن» و «انس با مردم داشتن» را چنین معنا می‌کند: «خَالَطُوا النَّاسَ مَخَالَطَةً أَنْ تَمَّ مَعَهَا بَكْوَا عَلَيْكُمْ وَأَنْ عَشْتُمْ حَنَوَا إِلَيْكُمْ»^۴؛ «آن‌گونه با مردم زندگی کنید که اگر از دنیا رفتید، برایتان گریه کنند و اگر در کنار آنان به سر بردید، به شما عشق بورزند». مردم دل به کسی می‌دهند که

۱. توبه (۹): ۱۲۸

۲. اعراف (۷): ۸۵

۳. شعرا (۲۶): ۱۴۲

۴. دشتی، نهج‌البلاغه، حکمت ۱۰

با درد و رنج آنان آشنا و با غم‌هایشان محرم و در راه خدمت به آن‌ها پرتلاش باشد. از نظر اسلام خدمت به مردم و رفع مشکلات جامعه اسلامی دارای اهمیت و ارزش والایی است، پیامبر اسلام فرمودند «مَنْ أَصْبَحَ لَمْ يَهْتَمْ بِأُمُورِ الْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ مِنْهُمْ وَمَنْ سَمِعَ رَجُلًا يُنَادِي يَا لِلْمُسْلِمِينَ فَلَمْ يُجِبْهُ فَلَيْسَ بِمُسْلِمٍ»^۱ «هر کس صبح کند و به امور مسلمانان همت نوزد، از آنان نیست و هر کس فریاد کمک خواهی کسی را بشنود و به کمکش نشتابد، مسلمان نیست». انس با مردم یعنی با مردم و برای مردم بودن و در خدمت مردم بودن و شریک درد و رنج و راحت و غم مردم بودن، یکی از ضرورت‌های اخلاق نهاد نماز جمعه به‌ویژه ائمه جمعه به‌عنوان مبلغین رسالت پیامبر (ص) است. و این، رمز حیات اجتماعی و سیاسی برای نهاد نماز جمعه است که در پرتو آن برای خود پایگاهی مردمی بنا می‌کند که برخوردار از رأفت و رحمت و مودت مردمی است، تا بتواند با همراهی مردم اهداف ترسیم‌شده را پیش ببرد.

شکی نیست یک‌نهاد نماز جمعه تأثیرگذار با مردم و در بین مردم زنده است، چراکه بدون مردم توان ایفای رسالت خویش را از دست می‌دهد و با شناخت حساسیت‌ها و شرایط و واقعیت‌های موجود، دست به آسیب‌شناسی زده، و آن‌ها را راهنمایی و ارشاد می‌کند. نهاد نماز جمعه یک‌نهاد خاص اجتماعی است و امام‌جمعه به‌عنوان مؤثرترین عضو این نهاد باید فردی اجتماعی باشد و خود را تافته جدا بافته از جامعه نداند زیرا اگر خودبین و خودخواه باشد دیگر کسی به سخنانش گوش نخواهد داد. پیامبر اکرم (ص) فرموده است: «إِذَا أَحَبَّ أَحَدُكُمْ أَخَاهُ فَلْيُعَلِّمَهُ؛ فَإِنَّهُ أَصْلَحُ لِذَاتِ الْبَيْنِ...»^۲؛ «هرگاه یکی از شما برادرش را دوست داشت، او را [از این دوستی] باخبر کند؛ چرا که این کار، افراد را بیشتر به هم می‌پیوندد.» علاقه قلبی و ابراز آن مهم‌ترین گشاینده راه ارتباط مفید و مؤثر است. رهبری و تبلیغ مردم و جوانان، نیازمند عشق، علاقه و دلسوزی است اگر نهاد نماز جمعه دلسوزانه و با عشق و علاقه زیاد به‌سوی مردم رفت و محبت قلبی خود را به آنان اظهار داشت و به هدایت آن‌ها پرداخت مسلماً مردم به‌سوی ایشان و نماز جمعه خواهند شتافت و چنین نهاد نماز جمعه‌ای از رنج‌ها و خسارت دیدن و گمراه شدن مردمش احساس زجر کرده و این عشق، سوز و احساس زجر ایشان را به کار جهادی و فرهنگی وامی‌دارد.

۴-۶-۲. در نظر گرفتن ظرفیت فکری مخاطبان

وقتی نهاد نماز جمعه بخواهد پیامی را به گیرندگان منتقل نماید، قبل از هر چیز باید سطح علم و آگاهی آنان را مورد توجه قرار گیرد. اصولاً اگر ارسال پیام بر اساس معرفت و آگاهی پیام‌گیرندگان صورت نگیرد، تلاش پیام‌گزار در دسترسی به اهدافش بی‌ثمر خواهد ماند و امام‌جمعه باید خطبه‌های خود را به‌گونه‌ای تنظیم کند که مورد استفاده اقشار مختلف جامعه باشد و اقشار مختلف جامعه را به نماز جمعه جذب کند.

۱. کلینی، کافی، ج ۲، ص ۱۶۴

۲. ری‌شهری، دوستی در قرآن و حدیث، ص ۲۰۸

امام صادق (ع) می‌فرماید: «هرگز رسول خدا (ص) با مردم به اندازه عمق عقل خود سخن نگفت.»^۱ (یعنی معیار گفتار آن بزرگوار درجات آگاهی و معرفت مخاطبان بوده است) این راه کار از ویژگی‌های پیامبر اکرم (ص) در تبلیغ دین اسلام بوده است. لذا پیامبر (ص) می‌فرماید: «ما پیامبران مأموریم که با مردم به اندازه عقلشان سخن بگوییم.»^۲ نهاد نماز جمعه باید خطبه‌های نماز جمعه را به تناسب زمان و مخاطبان خود انجام دهد تا تأثیرگذارتر باشد و باید روی کلمات و تعبیرات و نوع بیان و انتخاب موضوع مطالعه و فکر کنند و مخاطب خود را بشناسند.

۴-۶-۳. آشنایی با دانش مدیریت

یکی از مهم‌ترین راه کارها برای تأثیرگذاری بیشتر نهاد نماز جمعه آشنایی با فرمول‌های اولیه مدیریت است؛ اما با توجه به اهمیت برنامه‌ریزی در برنامه‌های دینی، فرهنگی، آموزشی، سیاسی و اجتماعی شهر، ضروری است که نهاد نماز جمعه، اولین برنامه‌ریز باشند تا بتوانند مردم را هم به منظور تقویت بنیه دینی و مذهبی آنان و هم به منظور بهره‌برداری در مسائل سیاسی و اجتماعی و ارتقای میزان آگاهی آحاد مردم مهیا سازند. رسیدن به اهداف مذکور نیازمند داشتن علم و دانش کافی در برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی امکانات و نیروها و نهایتاً کنترل و نظارت بر اجرای برنامه‌هاست.

بنابراین آنچه مهم به نظر می‌رسد این است که اعضای نهاد نماز جمعه با آگاهی و دانش کامل به مدیریت اولیه علاوه بر مشورت با یکدیگر و نمازگزاران، بتواند با جلسات متعدد و کیفی با گروه‌های مختلف حقیقی و حقوقی، از پشتیبانی آنان در سامان‌دهی امور مختلف، بهره‌مند بوده و در نهایت تصمیم نهایی را خود اتخاذ و اعمال نماید.

۴-۶-۴. نوآوری

نوآوری به کارگیری توانایی‌های ذهنی برای ایجاد یک فکر و مفهوم جدید و تبدیل آن فکرها به عمل و کاربردهای سودمند است. و نوآوری در یک عمل عبادی سیاسی مثل نماز جمعه نوآوری در اصول نیست که موجب بدعت در دین باشد بلکه نوآوری در روش‌هاست. که باعث تأثیرگذاری بیشتر می‌شود در این ارتباط نهاد نماز جمعه باید در چند مسئله نوآوری داشته باشند:

۴-۶-۴-۱. نوآوری در مدیریت فرهنگی جامعه

امام جمعه به عنوان مدیر فرهنگی جامعه می‌بایست نوآوری و پشتیبانی از خلاقیت و ارائه راه کارهای خلاق را به عنوان یک کار ویژه اصلی برای خود در نظر گرفته و به صورت مستمر پیگیری کند در این راستا سنجش و ارزیابی روند و چگونگی پیشرفت امر و از همه مهم‌تر زمینه‌سازی ذهنی و فرهنگی موضوع در اقشار مختلف و مخاطبین بسیار حائز اهمیت است.

۱. مجلسی، بحار الانوار، جلد ۱، ص ۸۵

۲. ری شهری، تبلیغ در قرآن و حدیث، ص ۲۸۹

۴-۶-۲. نوآوری در مدیریت ستادهای نماز جمعه

نهاد نماز جمعه در شیوه و اجرای نماز جمعه باید یک تغییراتی را ایجاد کند که هم جاذبه داشته باشد و هم نو باشد در جذاب کردن نماز جمعه با استفاده از تبلیغات، برگزاری مسابقات و برنامه‌های فرهنگی متنوع، اطلاع‌رسانی به موقع، خطبه‌های نماز جمعه و خوشبو کردن مکان نماز جمعه و جذب نیروهای مفید و کارآمد برای فعالیت در ستادهای نماز جمعه از دیگر راهکارهای نوآوری در ستادهای نماز جمعه است. مقام معظم رهبری در مورد نوآوری در ستادها می‌فرماید:

«نوآوری را از ستاد شروع کنیم. یک اتاق فکر به وجود بیاوریم متفکرین شهر را دعوت کنیم و بگوییم ما می‌خواهیم برای نماز جمعه و ستاد یک نوآوری کنیم چه بکنیم؟ ... قاری مجری انتظامات آرایش مصلی آرایش جایگاه همه و همه این‌ها می‌تواند تغییر کند و این کارهایی است که ما می‌توانیم انجام دهیم.»^۱

استفاده از روش‌های مناسب برای ایجاد جاذبه بیشتر محل‌های برگزاری نماز جمعه و توجه به برخی فعالیت‌های فرهنگی مانند ایجاد نمایشگاه کتاب و صنایع دستی یا ساختن یک زمین چمن در کنار مصلی نوعی نوآوری است که باعث جذب مردم به ویژه جوانان به نماز جمعه و تأثیرگذاری بیشتر نهاد نماز جمعه می‌شود.

۴-۶-۳. نوآوری در تبلیغ و ارشاد و ایراد خطبه‌ها

امامان جمعه به عنوان مدافعان اسلام و مروجان دین باید در خط مقدم نوآوری و شکوفایی باشند. نوآوری و شکوفایی از مهم‌ترین عوامل موفقیت ما در تبلیغ دین و معنویت و جذب جوانان است. مخاطب شناسی، بهره‌گیری از روش‌های نوین علمی و روزآمد و جذاب از مصادیق عینی نوآوری یک خطیب موفق است. توجه به رهنمودهای مقام معظم رهبری و استفاده از همه ظرفیت‌های موجود همراه با بهره‌گیری از شیوه‌های جدید و خلاقیت می‌تواند نماز جمعه را مؤثرتر و پرونق‌تر کند. تفکر و اندیشیدن، مشورت، مشکلات و تنگناها و اعتماد به نفس از عوامل مؤثر در رسیدن به نوآوری است. کسب اطلاعات جدید، تقویت معلومات، غنی‌تر شدن محتوای خطبه‌ها و کوتاه کردن خطبه‌های نماز جمعه، ولایتمداری، استفاده بهینه از ظرفیت‌ها، استفاده از اصل تکریم نمازگزاران و خدمت‌رسانی محسوس به نمازگزاران، راهکارهای نوآوری و شکوفایی در نماز جمعه است و نوآوری باید بر اساس محبت و دوستی استوار باشد و در جهت خدمت و رفع مشکلات مردم به کار گرفته شود که شیوه و سیره پیامبر اعظم (ص) و ائمه معصومین (ع) است.

۴-۶-۵. به کارگیری قدرت نرم

نهاد نماز جمعه با به کارگیری قدرت نرم به مصاف هجمه فرهنگی دشمنان جامعه رفته و مخاطبین خود

را در مقابل این هجمه‌ها محافظت نماید در جنگ نرم برخورد منفعلانه و تدافعی نه تنها فایده ندارد بلکه لطمات بسیاری را به همراه داشته و موضع قدرت را در اختیار دشمنان نظام قرار می‌دهد بر همین اساس نهاد نماز جمعه باید با تسلط بر فناوری‌های نوین ارتباطی و به کارگیری آن‌ها بازی را به نفع خود تعریف کرده و دشمنان را در موضع تدافعی قرار دهند تشکیل شبکه‌های مجازی اینترنتی اسلامی به منظور جذب جوانان مستعد فعالیت گسترده‌تر در شبکه‌های تلویزیونی در قالب سخنرانی مصاحبه نقد و استفاده از قابلیت‌های پیامک و تلفن همراه برای تبلیغ از جمله مواردی می‌باشند که نهاد نماز جمعه می‌تواند توسط آن‌ها که همگی در قالب قدرت نرم تعریف می‌شوند مدیریت فرهنگی خود را اعمال کنند.

فصل چهارم:

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

تلخیص

از آنجاکه در زمان ائمه اطهار (ع) به جز امام علی (ع) بقیه امامان به خاطر مصالح مسلمین و حاکمان ستمگر مجبور به تقیه بودند و از برگزاری نماز جمعه خودداری می کردند و در دوران غیبت امام هم به دلیل انتصاب ائمه جمعه از طریق حاکمان طاغوتی که درواقع ائمه جمعه درباری انتخاب می کردند جز منابع روایی و فقهی تاکنون تحقیقی یا کتابی که بتواند با نگاه جامع و سیستمی به کالبدشکافی تمام ابعاد این فریضه مهم که در قرآن هم از آن یاد شده است و در زمان امام معصوم (ع) واجب عینی و در زمان غیبت امام معصوم (ع) واجب تخییری است پردازد، عرضه نشده است. امید است این پژوهش که به بررسی جایگاه نهاد نماز جمعه و تعیین و تبیین تأثیرگذاری آن در ارتقای اخلاقی جامعه می پردازد مثمر ثمر واقع گردد.

در بررسی های انجام گرفته تلخیصی از این تحقیق را می توان چنین بیان کرد:

از جمله نوآوری های در اسلام تشریع فریضه عبادی سیاسی نماز جمعه بود که به عنوان سمبل و نماد اسلام اجتماعی که تعلق به کل حاکمیت اسلامی داشته علاوه بر تأثیرگذاری بر حوزه فردی و اجتماعی جامعه یکی از عوامل تشکیل دهنده شخصیت جمعی جامعه محسوب می شود با توجه به اینکه رفتارهای گوناگون انسان در زمینه های مختلف اجتماعی نشأت گرفته از باورها و ارزش ها و آداب و رسوم و دین و اصول آن ها است از این رو در یک جامعه اسلامی نماز جمعه می تواند پایه و اساس اخلاق و رفتار انسان ها قرار گیرد.

جمعه به معنی آخرین روز هفته بوده و دلالت بر اجتماع و گردهمایی دارد. بنا بر روایات روزی است که خداوند خلق خویش را برای پیمان گرفتن بر ولایت حضرت محمد (ص) و حضرت علی (ع) جمع کرد و سپس به واسطه گردآوری مخلوقاتش در آن روز، آن را جمعه نامید. اکثر دانشمندان زمان فرض و وجوب نماز جمعه را در شب معراج در مکه می دانند اما پیامبر به دلیل اینکه در مکه مکلف به تبلیغ علنی عبادت دسته جمعی نبودند قبل از هجرت مجال نیافت نماز جمعه را برگزار کنند، ولی پس از آن به دستور ایشان اولین نماز جمعه توسط اسعد بن زراره بر پاشد که این فرمان نخستین گام در راه پدید آمدن دولت اسلامی بوده است و پیامبر از همین ماه و ساعت نماز جمعه را فرض و واجب نموده و فرمودند کسی که آن را از روی انکار و بی اعتنائی ترک کند پریشانی و بی برکتی در عمر و مالش و عدم قبولی حج و صدقه اش را در پی خواهد داشت تا توبه کند. چنانکه از تاریخ و سنت برمی آید حضرت رسول (ص) و حضرت علی (ع) در طول زمامداری خویش اهتمام خاصی به برپایی نماز جمعه داشتند و برخی از خطبه های ایشان در نهج البلاغه و مجمع الاحادیث آمده است. ولی ائمه دیگر به دلیل محدود بودن از سوی حاکمان جور، موفق به انجام این فریضه الهی نبودند و به جهت تقیه نماز جمعه مستقلاً برگزار

نمی کردند و رمز شرکت امامان و تشویق یارانشان در نماز جمعه نشان دادن اجتماع مسلمانان در برابر دشمنان بود یک نوع صف‌آرایی و جبهه‌بندی حق در برابر باطل بود تا دشمن به فکر نفوذ و رخنه بین مسلمانان نیفتد.

نماز جمعه با توجه به خصوصیات تبلیغاتی و تعلیماتی‌اش رسالت‌های سنگینی بر عهده دارد که عبارت‌اند از (رسالت تربیتی و تزکیتی-رعلمی آموزشی-تبیین و تحلیل مسائل سیاسی-پاسداری از مرزهای فرهنگ عمومی، ایجاد و تحکیم وحدت) شرایط نماز جمعه عبارت‌اند از امام جمعه-جماعت، خطبه، تعداد شرکت‌کنندگان، مقارن نبودن با نماز جمعه دیگر. آیات ۹-۱۱ سوره جمعه جایگاه نماز جمعه و اهمیت آن را مورد توجه قرار داده و اشاره به این دارد که در وقت نماز جمعه خرید و فروش و هر عملی که اعراض از نماز جمعه باشد را رها کنید و به نماز جمعه بروید تا رستگار شوید و بعد از آن به کارها و طلب روزی بپردازید و می‌فرماید: آنچه نزد خداست از سرگرمی و دادوستد بهتر است و خداوند بهترین روزی دهنده است. روایات بسیاری در مورد فضایل نماز جمعه و عواقب ترک آن وارد شده است از جمله فضایل آن ثواب حج، قبولی دعا، حرام شدن آتش جهنم، آمرزش گناهان، ضمانت بهشت، آسان شدن سختی‌های قیامت و... و از عواقب ترک آن نفاق، قساوت قلب، پریشانی و بی برکتی در امور و هلاکت و... است که البته آثار ترک نماز جمعه در زمان امام معصوم(ع) مترتب می‌شود و در زمان غیبت امام معصوم(ع) مشمول این مذمت‌ها نخواهد شد نماز جمعه آثار بسیاری در چهار حوزه: سیاسی (نشانه قدرت اسلام و احیای هویت سیاسی-اجتماعی اسلام و وحدت جامعه)، اجتماعی (ایجاد اتحاد و همدلی، محلی برای حل مشکلات جامعه، آموزش مستقیم و عمومی)، معنوی درمان بیماری‌های روانی، اوج خشوع و بندگی، معامله‌ای پرسود) و اخلاقی (دعوت مردم به تقوا و پرهیزگاری، ترک محرّمات و رذایل اخلاقی) جامعه دارد. نماز جمعه یک نهاد خاص اجتماعی است که متشکل از شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه، ستاد نماز جمعه، ائمه جمعه است که به عنوان یک رسانه اسلامی هست رسانه‌ای که چهره به چهره و مستقیم با مخاطبان خود ارتباط برقرار کرده و رابطه تعاملی و دوسویه را با آن‌ها ایجاد می‌کند و مقصود نهایی همه کارکردهای رسانه‌های اسلامی تزکیه معنوی است و مفاهیم وحدانیت خداوند، جهان آخرت، تقوا، رسالت، مسئولیت‌های اجتماعی، وحدانیت اسلام، امر به معروف و نهی از منکر از اصول راهنمایی کننده‌ای هستند که بنیان قواعد اخلاقی رسانه اسلامی را تشکیل داده است و باید مدنظر قرار گیرند. مهم‌ترین خط‌مشی شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه بهره‌گیری از قرآن سیره عملی نبی اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) است و از جمله وظایف این شورا نصب و عزل ائمه جمعه، توضیح خطوط کلی و مقطعی سیاست‌های نظام که توسط مقام معظم رهبری تعیین می‌شود و هماهنگ کردن ائمه جمعه با این سیاست‌ها هست و از راهبردهای نهاد نماز جمعه تبیین دقیق و عملی تقوا و تربیت اسلامی در شئون مختلف زندگی فردی و

اجتماعی است. ائمه جمعه به عنوان نماینده نظام اسلامی، رابط میان حکومت با مردم مبلغان و مروجان ارزش های اسلامی، هدایتگران جامعه و رهبران فرهنگی مطرح هستند و امام جمعه نقش اصلی اثرگذاری این فریضه را دارد و به عنوان بهترین الگوی اسلامی در جامعه می باشند.

از شرایط امام جمعه تعهد نسبت به انقلاب اسلامی، اعتقاد و التزام عملی به ولایت فقیه، داشتن آگاهی و بینش سیاسی، تأهل و متعهد بودن نسبت به رعایت مصوبات شورای سیاست گذاری ائمه جمعه و... هست و امام جمعه به عنوان نماینده نظام اسلامی در هر منطقه، نیازمند داشتن مجموعه ای از ویژگی ها و صفات و اخلاق فردی و اجتماعی نظیر اخلاص، خودسازی، عدالت، سعه صدر، دعوت با عمل، ساده زیستی و دوری از تجملات، تواضع، مردمی بودن، خدمت به مردم، صبر و بردباری، رفتار کریمانه و مدارا با مردم، داشتن عشق و سوز هدایت گری، تلاش در جهت وحدت، تفاهم با مسئولان و نظارت بر عملکرد اخلاقی و رفتاری اقوام نسبی و سببی و آراستگی ظاهری از ویژگی های امام جمعه و از ضرورت های وجودی او است باشد تا جامعه اسلامی شاهد رشد و بالندگی اخلاقی، سیاسی و اجتماعی باشد.

وظایف امام جمعه در چهار حوزه می باشد که عبارت اند از: الف-سیاسی (پیونددهنده جناح ها، تلاش در جهت وحدت همگانی، تفاهم با مسئولان، به کارگیری فنون خطابه برای ایراد خطبه های کاربردی و مستدل)، ب-اخلاقی (دعوت مردم به تقوا و فضایل اخلاقی، ترک محرمات و رذایل اخلاقی، الگوسازی اخلاقی با معرفی عالی ترین اسوه ها و الگوهای عالی مرتبه دینی و فرهنگی، تشویق مخاطبان خود برای شبیه سازی خود با الگوهای معرفی شده از سوی امام جمعه که شاکله فرهنگی جامعه را درست کرده و به آن نظم می بخشد)، ج-اجتماعی و فرهنگی (ایجاد جریان فرهنگی، تربیت نسلی مومن و انقلابی، آگاهی بخشی به جامعه، امیدبخشی به جامعه)، د-معنوی (دین باوری، و تقویت باورهای دینی مردم، پاسداری از هویت دینی و فرهنگی که ریشه در تاریخ ایران و اسلام دارد که نتیجه چنین کارکردی تقویت بنیان های جامعه و روحیه همدلی و همبستگی میان اعضای جامعه است.)

کار علم اخلاق در جامعه شناسایی رذایل و تلاش برای کسب فضایل و رفع رذایل هست و هدف اصلی پیامبران الهی، پیاده کردن فضایل اخلاقی و پاک کردن رذایل و افعال ناپسند در جامعه بوده است و صفت «تقوا» نماینده نظام اخلاقی در قرآن است و غایت نظام اخلاقی در قرآن رسیدن به دستاوردهای اخروی است و در نماز جمعه امام جمعه خود و مردم را به تقوای پیشه کردن دعوت می کند.

اصول بنیادی اخلاق اعضای نهاد نماز جمعه به ویژه امام جمعه در جامعه عبارت اند از: ایمان، تقوا، تزکیه و تهذیب نفس، امانت داری، عدل گرایی

از موانع تأثیرگذاری نهاد نماز جمعه به ویژه امام جمعه بر جامعه در سه حوزه عبارت اند از: الف-موانع اخلاقی (فقدان روحیه نقدپذیری، نفی برتری طلبی و قدرت طلبی، حرمت شکنی و تحقیر دیگران،

دنیاگرایی)، ب-سیاسی (فقدان پشتوانه قانونی در خصوص اجرای اهداف، کم محتوا و مستدل نبودن خطبه‌ها جناحی شدن برخی ائمه جمعه و ستادها)، ج-اجتماعی (عدم توجه جدی به مقوله کادر سازی و جوان گرایی و استفاده از نخبگان فکری فرهنگی، عدم تعامل کافی با جوانان، صاحبان اندیشه به‌منظور دریافت ایده‌ها و نظرات، عدم توجه کافی به فضای مجازی به‌عنوان مهم‌ترین ابزار تشکیل‌دهنده افکار عمومی در نسل جوان و سهم اندک این نهاد در رسانه‌های عمومی، کاهش جاذبه‌های برنامه‌های نماز جمعه و تقلیل حضور اقشار مختلف جامعه، نداشتن برنامه جامع و متنوع برای جذب جوانان قبل از خطبه‌ها).

بهترین راهکارهای تأثیرگذاری نهاد نماز جمعه در ارتقای اخلاقی جامعه بر اساس شیوه پیامبر اکرم (ص) و ائمه در سه حوزه عبارت‌اند از: الف-فرهنگی، اجتماعی (مردمی بودن، در نظر گرفتن ظرفیت فکری مخاطبان، ساده زیستی و دوری از تجملات، آشنایی با دانش مدیریت، نوآوری در تبلیغ و ارشاد و ایراد خطبه‌ها به‌کارگیری قدرت نرم)، ب-سیاسی (ایجاد وحدت و وارد نشدن به جناح‌ها، خطابه‌های کاربردی، به‌روزرسانی خطبه‌ها، کنترل عملکرد منصوبان و اطرافیان)، ج-اخلاقی (شنونده بودن، صادق بودن و جلب اعتماد، شرح صدر، انعطاف‌پذیری، حلم و بردباری احترام به مردم، عمل به گفته‌ها، خودسازی تواضع حسن خلق، آراستگی ظاهری)

نتیجه گیری

نهاد نماز جمعه باید با ارائه طرحی مناسب و چشم‌اندازی واقع‌بینانه برای مدیریت فرهنگی جامعه اسلامی با توجه به فرصت‌ها و چالش‌های پیش رو اقدام نموده و با تدوین برنامه‌ای راهبردی در جهت رسیدن به آرمان‌ها و اهداف متعالی گام بردارد و طبعاً طی کردن مرحله گذار از وضع موجود و رسیدن به وضع مطلوب در افق بلندمدت مستلزم دگرگونی در ساختارها و نهادها و همچنین تنظیم حرکت‌ها به‌گونه‌ای بهینه و به نحوی است که بتواند زمینه‌های رشدی پیوسته و پایدار مبتنی بر تحولات عمیق اعتقادی و عملی متکی بر اصول اخلاقی و ارزش‌های اسلامی، ملی و انقلابی، با تأکید بر: مردم‌سالاری دینی، عدالت اجتماعی، آزادی‌های مشروع، حفظ کرامت و حقوق انسان‌ها و بهره‌مندی از امنیت اجتماعی و بر تقوی و علم و آگاهی را فراهم آورد. نتایج به‌اختصار عبارت‌اند از:

- نماز جمعه فریضه‌ای عبادی سیاسی اجتماعی و پایه و اساس اخلاق در جامعه اسلامی است.
- نماز جمعه در زمان امام معصوم (ع) واجب عینی و در زمان غیبت امام معصوم (ع) واجب تخییری است.
- فرمان برگزاری نماز جمعه توسط پیامبر نخستین گام در راه پدید آمدن حکومت اسلامی بوده است.
- نهاد نماز جمعه متشکل از شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه و امام‌جمعه و ستاد اقامه نماز جمعه می‌باشد.

- مهم‌ترین خط‌مشی نهاد بهره‌گیری از قرآن و سیره عملی نبی اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) است.
- مهم‌ترین راهبرد نهاد نماز جمعه تبیین دقیق و عملی تقوا و تربیت اسلامی در شئون مختلف زندگی فردی و اجتماعی است.
- تقوا نماینده نظام اخلاقی در قرآن هست و غایت نظام اخلاقی در قرآن رسیدن به دستاوردهای اخروی است.
- امام جمعه به‌عنوان رکن رکین و تأثیرگذارترین عضو نهاد نماز جمعه می‌تواند در چهار حوزه اخلاقی سیاسی اجتماعی معنوی نقش سازنده ایفا کند.
- امام جمعه به‌عنوان مدیر و رهبر فرهنگی جامعه می‌تواند الگوی اخلاقی جامعه باشد.

پیشنهاده‌ها

- نهاد نماز جمعه و مخصوصاً امام جمعه می‌تواند نقش یک مشوق و مربی دلسوز را به عهده داشته و در ارتقای سطح تربیتی و اخلاقی جامعه مؤثر باشد. جهت رسیدن به کارکرد و تأثیرگذاری بیشتر این نهاد در ارتقای اخلاقی امور ۱۰ گانه زیر را پیشنهاد می‌دهیم:
- ۱/۲/۴ استفاده از نخبگان فرهنگی و صاحبان اندیشه و جوان‌گرایی در کادر سازی نهاد نماز جمعه
- ۲/۲/۴ داشتن برنامه جامع مدون فرهنگی برای هر شهر
- ۳/۲/۴ فراهم کردن امکانات رفاهی و حقوقی جهت کارگزاران نماز جمعه و دادن اعتبارات لازم جهت ارائه خدمات فرهنگی.
- ۴/۲/۴ وارد نشدن به جناح‌های سیاسی تا تمام گرایش‌ها و جناح‌ها به نماز جمعه جذب شوند
- ۵/۲/۴ ایجاد واحد مشاوره جهت حل معضلات مربوط به دوران جوانی.
- ۶/۲/۴ ایجاد جلسات پرسش و پاسخ‌های عالمانه به‌صورت مستمر برای رفع شبهات دینی و سیاسی
- ۷/۲/۴ یکی از مهم‌ترین کارهای فرهنگی و دینی امام جمعه تأسیس مدرسه علمیه جهت خواهران و برادران است.
- ۸/۲/۴ بهره‌گیری از فضای سایبری در نشر فرهنگ و ارزش‌های اسلام و انقلاب اسلامی
- ۹/۲/۴ کنترل منصوبان و اطرافیان اعضای نهاد نماز جمعه به‌ویژه امام جمعه
- ۱۰/۲/۴ ارتقاء سطح و غنا بخشی به خطبه‌های نماز جمعه و روزآمد نمودن شیوه‌ها و کارکردهای نهاد نماز جمعه

منابع

قرآن کریم

منابع فارسی

۱. بی‌آزار شیرازی، عبدالکریم، *رساله نوین حضرت امام خمینی (ره)*، قم، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۲
۲. تقوی، سید رضا، *مقاله امام‌جمعه و افکار عمومی در فرهنگ جمعه*، سایت شورای سیاست گذاری ائمه جمعه، ۱۳۹۳
۳. تقوی، سید رضا، *رسالت و جایگاه نماز جمعه*، تهران، نورالائمه، ۱۳۸۴
۴. جعفریان، رسول، *زمینه‌های تاریخی و آگاهی‌های کتابشناسی نماز جمعه*، تهران، نشر علم، ۱۳۷۲
۵. حسینی دشتی، سید مصطفی، *معارف و معاریف*، تهران، آرایه، ۱۳۷۸
۶. حکمت، علی‌اصغر، *اسلام از نظرگاه دانشمندان غرب*، تهران، ابن‌سینا، ۱۳۴۰
۷. خامنه‌ای، سید علی، *رساله اجوبه الاستفتائات*، چاپ اول، شرکت چاپ و نشر بین‌الملل، ۱۳۸۳.
۸. دارابی، علی، حجازی، محمدرضا، «نقش نماز و مسجد در رسیدن به تعالی فرهنگی در اندیشه مقام معظم رهبری "مد ظله العالی"»، سایت ستاد اقامه نماز، ۱۳۸۷
۹. دفتر مقام معظم رهبری، *حدیث ولایت*، تهران، چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۷
۱۰. دهخدا، علی‌اکبر، *لغت‌نامه دهخدا*، تهران، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۷
۱۱. دیلمی، حسین، *هزار و یک نکته درباره نماز*، قم، خانه کتاب، ۱۳۸۵
۱۲. ذوالانوار، سیدحسین، «حق نماز به درستی ادا نشده است»، سایت ستاد اقامه نماز، ۱۳۸۹
۱۳. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، *مفردات اللفظ قرآن*، مترجم خسروی حسینی، غلامرضا، تهران، مرتضوی، ۱۳۸۳
۱۴. ری‌شهری، محمد، *تبلیغ بر پایه قرآن و حدیث*، مترجم نصیری، علی، قم، دارالحدیث، ۱۳۸۰
۱۵. ری‌شهری، محمد، *دوستی در قرآن و حدیث*، مترجم اسلامی، سید حسن، قم، دارالحدیث، ۱۳۸۷
۱۶. ری‌شهری، محمد، *میزان الحکمه*، مترجم شیخی، محمدرضا، قم، دارالحدیث، چاپ چهاردهم، ۱۳۹۳
۱۷. زکی، محمدعلی، مقاله «نماز جمعه رسانه اثربخش در توسعه فرهنگی»، سایت شورای سیاست گذاری ائمه جمعه، ۱۳۷۶
۱۸. شورای سیاست گذاری ائمه جمعه، *مباحثی پیرامون نماز جمعه*، تهران، شورای سیاست گذاری

ائمه جمعه، ۱۳۸۵

۱۹. شورای سیاست گذاری ائمه جمعه، *امام جمعه روشها و منش ها*، تهران، شورای سیاست گذاری

ائمه جمعه، ۱۳۹۱

۲۰. شورای سیاست گذاری ائمه جمعه، *نماز جمعه و آسیب های اجتماعی*، شورای سیاست گذاری ائمه

جمعه کشور، ۱۳۸۱

۲۱. شورای سیاست گذاری ائمه جمعه، *نماز جمعه و آسیب های اجتماعی*، گزارش هفدهمین گردهمایی

ائمه جمعه سراسر کشور مهرماه ۱۳۸۱

۲۲. شیرمردی، سید یدالله، *نماز جمعه تجلی حکومت و هدایت اسلامی*، تهران، کارآفرین برتر، ۱۳۹۱

۲۳. صدر حاجی جواد، احمد، *دائرة المعارف تشیع*، تهران، سعید محبی، ۱۳۷۵

۲۴. طباطبایی، محمدحسین، *تفسیر المیزان*، مترجم موسوی همدانی، محمدباقر، قم، دفتر انتشارات

اسلامی، ۱۳۷۴

۲۵. عظیمی، حبیب الله، *نماز جمعه در فقه و تاریخ اسلام*، تهران، چاپ و نشر بین الملل، ۱۳۷۹

۲۶. کارگر، رحیم، *نماز از دیدگاه دانشمندان و متفکران*، تهران، ستاد اقامه نماز، ۱۳۷۷

۲۷. کازری، محمد، *مقاله نماز جمعه در رأس فرصت ها*، سایت شورای سیاست گذاری ائمه جمعه،

۱۳۸۹

۲۸. کلینی، محمد ابن یعقوب، *فروع کافی*، مترجم رحیمیان، محمدحسین، قم، قدس، ۱۳۹۱

۲۹. کلینی، محمد بن یعقوب، *اصول کافی*، مترجم استاد ولی، حسین، قم، دارالثقلین، ۱۳۸۸

۳۰. کوهن، بروس، *درآمدی به جامعه شناسی*، ترجمه محسن ثلاثی، نشر توتیا، ۱۳۸۵

۳۱. ماکان، مجید، *نماز جمعه و مدیریت فرهنگی*، تهران، شورای سیاست گذاری ائمه جمعه، ۱۳۹۰

۳۲. مرعشی، سید اسماعیل، *یک بررسی تحقیقی و استدلالی پیرامون نماز جمعه*،

۳۳. مصباح یزدی، محمدتقی، *جامعه و تاریخ از نگاه قرآن*، قم، چاپ و نشر بین الملل، چاپ هفتم ۱۳۹۱

۳۴. مطهری، مرتضی، *حکمت ها و اندرزها*، تهران، انتشارات صدرا، ۱۳۶۹

۳۵. معلوف، لوئیس، *المنجد*، مترجم سیاح، احمد، تهران، اسلام، ۱۳۶۵

۳۶. معین، محمد، *فرهنگ فارسی معین*، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۵، چاپ نهم.

۳۷. مکارم شیرازی، ناصر، *تفسیر نمونه*، تهران، دار الکتاب الاسلامی، ۱۳۸۰

۳۸. ملکان، مجید، *نماز جمعه و مدیریت فرهنگی*، تهران، شورای سیاست گذاری ائمه جمعه، ۱۳۹۰

۳۹. ملکان، مجید، *کارکردهای رسانه ای نماز جمعه*، تهران، شورای سیاست گذاری ائمه جمعه، ۱۳۸۶

۴۰. موسسه تنظیم و نشر آثار حضرت امام خمینی (ره)، *امام در سنگر نماز*، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۷۶

۴۱. موسوی خمینی، سید روح الله، *وصیت نامه سیاسی الهی حضرت امام*، تهران، فردوس، ۱۳۸۶

۴۲. موسوی خمینی، سید روح الله، *تحریر الوسیله*، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۹۴

۴۳. موسوی خمینی، سید روح الله، *چهل حدیث*، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار حضرت امام خمینی (ره)، چاپ چهل و دوم، ۱۳۸۶

۴۴. موسوی خمینی، سید روح الله، *شرح حدیث جنود عقل و جهل*، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۷۷

۴۵. موسوی خمینی، سید روح الله، *صحیفه امام*، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار حضرت امام خمینی، ۱۳۸۹

۴۶. موسوی خمینی، سید روح الله، *صحیفه نور*، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۶۱

۴۷. نجاتی، محمد عثمان، *قرآن و روانشناسی*، مترجم عرب، عباس، مشهد، آستان قدس رضوی، چاپ چهارم، ۱۳۸۷

۴۸. نجفی، محمدحسن، *جواهر الکلام*، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۹۳

۴۹. نراقی، ملا محمد مهدی، *جامع السعادات*، مترجم، مجتبوی، سید جلال الدین، تهران، چاپ سنگی، ۱۳۷۷

منابع عربی

۵۰. آلوسی، محمود بن عبدالله، *روح المعانی*، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۰۵ ق

۵۱. آمدی، ابوالفتح، *غرر الحکم و درر الکلم*، قم، دارالکتب الاسلامی، ۱۴۱۷

۵۲. ابن شعبه، حسن بن علی، *تحف العقول*، مترجم جنتی، احمد، قم، چاپ و نشر بین الملل، چاپ پنجم، ۱۳۹۲

۵۳. ابن منظور، محمد بن مکرم، *لسان العرب*، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۱۶ ق.

۵۴. ابن نجیم، زین الدین، *بحر الرائق*، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۳۰

۵۵. ابن بابویه (شیخ صدوق)، محمد بن علی، *الخصال*، مترجم کنره ای، محمد باقر، تهران، کتابچی، ۱۳۷۷

۵۶. ابن بابویه (شیخ صدوق)، محمد بن علی، *امالی*، مترجم کمره ای، محمدباقر، تهران، کتابچی، ۱۳۷۶
۵۷. ابن بابویه (شیخ صدوق)، محمد بن علی، *ثواب العمال*، مترجم انصاری محلاتی، قم، نسیم کوثر، ۱۳۸۲
۵۸. ابن بابویه (شیخ صدوق)، محمد بن علی، *من لایحضره الفقیه*، مترجم غفاری، محمدجواد، تهران، دارالکتاب الاسلامیه، ۱۳۸۵
۵۹. ابو الفتوح رازی، حسین بن علی، *تفسیر روح الجنان*، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی، ۱۳۶۰
۶۰. حر عاملی، محمد ابن حسن، *وسائل الشیعه*، قم، موسسه آل البيت لاحیاء التراث، ۱۴۱۴ ق
۶۱. الزبیدی، محمد مرتضی، *تاج العروس من جواهر القاموس*، بیروت، دار الهدایه، ۱۳۸۵ ق
۶۲. سیوطی، جلال الدین عبدالرحمن، *تفسیر الدر المنثور*، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی، ۱۴۰۴ ق
۶۳. شربینی خطیب، محمد، *مغنی المحتاج*، قم، دار الذخایر، ۱۳۶۹
۶۴. شطا بکری، محمد بن محمد، *اعانة الطالبین*، قم، مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، ۱۳۸۷
۶۵. طبرسی، فضل ابن حسن، *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، مترجم، کرمی، علی، تهران، انتشارات فراهانی، ۱۳۸۰
۶۶. طوسی، محمد بن حسن، *تهذیب الاحکام*، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۶۴
۶۷. طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن، *تهذیب الاحکام*، بیروت، دارالتعارف للمطبوعات، ۱۴۰۹
۶۸. عادل، محمود، *مجمع البحرین*، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۷
۶۹. علاءالدین، علی بن حسام (متقی هندی)، *کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال*، حیدرآباد، ۱۳۶۴ ق
۷۰. فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی، *محجه البیضا فی تهذیب الاحیاء*، مرکز انتشارات حوزه علمیه قم، ۱۳۷۴
۷۱. فیض کاشانی، محمد بن مرتضی، *الوافی*، اصفهان، مکتبه امیر المومنین، ۱۳۶۵
۷۲. فیض کاشانی، ملأ محسن، *تفسیر صافی*، بیروت، مؤسسه الاعلمی، چاپ سوم، ۱۴۰۲ ق
۷۳. قمی، شیخ عباس، *سفینه البحار*، قم، دارالاسوه، ۱۴۱۴ ق
۷۴. مجلسی، محمدباقر، *بحار الانوار*، تهران، اسلامیه، ۱۳۷۹
۷۵. مسکویه، احمد بن محمد، *تهذیب الاخلاق و تطهیر الاعراق*، قم، انتشارات بیدار، ۱۴۱۱ ق چاپ سوم.
۷۶. المقداد، جمال الدین، *کنز العرفان فی فقه القرآن*، تهران، اندیشه های حقوقی، ۱۳۹۱

۷۷. نوری، میرزا حسین، *مستدرک الوسائل ومستنبط المسائل*، قم، موسسه آل بیت، ۱۴۰۸ ق

۷۸. واسطی، علی بن محمد، *عیون العلم و المواعظ*، تهران، موسسه البعثه، ۱۳۸۷

سایت

۷۹. سایت شورای سیاست گذاری ائمه جمعه www.imamatjome.com

۸۰. سایت شورای عالی انقلاب فرهنگی www.sccr.ir

۸۱. سایت جستجوگر حدیثی میزان mizanhadith.net

منابع مطالعاتی

۸۲. تقوی، سیدرضا، *مقاله «امام جمعه و افکار عمومی»*، فرهنگ جمعه، ش ۱۴۰، ۱۳۹۳

۸۳. حسینی، احمد رضا، *ماخذشناسی نماز جمعه*، تهران، شورای سیاست گذاری ائمه جمعه، ۱۳۸۴

۸۴. خرمی، حسین، *مقاله «نماز جمعه مظهر تبدیل تهدیدها به فرصت‌ها»*، فرهنگ جمعه، ش ۹۷،

۱۳۸۹

۸۵. دهقانی، حسینعلی، *مقاله «فرصت‌های نماز جمعه، فرهنگ جمعه»*، ش ۹۷، ۱۳۸۹

۸۶. رحیمی، جعفر، *مقاله «ویژگی‌های امام جمعه در حکومت دینی»*، فرهنگ جمعه، ش ۱۴۰، ۱۳۹۳

۸۷. رستمی، حسین، *مقاله «نماز جمعه نهادهای فرصت ساز و تهدید سوز»*، فرهنگ جمعه، ش ۹۷،

۱۳۸۹

۸۸. زارعی، اسدالله، *مقاله «نماز جمعه بزرگ‌ترین عنایت حق»*، فرهنگ جمعه، ش ۹۷، ۱۳۸۹

۸۹. شورای سیاست گذاری ائمه جمعه، *نماز جمعه فرصت‌ها و تهدیدها، تهران*، شورای سیاست گذاری

ائمه جمعه، ۱۳۹۰

۹۰. صابری، حسین، *مقاله «امام جمعه فرصت‌ها و تهدیدها»*، فرهنگ جمعه، ش ۹۷، ۱۳۸۹

۹۱. طباطبایی، سید ابوالفضل، *مقاله «تأثیر رفتارهای فرهنگی امام جمعه»*، فرهنگ جمعه، ش ۱۴۰،

۱۳۹۳

۹۲. طباطبایی، سید کاظم، *مقاله «نماز جمعه محوری‌ترین فرصت در نظام اسلامی، فرهنگ*

جمعه»، ش ۹۷، ۱۳۸۹

۹۳. علیزاده، ابوالقاسم، *مقاله «نماز جمعه فراگیرترین منبع مردمی قدرت نرم»*، فرهنگ جمعه، ش

۱۴۰، ۱۳۹۳

۹۴. قرائتی، محسن، *مقاله «تهدیدها و فرصت‌های پیش روی ائمه جمعه»*، ش ۹۷، ۱۳۸۹

۹۵. کازری، محمد، *مقاله «نماز جمعه در رأس فرصت‌ها، فرهنگ جمعه»*، ش ۹۷، ۱۳۸۹

۹۶. کردی، حمیدرضا، *اخلاق اسلامی (فردی، اجتماعی، مدیریتی)*، قم، زمزم هدایت، ۱۳۹۵
۹۷. کسائیان، علی اکبر، *مقاله «ستادهای نماز جمعه، فرهنگ جمعه»*، ش ۱۴۰، ۱۳۹۳
۹۸. محدثی، جواد، *مقاله «نماز جمعه در نگاه امام خمینی»*، فرهنگ جمعه، ش ۱۴۰، ۱۳۹۳
۹۹. محسن زاده، احمد، *نقش نماز جمعه در فرهنگ جامعه*، قم، پیام حجت، ۱۳۸۸
۱۰۰. ناجی، مظفر، *مقاله «نقش امام جمعه در رشد فرهنگی مردم»*، فرهنگ جمعه، ش ۱۴۰، ۱۳۹۳
۱۰۱. هراتی مطلق، علیرضا، *مقاله «امام جمعه و فرهنگ سازی»*، فرهنگ جمعه، ش ۹۷، ۱۳۸۹
۱۰۲. هراتی مطلق، علیرضا، *مقاله «وظیفه امامان جمعه در افشای دشمن»*، فرهنگ جمعه، ش ۱۴۶، ۱۳۹۳
۱۰۳. یعقوبی، سید ابوالقاسم، *مقاله «امام جمعه فرصت ساز فرهنگی و معنوی، فرهنگ جمعه»*، ش ۹۷، ۱۳۸۹

Abstract

Among the innovations of Islam was the ritual of worship political legislation Friday Prayers which is one of the endless topics. Although prayer was in the earlier prophets program, there has not been an official prayer with worship political orientation, once a week, in the theists group in previous religions. Friday Prayers importance as a unifying element which in the Quran is also a chapter called Friday consists of the comprehensiveness of this obligation and having spiritual and liturgical aspects on one hand and social and political aspects on the other hand which is an obligatory objective at the time of the Imam (AS) and obligatory selection during the occultation. Friday Prayers by the Islamic leader or his representatives is held between various social groups and invite people to piety and leaving prohibitions, which is the foundation of morality and behavior in Islamic society. Given the central role of ethics in personal and social well-being of humans, the aim of this study is to understand the role of Friday Prayers and how to influence this institution in moral education community and investigating barriers affecting and providing solutions in this regard. Accordingly, with an Analytical-descriptive method we will pay attention to examine the status of the Friday Prayers institution in promoting society ethically with emphasizing on the role Friday prayer leader, the Friday Prayers is a social entity; that its policies and practices have derived from the Qur'an, the Prophet (pbuh) and holy Imams (AS) and its most important strategy is the explanation of piety and Islamic education in various aspects of individual and social life of Muslims. Friday prayer leader as a fundamental pillar of influencing the Friday Prayers and the representative of the Islamic system and the interface between government and the people, if act according to the principles of Islam, they can play a constructive role as an Islamic morality model of society. There are obstacles including political, economic, social and moral obstacles that prevent the effectiveness of these institutions, especially the Friday prayer leader in society which in case of elimination, they will have a more proactive role in promoting ethical society.

Key words

Ethics, Friday prayer leader, Friday Prayers, the institution of Friday Prayers

Islamic Teachings University
M. A Thesis
Field: Teachings Islamic sciences
Branch: Islamic ethics

Title:

**The position of the Friday Prayers in the
promotion of society ethically with emphasizing on
the role Friday prayer leader**

Supervisor:

Dr. Mohammad Hosain Pouriani

Adviser:

Dr. Sayyed Hosein Roknoddini

By:

Marzieh Ebrahimi Kazem abad

1396